

Ekonomická univerzita v Bratislave

Národohospodárska fakulta

Slovenská ekonomika na ceste od nedostatku práce k nedostatku jej produktivity

Karol Morvay

Vydavateľstvo EKONÓM

2020

EKONOMICKÁ UNIVERZITA V BRATISLAVE

Národohospodárska fakulta

Katedra hospodárskej politiky

Karol Morvay

**Slovenská ekonomika na ceste od nedostatku
práce k nedostatku jej produktivity**

Vydavateľstvo EKONÓM

Bratislava, 2020

Autor:

Ing. Karol Morvay, PhD.

Recenzenti:

prof. Ing. Eva Rievajová, PhD.

prof. Ing. Milan Žák, CSc.

Vedecká monografia je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0716/19
"Hodnotenie politík beyond GDP: vplyv neproporcionálnej distribúcie
príjmov"

Vydavateľstvo EKONÓM

Bratislava, 2020

ISBN 978-80-225-4765-9

Obsah

Úvod	6
Kapitola 1: Postsocialistická premena ekonomiky a zamestnanosť	9
1.1 Keď rovnaký počet pracujúcich neznamená rovnakú zamestnanosť	10
1.2 Zbližovanie výkonností verzus zbližovanie parametrov zamestnanosti a pracovných príjmov: v (ne-)súlade?	17
Kapitola 2: Zamestnanosť, príjmy a produktivita pri vzostupoch a pádoch ekonomiky.....	24
2.1 Reakcie zamestnanosti a príjmov pri výkyvoch ekonomiky	24
2.2 Rola zamestnanosti a produktivity pri raste ekonomiky	35
2.3 Rast ťahaný ziskami verzus rast ťahaný mzdami.....	42
2.4 Iný rast, iný dopad na zamestnanosť aj na príjmy.....	45
Kapitola 3: Zamestnanosť, mzdy a produktivita - v pozícii ťahúňov rastu slovenskej ekonomiky a v pozícii jeho limitujúcich faktorov	52
3.1 Faktory, ktoré oslabili rast produktivity práce	53
3.2 Vzácná práca = koniec „nízkomzdovej“ ekonomiky?	73
3.3 Spomalená produktivita a zrýchlené mzdy - koľko zostalo z hrúbky mzdového vankúša?	82
Záver a odporúčania pre tvorbu politík.....	88
Zoznam použitej literatúry	92
Prílohy	98

Zoznam skratiek a značiek

AD	Agregátny dopyt
CoE	Odmeny zamestnancov (Compensation of employees)
cpLP	Tempo zblížovania úrovni produktivity práce (labour productivity convergence pace)
EA	Ekonomicky aktívni
ESA	Európsky systém národných účtov
EÚ 15	Európska únia (15 krajín, ktoré boli členmi EÚ už pred rokom 2004)
EÚ 28	Európska únia (28 krajín, ktoré boli členmi do roku 2019)
GCF	Tvorba hrubého kapitálu (gross capital formation)
GVA	Hrubá pridaná hodnota (gross value added)
HDP	Hrubý domáci produkt
ILO	Medzinárodná organizácia práce
IMF	Medzinárodný menový fond
IS	Miera investovania (investment share)
JNP	Jednotkové náklady práce
KV	Kapitálové vybavenie
LP	Produktivita práce (labour productivity)
NÚ	Národné účty
OECD	Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj
p.b.	Percentné body
PH	Pridaná hodnota
PM	Pracovné miesta
PP	Produktivita práce
PS	Pracovné sily
PZI	Priame zahraničné investície
rIS	Pomer mier investovania (investment share ratio)
rLP	Pomer produktivity práce (labour productivity ratio)
SVE	Stredná a východná Európa
t	Premenná času
TFP	Celková produktivita výrobných faktorov (total factor productivity)
TSV	Tuzemské súkromné vlastníctvo
V4	Vyšehradská štvorka (Česko, Slovensko, Maďarsko, Poľsko)
VZPS	Výberové zisťovanie pracovných síl
WALP	Produktivita práce korigovaná o mzdy (Wage adjusted labour productivity)
ZV	Zahraničné vlastníctvo

Úvod

Motiváciu k venovaniu sa tejto téme dali pozorované procesy v reálnej ekonomike. Po viac ako dve desaťročia od začiatku transformácie na trhovú ekonomiku bol trh práce oprávnené vnímaný ako neuralgický bod slovenskej ekonomiky. Dopyt po pracovnej sile bol slabý, miera nezamestnanosti bola trvalo vysoká a zamestnanosť relatívne slabo reagovala na rast ekonomiky. Ekonomický rast bol ťahaný masívnym vzostupom produktivity, investícií, preberaním produktívnejších technológií z vyspelejších ekonomík.

Po uplynutí približne štvrtstoročia od začiatku ekonomickej transformácie sa stal trh práce neuralgickým bodom znovu, hoci z iných dôvodov. Dopyt po pracovnej sile nenachádzal pokrytie. Jej nedostatok limitoval rast výkonov podnikov v niektorých odvetviach a regiónoch. Pritom sa výrazne spomalil rast produktivity práce aj proces dobiehania úrovne najvyspelejších ekonomík.

Dostatok lacnej pracovnej sily bol vnímaný ako „tradičný“ faktor konkurencieschopnosti. V určitej fáze rozvoja bol potrebným a dokonca vládnymi politikami podporovaným faktorom. Vytvorenie tzv. mzdového vankúša bolo v priebehu transformácie ekonomiky dočasnou pomocou pre konkurencieschopnosť. Nárast vzácnosti pracovnej sily v období cca od roku 2014 priniesol nové - nie však nepredvídateľné - javy.

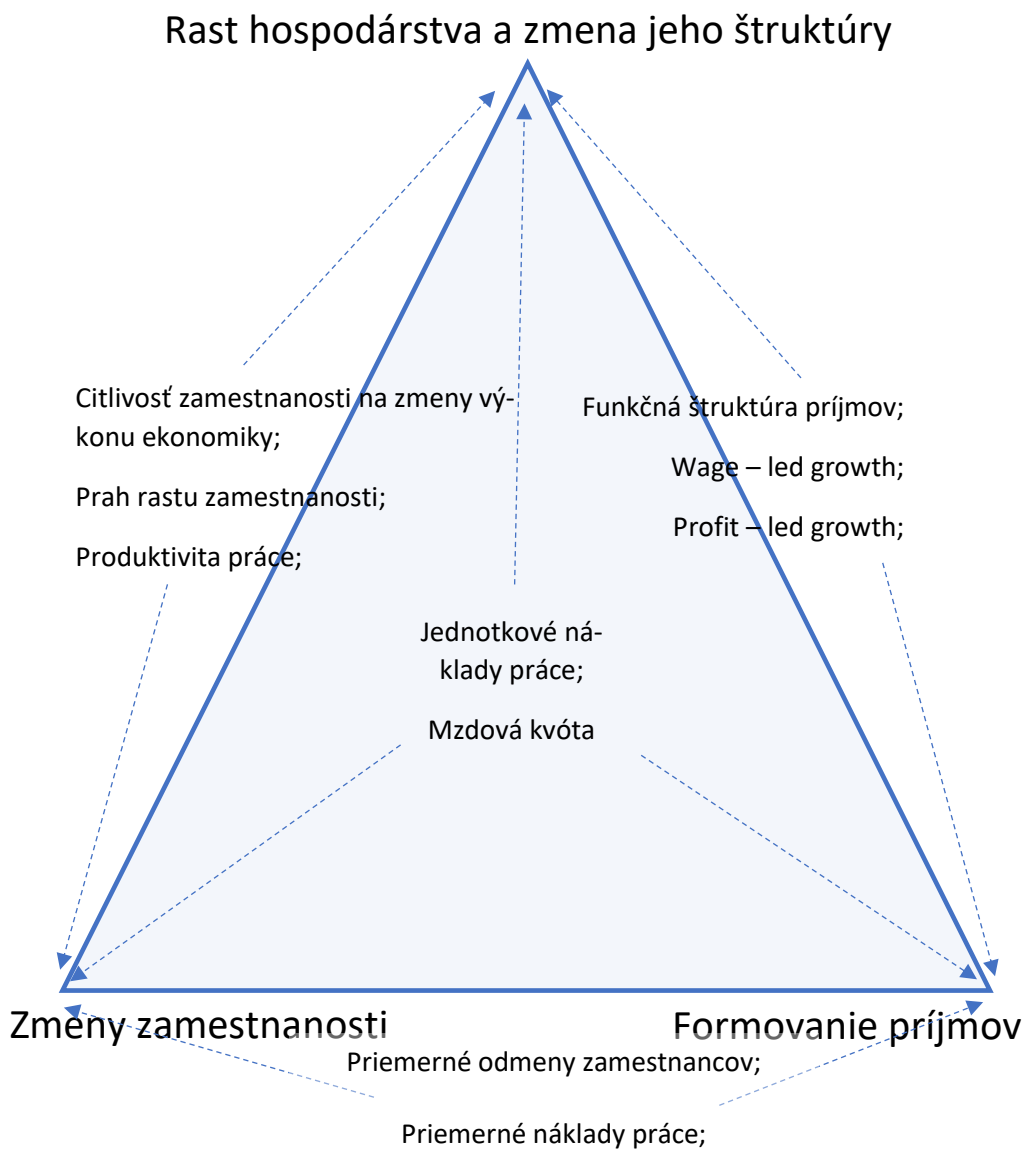
Ekonomická recesia vyvolaná globálnou pandémiou (ktorá nastúpila v čase prípravy tejto publikácie) zrejme zmení podobu riešených problémov, ale neeliminuje ich. Objavuje sa tu historická paralela: už v období krátko pred krízou a recesiou 2008/2009 sa objavovali známky preklopenia situácie na trhu práce z nedostatku práce na nedostatok pracovných síl. Túto hrozbu si všimli niektoré analýzy a hospodársko - politické dokumenty, ale kým by sa problém výraznejšie prejavil, dostavil sa jeho „odklad“ kvôli nastupujúcej recesii. Tá obnovila nedostatok práce. S odstupom približne 7- 8 rokov sa však prerušený jav znovu pripomenul a nedostatok pracovných síl rýchlo narastal na význame (v rokoch 2016-2019). Ďalší „odklad“ v podobe nastupujúcej depresie (v r. 2020) neznamená neaktuálnosť témy.

Nejde tu o typickú analýzu trhu práce (napr. nezamestnanosti alebo samotnému fungovaniu trhu práce je venovaná len minimálna pozornosť). Skôr ide o analýzu súvislostí medzi zmenami vo vývoji ekonomiky a zmenami v zamestnanosti a príjmoch. Úlohou je preukázať, ako sa menia vzťahy medzi výkonom ekonomiky, zamestnanosťou a príjmami (v trojuholníku v schéme 1) a vyvodiť z toho možné implikácie pre hospodársku politiku.

Postupnosť analýzy prechádza od skúmania faktorov, ktoré zmenili charakter vzťahov medzi zmenami vo výkonnosti, zamestnanosti a príjmov v postsocialistickej transformácii, cez reakcie zamestnanosti a príjmov v kvalitatívne odlišných fázach vývoja ekonomiky až po analýzu aktuálneho problému spomaľovania rastu produktivity práce pri náraste vzácnosti pracovnej sily a náraste jednotkových nákladov práce (so svojimi dopadmi na konkurencieschopnosť).

Text je písaný bez zaťaženia náročnejším matematicko – štatistickým aparátom. Využíva síce aj poznatky získané kvantitatívnou analýzou (napr. štruktúrnou dekompozíciou alebo analýzou panelových dát). Tie sú však vstupom pre túto publikáciu, nie jej predmetom. Zámerom bola aj čitateľnosť pre širší okruh odbornej verejnosti a záujemcov o takúto problematiku.

Schéma 1: Trojuholník javov a vzťahov medzi nimi, ktoré sú predmetom záujmu v tejto publikácii

Prameň: autor, vlastné spracovanie

Kapitola 1: Postsocialistická premena ekonomiky a zamestnanosť

V tejto kapitole sa vraciame k niektorým javom, ktoré sprevádzali ešte transformačný proces na trhovú ekonomiku. Nejde však o historický exkurz, skôr o analýzu alebo aspoň pripomenutie niektorých javov, ktoré pomáhajú aj v interpretácii neskorších tendencií. Aj s dlhším časovým odstupom od procesu postsocialistickej transformácie si vysvetlenie niektorých vývojových tendencií žiada návrat do (post-)transformačného obdobia.

Úlohou tejto časti je predovšetkým potvrdiť tieto predpoklady:

- *Približne tri dekády po začiatku transformácie sa počet pracujúcich vrátil na pôvodnú úroveň, táto zamestnanosť je však podstatne perspektívnejšia. Viaz sa na prosperujúcejšie činnosti.*
- *Pomer kapitálu a práce sa zmenil v prospech kapitálu. Tým sa zlepšila kapitálová vybavenosť práce.*
- *Odvetvová štruktúra zamestnanosti sa zmenila a všeobecne prijímaná téza o rozmachu prác typu „montážnej dielne“ je príliš zjednodušujúca. Skutočný obraz je pestrejší.*
- *V dlhodobom pohľade existuje súlad medzi reálnou konvergenciou ekonomík a konvergenciou miezd. V jednotlivých etapách vývoja sa ich trajektórie mohli od seba vzdialiť.*

Tieto zistenia budú nápomocné pri interpretovaní niektorých zásadných vývojových zmien a pochopení problémov uvádzaných v kapitolách 2 a 3 (problémy zmien v rovnováhe na trhu práce, reakcií trhu práce na zmeny výkonu ekonomiky, či problém oslabenia rastu produktivity v uplynulých rokoch).

1.1 Keď rovnaký počet pracujúcich neznamená rovnakú zamestnanosť

Počet pracujúcich v roku 1990, v momente prípravy zásadných ekonomických reforiem na začiatku transformácie, dosahoval 2 458 tis. osôb¹. Je diskutabilné, či s odstupom takmer troch desaťročí (1990-2019) došlo k návratu k takémuto počtu:

-Podľa výberového zisťovania pracovných síl bol počet pracujúcich v roku 2016 nad úrovňou východiskovej hodnoty z roku 1990, keďže dosiahol 2 471 tis. osôb. V tomto počte sú však aj osoby pracujúce v zahraničí (vo východiskovom období, v roku 1990 však nebolo bežné pracovať v zahraničí).

-Podľa metodiky národných účtov (domestic concept) môžeme vyjadriť počet pracujúcich v domácej ekonomike. Pri takomto vyjadrení ešte úroveň zamestnanosti nedosiahla východiskovú hodnotu, v roku 2019 sa k nej už výrazne priblížila (dosiahla 2 450 tis. osôb, tabuľka 1.1).

Keďže nie je k dispozícii metodicky rovnako vyjadrený počet pracujúcich v rokoch 1990 až 2019, možno na základe vyššie uvedených hodnôt iba odhadovať, že počet pracujúcich podobný tomu z predtransformačného obdobia bol dosiahnutý iba v poslednom období (v intervale rokov 2016-2019). Medzitým sa zmenili aj demografické parametre, preto treba tieto údaje konfrontovať s podielovým ukazovateľom, akým je miera zamestnanosti. Miera zamestnanosti, tu vyjadrená ako podiel počtu zamestnaných na populácii v produktívnom veku (15-64), sa nedostala na úroveň z roku 1990. V roku 2019 sa však už priblížila.

¹ Treba brať do úvahy, že údaje z daného obdobia nemajú rovnakú kvalitu ako neskoršie časové rady. V aktuálnych databázach (Eurostat) sa už nezverejňujú údaje z prvej polovice 90. rokov. Uvedený údaj pochádza zo Štatistickej ročenky SR 1994 (ŠÚ SR,1995), je potrebné brať ho ako orientačný a pri porovnávaní so súčasnými údajmi ho vnímať s toleranciou.

Tabuľka 1.1: Krajné hodnoty parametrov zamestnanosti za tri dekády

	Výcho- disko 1990	Minimálna hodnota	Maximálna hodnota
Zamestnanosť (počet pracujúcich v tis.)	2 458	2 025 (2000, metodika NÚ) 2 078 (2000, VZPS)	2 450 (2019, metodika NÚ) 2 544 (2019, VZPS)
Miera zamestnanosti, %	70,7	56,3 (2000, VZPS)	68,4 (2019, VZPS)

Poznámka: Miera zamestnanosti je tu vyjadrená ako podiel počtu pracujúcich na počte obyvateľov vo veku 15 - 64 rokov.

NÚ – Národné účty

VZPS- Výberové zisťovanie pracovných síl

Prameň: Štatistický úrad SR, Eurostat a vlastné výpočty

Skutočnosť, že počet pracujúcich alebo miera zamestnanosti dosiahli v posledných rokoch (teda okolo 2018 - 2019) podobné hodnoty ako v roku 1990, neznamená „rovnakú zamestnanosť“. Rovnaké alebo podobné je hrubé kvantitatívne vyjadrenie. Ale výrazne iná je kvalita za takýmto číslom.

Dostupné je veľké množstvo analýz, ktoré poukazujú na zmeny v štruktúre či kvalite zamestnanosti². Poukážeme tu na dimenziu, ktorá bežná nie je - a to preskupenie zamestnanosti k profitujúcejším aktivitám.

Predpokladáme, že relatívne vysoká zamestnanosť na začiatku 90. rokov sa vo veľkej miere spájala s odvetviami (činnosťami), ktoré mali veľmi nízku alebo zápornú rentabilitu³. A v súčasnosti je podiel takýchto pracujúcich podstatne nižší. Na preukázanie rozsahu tohto javu využijeme podiel čistého prevádzkového prebytku na produkcii (ide o ukazovateľ odvodený z národných účtov, možno ho chápať ako vyjadrenie rentability produkcie). Dostupnosť vhodných údajov umožňuje brať ako východisko rok 1995, čo nie je moment začiatku ekonomickej transformácie.

V tabuľke 1.2 sú vyjadrené podiely zamestnanosti v takých odvetviach, v ktorých bola rentabilita záporná alebo veľmi nízka (menej ako štvrtinová v porovnaní s priemerom za celú ekonomiku). V roku 1995

² Napr. Štefánik a kol. (2018); Hudcovský (2019); Hvozdková – Lichner a kol. (2018).

³ Ide o deformácie vyvolané centrálnou plánovanou socialistickou ekonomikou. Nie je našim cieľom analyzovať tieto deformácie, ich podrobný rozbor priniesol vo svojich prácach napr. Kornai (1980, 1990, 1998).

pracovalo až približne 46 % pracujúcich v odvetviach s veľmi nízkou alebo zápornou rentabilitou produkcie⁴. V roku 2018 to bolo už len 7,7 %. To znamená, že aktivita pracujúcich osôb sa presunula k prosperujúcejším činnostiam. Objem pracovnej sily sa tak po približne troch desaťročiach vrátil na podobné úrovne ako na začiatku transformácie v roku 1990, ale s podstatne lepšou alokáciou, s lepšou schopnosťou prispievať k tvorbe pozitívneho hospodárskeho výsledku.

Tabuľka 1.2: Podiely pracujúcich v odvetviach so zápornou alebo veľmi nízkou rentabilitou

	1995	2018
Počet pracujúcich v odvetviach so zápornou rentabilitou (v tis.)	821,8	88,8
<i>Podiel na celkovom počte pracujúcich (v %)</i>	<i>39,0</i>	<i>3,7</i>
Počet pracujúcich v odvetviach so zápornou alebo veľmi nízkou rentabilitou (v tis.)	973,8	187,2
<i>Podiel na celkovom počte pracujúcich (v %)</i>	<i>46,2</i>	<i>7,7</i>

Poznámky:

Pod rentabilitou tu chápeme rentabilitu produkcie. Rentabilita produkcie je vyjadrená ako pomer čistého prevádzkového prebytku a hrubej produkcie. Čistý prevádzkový prebytok ako kategória národných účtov je parameter blízky hospodárskemu výsledku (aj keď nejde o úplnú zhodu). Pod veľmi nízkou rentabilitou sme zahrnuli hodnoty, ktoré nedosahovali ani štvrtinu priemeru hospodárstva.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

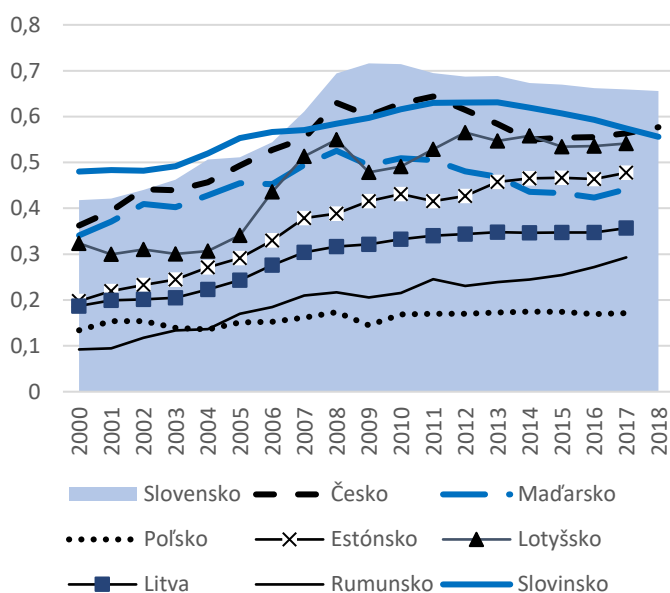
Vzhľadom na všeobecné chápanie bývalých socialistických ekonomík ako podkapitalizovaných, predpokladáme, že v uplynulom období vzrástla kapitálová vybavenosť práce (teda množstvo kapitálu pripadajúce na jednotku práce). V ďalšom kroku posúdime, ako sa vybavenosť práce kapitálom zmenila. Zvyšovanie kapitálovej vybavenosti je predpokladom dobiehania ekonomickej úrovne vyspelejších ekonomík. Je to jav nevyhnutný pre rast produktivity práce. Navyše stav vybavenosti pracovníkov kapitálom mení aj povahu ich práce⁵.

⁴ Pohľad cez odvetvia má svoje nevyhnutné skreslenia. Aj v každom odvetví boli podniky s rôznou úrovňou rentability a preto práca s úrovňami rentability za celé odvetvie vedie k „hrubým“ výsledkom. Aj tak však aspoň orientačne znázorňuje posun k prosperujúcejším činnostiam.

⁵ K problematike vplyvov kapitálovej vybavenosti pracovníkov v krajinách SVE bližšie Morvay – Hudcovský (2018).

Využijeme k tomu údaje o stave fixných aktív v podnikoch (dostupná medzinárodná databáza v čase prípravy tohto textu pokrývala iba obdobie 2000 – 2018, pozri v grafe 1.1). Objem fixných aktív dávame do pomeru k počtu pracujúcich, vyjadrujeme tým úroveň vybavenia pracovníka kapitálom. Úroveň vybavenia pracovníkov kapitálom v SR vyjadrujeme v pomere k úrovni Nemecka (graf 1.1) alebo v pomere k úrovni priemeru troch krajín EÚ s najvyššími hodnotami tohto ukazovateľa (graf 1.2). Na začiatku sledovaného obdobia (rok 2000, už relatívne vzdialený od začiatku transformácie) vidno prejav hlbokej podkapitalizovanosti: vybavenosť pracovníka kapitálom sa pohybovala na úrovniach 9 % úrovne v Nemecku (to je prípad Rumunska) až 48 % úrovne v Nemecku (prípad Slovenska). Stav vybavenosti práce kapitálom v SR mal relatívne vysokú hodnotu (približne 41 % úrovne v Nemecku, druhá najvyššia hodnota v štátoch SVE). Vysoká východisková úroveň v SR súvisí s orientáciou na ťažký, kapitálovo náročný priemysel v predchádzajúcich desaťročiach.

Graf 1.1: Kapitálová vybavenosť pracovníka v pomere k úrovni v Nemecku

Poznámka: Úroveň v Nemecku = 100

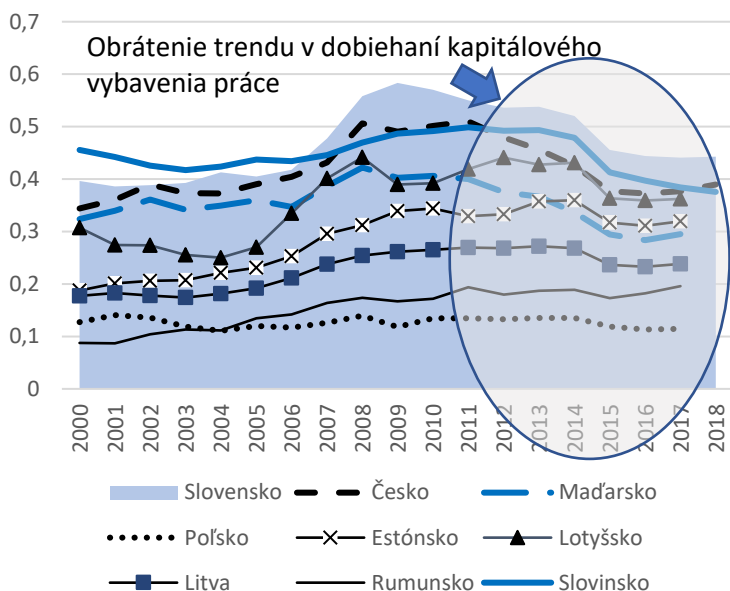
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u.

Vývoj kapitálovej vybavenosti práce mal dve výrazne odlišné fázy: Výrazne vzostupné krivky do roku 2008 vypovedajú o dobiehaní nemeckej úrovne vybavenosti. V tejto fáze sa Slovensko dostalo na najvyššiu úroveň v kapitálovom vybavení práce v SVE. Následne však prichádza fáza, v ktorej krajiny SVE prestávajú

dobíhať úroveň v Nemecku, dochádza dokonca k vzdal'ovaniu (výnimkami sú Rumunsko a Estónsko). Kapitálová vybavenosť práce v SR tiež

prestala dobiehať úroveň v Nemecku (ale úroveň v SR zostala najvyššia z krajín SVE).

Graf 1.2: Kapitálová vybavenosť pracovníka v pomere k úrovni v „top3“

Poznámka: Priemer úrovne Dánska, Rakúska a Fínska = 100

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Ešte výraznejší je tento zlom medzi dvomi fázami, ak hodnoty krajín SVE porovnávame s priemerom za tri krajiny, ktoré mali v EÚ najvyššie úrovne kapitálovej vybavenosti práce (v predmetnom období tvorili túto skupinu top3 Dánsko,

Rakúsko a Fínsko). V závere obdobia (od 2014 do 2018) pozorujeme vzdialenie úrovni v SR od úrovni ekonomík top3.

Predbežne možno konštatovať zmenšenie rozdielov v kapitálovom vybavení práce medzi SR a vyspelými ekonomikami. Možno tiež konštatovať najvyššiu úroveň ekonomiky SR v tomto parametri medzi krajinami SVE. Zjavne však proces dobiehania ustrnul (či sa dokonca zvrátil). K tomuto javu sa vrátíme pri analýze problémov utlmenia rastu produktivity (kap. 3).

Zmena povahy a odvetvovej štruktúry zamestnanosti sa často zjednodušene interpretuje ako rozmach jednoduchých činností montážneho typu (a spája sa hlavne s automobilovým priemyslom). V skutočnosti bola štruktúrna zmena zamestnanosti podstatne zložitejšia. Ľahko čitateľným je ústup podielu primárneho sektora (pôdohospodárstvo + ťažba nerastov). Zmeny v zamestnanosti v sekundárnom a terciárnom sektore sú náročnejšie na posúdenie. Vyberáme niekoľko pozoruhodných momentov:

-V priemysle bol prítomný posun od jednoduchších činností a od produktov na nižšej úrovni spracovania k tým s vyššou úrovňou. Tieto procesy možno dokumentovať poklesom podielov textilného alebo kožiarskeho priemyslu. Príkladom posunu k produkcii s vyšším stupňom spracovania je pokles podielu zamestnanosti vo výrobe kovov pri súčasnom náraste podielu vo výrobe kovových výrobkov (porovnaj v grafoch 1.3a, b).

-Spoločnosťou všeobecne vnímaný rozmach zamestnanosti v automobilovom priemysle je síce skutočnou, zdá sa však nie jedinou oblasťou rastu zamestnanosti. Veľmi podobný vývoj ako v automobilovom priemysle, pozorujeme aj v niektorých skupinách sofistikovanejších služieb (právne a účtovné služby, činnosť firemných centrál, administratívne služby....). Ak by sme spočítali aktuálny podiel uvedených sofistikovanejších služieb (spolu s programovaním a informačnými službami), získame expandujúci sektor s trojnásobne väčším podielom na zamestnanosti, ako má automobilový priemysel.

-Silný vplyv automobilového priemyslu (aj na zamestnanosť) vyplýva z jeho väzieb s celým radom ďalších odvetví⁶. Podiel samotného odvetvia na celkovej zamestnanosti dosiahol v roku 2018 približne 3,5 %, nepriamo však generuje zamestnanosť v ďalších odvetviach.

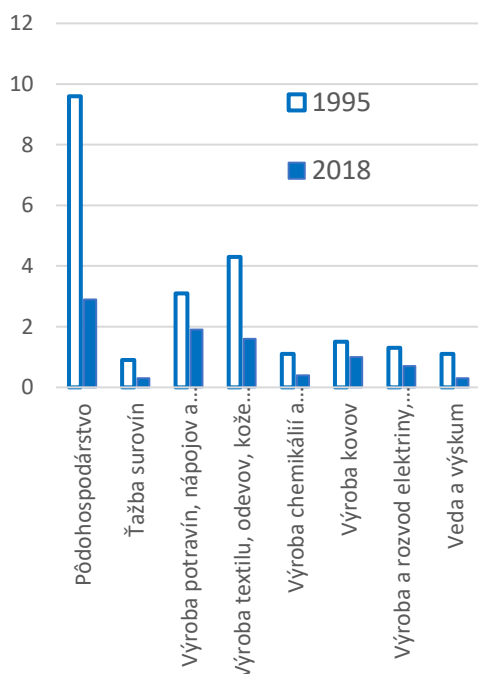
-Medzi expanziou „pokročilejších“ priemyselných aktivít a následnou expanziou sofistikovanejších služieb existuje určitá spojitosť. Časť expanzie odborných služieb sa dá pripísať odčleneniu sa týchto aktivít od pôvodných výrobných činností (z časti služieb v priemyselných odvetviach sa vyčlenili samostatné podniky a odvetvia služieb⁷).

⁶ Ide o odvetvie vyrábajúce komplikovaný produkt a má preto veľmi výrazné väzby s ďalšími odvetviami, v ktorých nepriamo generuje zamestnanosť. K tomu napr. Luptáčík a kol (2013).

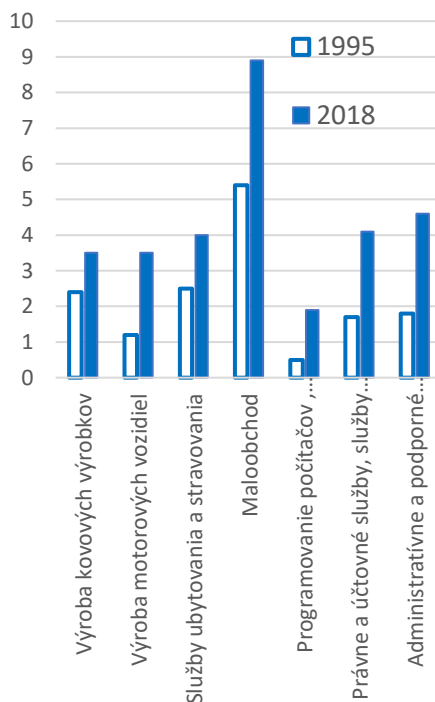
⁷ K tomu napr. Lábaj – Stracová (2019) alebo Luptáčík a kol. (2016).

Graf 1.3: Štruktúrna zmena v zamestnanosti: Podiely odvetví na celkovej zamestnanosti v hospodárstve SR (%)
(výber odvetví s výraznou zmenou podielu)

a) Odvetvia s úbytkom podielu

b) Odvetvia s nárastom podielu

Poznámky:

1) Podiely odvetví na celkovej zamestnanosti sú počítané z údajov o počte pracujúcich podľa národného účtovníctva (domestic concept).

2) Názvy niektorých odvetví sú krátené. Úplné názvy sú nasledovné:

Ku grafu 1.3a: Poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybolov, ťažba a dobývanie, Výroba potravín, nápojov a tabakových výrobkov, Výroba textilu, odevov, kožených výrobkov, Výroba chemikálií a chemických výrobkov, Výroba základných kovov, Výroba a distribúcia elektriny, plynu, pary a úprava vzduchu, Vedecký výskum a vývoj.

Ku grafu 1.3b: Výroba kovových výrobkov, Výroba motorových vozidiel, prívesov a návesov, Služby ubytovania a stravovania, Maloobchod okrem predaja motorových vozidiel, Programovanie počítačov, poradenstvo a informačné služby, Právne a účtovné služby, aktivity podnikových centrál (head offices); konzultačné služby pre manažment, služby inžinierov a architektov, Administratívne a podporné služby.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u.

1.2 Zbližovanie výkonnosti verzus zbližovanie parametrov zamestnanosti a pracovných príjmov: v (ne-)súlade?

Približovanie sa výkonnosti najvyspelejších ekonomík (reálna konvergencia) je samozrejmom ambíciou aktérov v ekonomikách, ktoré za špičkou zaostávajú. Hospodárstvo SR v tomto procese dosiahlo významný posun od začiatku svojej transformácie na trhovú ekonomiku, pritom však v posledných rokoch tento proces ustrnul⁸. V tejto časti preskúmame, do akej miery bolo zbližovanie výkonnosti ekonomiky s najvyspelejšími sprevádzané zbližením parametrov zamestnanosti (presnejšie miery zamestnanosti) a zbližením mzdových úrovní. Predpokladáme, že v dlhodobejšom pohľade bude prítomný súlad medzi zbližovaním parametrov výkonnosti ekonomiky, zamestnanosti a pracovných príjmov. Nemusí však byť prítomný v krátkodobejšom pohľade. Napr. v určitých fázach vývoja bol rast ekonomiky (a jej reálna konvergencia voči špičke) umožnený procesmi, pri ktorých zamestnanosť a pracovné príjmy zaostali za aktuálnym rastom výstupu. A pozorovali sme aj opačnú konšteláciu: mimoriadne priaznivý vývoj zamestnanosti a pracovných príjmov pri relatívne slabšom raste výkonu a slabšej reálnej konvergencii hospodárstva. Pri dostatočne dlhom horizonte pozorovania sa tieto procesy dostali do súladu.

Štandardným ukazovateľom nevyhnutným pri takejto debate je HDP prepočítaný na obyvateľa (resp. HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily). Pri porovnaní úrovní HDP na obyvateľa (pri prepočte cez EUR) možno odčítať, že krátko po vzniku SR jej výkonnosť nedosahovala ani 20 % úrovne priemeru EÚ 28; v roku 2018 presiahla 53 % (graf 1.4a). Pri vyjadrení v parite kúpnej sily (v grafe 1.4b) pozorujeme vyššie relatívne úrovne slovenskej ekonomiky: Za sledované obdobie sa relatívna úroveň SR voči EÚ posunula približne o 30 percentných bodov (z cca 47 % úrovne EÚ 28 v roku 1995 na vyše 77 % v roku 2018).

Obzvlášť v období 2002 - 2008 dosiahlo Slovensko značný pokrok v reálnej konvergencii⁹. Obdobie rýchleho dobiehania úrovne priemeru EÚ

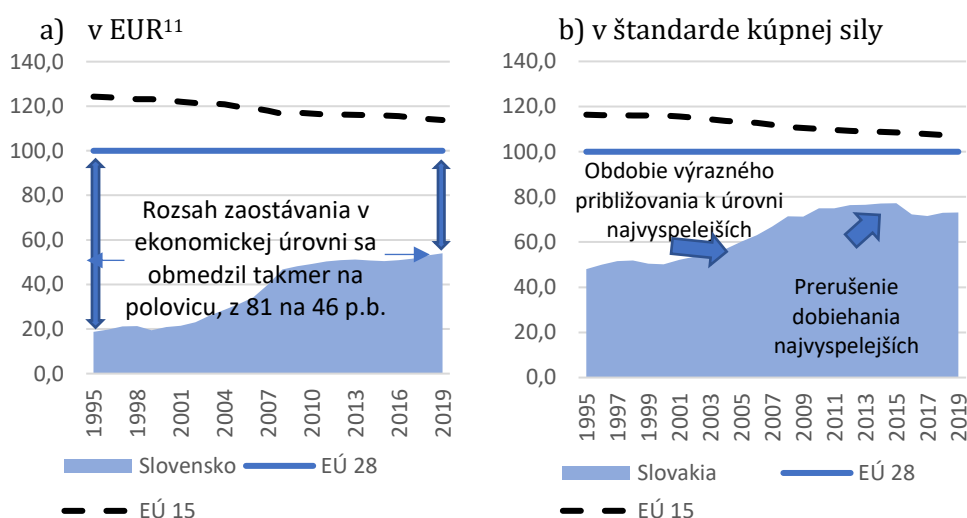
⁸ K tomu napr. Morvay a kol. (2019).

⁹ Toto obdobie zodpovedá „skoršej rastovej fáze“ charakterizovanej v kapitole 2 tejto publikácie.

končilo v roku 2012. Odvtedy úroveň slovenskej ekonomiky dosahuje úrovne okolo 76 % - 78 % úrovne EÚ 28 alebo 70 % - 72 % úrovne EÚ 15 (pri vyjadrení v parite kúpnej sily). To neznamená, že by slovenská ekonomika v spomenutom období nerástla. Ale úroveň EÚ je pohyblivý cieľ¹⁰. Používame tu porovnanie k EÚ 28 aj EÚ 15 (keďže údaje o EÚ 15 odrážajú ekonomicky vyspelejšiu časť EÚ, tieto hodnoty nie sú znížené vplyvom menej výkonných novších členských krajín z regiónu SVE).

Graf 1.4: Úroveň HDP na obyvateľa v porovnaní s priemerom EÚ.

(Pomery voči EÚ 28 počítané z HDP na obyvateľa. Úroveň EÚ 28 = 100.)

Prameň: Eurostat

¹⁰ IMF (2016) konštatoval stratu schopnosti krajín strednej a východnej Európy dobiehať úroveň západoeurópskych ekonomík. Jednu z hlavných príčin videl v útlme akumulácie kapitálu. Európska komisia (2019) pri hodnotení problému spomalenia reálnej konvergenie videla príčinu vo vyčerpaní takých rastových stimulov, ktoré podporovali rast a konvergenciu v minulosti (hlavne prílev priamych zahraničných investícií a z toho plynúce efekty).

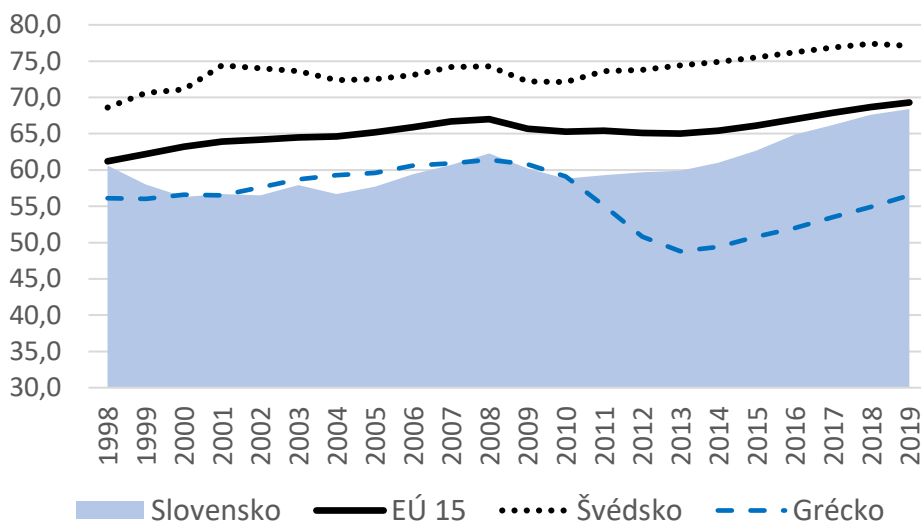
¹¹ Hodnoty vyjadrené v eurách pri prepočte výmenným kurzom sú veľmi nízke z dvoch dôvodov: V SR boli v porovnaní s priemerom EÚ nižšie objemy vytvorených tovarov v prepočte na obyvateľa. Zároveň boli nižšie aj ceny, ktorými sa vytvorené tovary oceňovali. Nižšie objemy, navyše ocenené v nižších cenách vedú potom k veľmi nízkym hodnotám takéhoto ukazovateľa. Kvôli vyhnutiu sa tomuto problému s rôznymi cenovými hladinami sa používa porovnávanie s využitím parity kúpnej sily (alebo štandardu kúpnej sily) namiesto EUR. Rozdiely v cenových hladinách sa tým odstraňuje a rozdiely v HDP na obyvateľa sú dané iba zmenami objemov vytvorených tovarov na obyvateľa.

Na tomto mieste rozšírime pohľad: pohľad na zbližovanie výkonnosti ekonomík spojíme s pohľadom na zbližovanie či vzdal'ovanie niektorých ukazovateľov zamestnanosti a miezd. Obzvlášť rozdiely v mzdových hladinách sú aj spoločensky citlivou témou. Dá sa predpokladať, že so zbližovaním úrovni výkonnosti ekonomík sa budú zbližovať aj mzdové hladiny (hoci existuje určitá voľnosť medzi týmito veličinami).

Zbližovanie mier zamestnanosti treba vnímať inak ako zbližovanie ekonomických úrovní. Vyššia alebo nižšia miera zamestnanosti nie je nevyhnutne prejavom vyššej či nižšej miery ekonomickej úrovne (napr. Estónsko malo v posledných rokoch až o 10 percentných bodov vyššiu mieru zamestnanosti ako Belgicko, pritom Belgicko malo podstatne vyššiu ekonomickú úroveň). Určitú ekonomickú výkonnosť totiž možno dosiahnuť viacerými kombináciami počtu pracujúcich a úrovne produktivity. Preto možno napr. dosahovať vyššiu ekonomickú výkonnosť pri nerastúcom počte pracujúcich a nerastúcej (teda aj klesajúcej) miere zamestnanosti - musí však rásť produktivita práce. Navyše miera zamestnanosti je podielový ukazovateľ, zmena hodnoty môže byť spojená aj s pohybmi v menovateli¹². Preto, na rozdiel od ekonomickej výkonnosti, priemerná miera zamestnanosti dosahovaná v EÚ nemusí byť permanentným, všeobecne prijímaným cieľom dobiehania pre menej výkonné ekonomiky (napr. Česko malo v uplynulých dvoch dekádach často vyššiu mieru zamestnanosti ako priemer EÚ). Ale v niektorých obdobiach (graf 1.5) miera zamestnanosti v SR výraznejšie poklesla – hlavne pri výrazných štruktúrnych zmenách v ekonomike- a vtedy výraznejšie zaostala za priemerom EÚ. Dosiahnutie priemernej hodnoty v EÚ tak mohlo byť v takýchto obdobiach vnímané ako cieľ. Takže kým dobiehanie úrovne výkonnosti EÚ 15 je legitímnym a ťažko spochybniteľným cieľom, dobiehanie miery zamestnanosti nie je cieľom hodným zovšeobecnenia. V niektorých obdobiach však pre SR mohlo byť vnímaná ako cieľ.

¹² Ak je miera zamestnanosti vyjadrená ako podiel pracujúcich na počte ekonomicky aktívnych, môže sa hodnota tohto ukazovateľa zmeniť aj kvôli pohybom v počte ekonomicky aktívnych osôb. Tieto situácie treba odlíšiť od situácií, keď sa mení počet pracujúcich v čitateli zlomku..

Graf 1.5: Miera zamestnanosti (v %): vzd'ovanie a znovuzbližovanie s priemernou úrovňou EÚ 15
(v kategórii 15 – 64 rokov)

Poznámka: Miera zamestnanosti je vyjadrená ako podiel zamestnaných na populácii vo veku 15 – 64.

Prameň: Eurostat

Miera zamestnanosti v SR bola na začiatku a na konci sledovaného obdobia takmer rovnaká ako priemerná hodnota EÚ 15 (graf 1.5). Medzitým za úrovňou EÚ 15 zaostávala (najviac o 7,9 percentných bodov v roku 2004). Proces „približovania sa“ tak má výrazne odlišný vzor svojho priebehu ako reálna konvergencia: Hodnoty za SR sa najprv od priemeru EÚ vzdialili, aby sa neskôr – s novou kvalitou - znovu približovali. Je to v súlade s princípom kreatívnej deštrukcie sprevádzajúcej premenu bývalých transformujúcich sa ekonomík SVE: reštrukturalizácia vo svojej skoršej fáze prinášala uvoľňovanie pracovných síl zo svojich pôvodných zamestnaní. Uvoľňovanie pracovníkov zo zanikajúcich aktivít bolo rýchlejšie ako ich vtáňovanie do novovznikajúcich aktivít. A miera zamestnanosti tým klesala, vzd'alovala sa od priemeru EÚ 15. V neskoršej fáze expanzia nových aktivít vtáňovala predtým uvoľnenú pracovnú silu a miera zamestnanosti rástla. V závere sledovaného obdobia sa miera zamestnanosti znovuzbližovala s úrovňou EÚ 15 (ale ako sme ukázali vyššie, je to zamestnanosť iná - z hľadiska ekonomickej udržateľnosti perspektívnejšia,

reštrukturalizovaná a lepšie kapitálovo vybavená). Ako vidno v grafe 1.5, aj v samotnej „dobiehanej“ skupine EÚ 15 je miera zamestnanosti značne diferencovaná¹³ a miera zamestnanosti v SR prekračuje hodnotu v niektorých z týchto krajín.

Dôležité je tu skonfrontovať niektoré poznatky z grafov 1.4 a 1.5. Ako sme už vyššie spomínali, približne po roku 2012 badáme výrazné spomalenie, až absenciu zbližovania ekonomickej výkonnosti (ustrnul proces dobiehania najvyspelejších ekonomík). Napriek tomu miera zamestnanosti práve v tomto období prechádzala svojou najpriaznivejšou fázou a znovudobehla úroveň priemeru EÚ 15. To dokazuje možnosť pozoruhodných kombinácií medzi vývojom miery zamestnanosti a výkonnosti ekonomiky (umožnené je to vzťahmi zamestnanosti a produktivity, ktoré ešte preskúmame neskôr). V prvej fáze sledovaného obdobia silno konverguje ekonomická úroveň (graf 1.4), v druhej silno konverguje miera zamestnanosti. To dáva indíciu o tom, že v prvej fáze (hlavne do 2008, v niečom podobne až cca do roku 2011) sa rast ekonomickej výkonnosti dosahoval zlepšovaním produktivity pri relatívne nepriaznivom vývoji zamestnanosti; v neskoršom období (obzvlášť od roku 2014) to bolo naopak: nárast zamestnanosti bol sprevádzaný stratou dynamiky produktivity. V prvej fáze tak bola ekonomika konfrontovaná s nedostatkom práce, v druhej s nedostatočnou dynamikou produktivity - ako to naznačuje názov tejto publikácie.

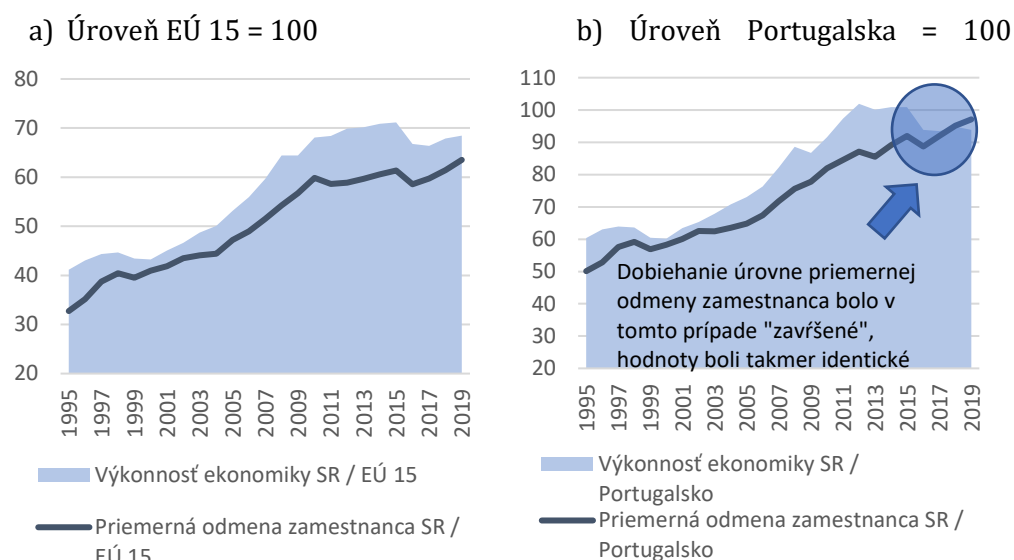
Pre posúdenie konvergenencie mzdových hladín (pri zohľadnení kúpnej sily týchto miezd) použijeme odmeny zamestnancov vyjadrené v štandarde kúpnej sily, prepočítané na jedného zamestnanca (ide teda o priemernú odmenu zamestnanca v štandarde kúpnej sily). Takto vypočítanú priemernú odmenu zamestnanca dávame do pomeru k úrovniam EÚ 15 a Portugalska (Portugalsko vyberáme preto, lebo z krajín EÚ 15 má najnižšiu úroveň priemernej odmeny zamestnanca a teda túto úroveň by slovenská ekonomika mohla prekonať ako prvú).

¹³ V grafe 1.5 sú vložené údaje za Grécko (najnižšia miera zamestnanosti v EÚ 15) a Švédsko (najvyššia miera).

Konvergencia mzdových hladín¹⁴ bola v SR v dlhodobom pohľade v súlade s konvergenciou ekonomickej výkonnosti (graf 1.6). V roku 1995 priemerná kompenzácia zamestnanca dosahovala asi 32,5 % jej úrovne v bývalej EÚ 15; v roku 2019 to bolo viac ako 63 %. Pravdaže, tieto relatívne úrovne kompenzácie zamestnanca zaostávali za relatívnymi úrovňami výkonnosti (porovnaj v grafe 1.6 a). To bol prejav udržiavania konkurenčnej výhody v podobe nízkych nákladov práce.

Graf 1.6: Dobiehanie úrovne výkonnosti a mzdovej úrovne

(Pomery SR voči EÚ 15 a Portugalsku počítané z HDP na obyvateľa a z priemernej kompenzácie zamestnanca, všetko v štandarde kúpnej sily.)

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u.

Už na začiatku sledovaného obdobia bola relatívna úroveň odmien zamestnancov nižšia ako relatívna úroveň výkonnosti, Následne sa objavili obdobia so zvýraznením zaostávania mzdovej konvergenencie za konvergenciou ekonomickej výkonnosti, aj obdobia s opačnou konšteláciou. Ale v dlhodobejšom pohľade je tempo zmien oboch veličín podobné a teda

¹⁴ Ako bolo spomenuté, na vyjadrenie konvergenencie mzdových hladín tu využívame priemernú kompenzáciu zamestnanca. Kompenzácia zamestnanca v sebe spája hrubú mzdu a sociálne príspevky platené zamestnávateľom. Má širší záber ako kategória priemernej mzdy. Odráža skôr náklady práce. Tento ukazovateľ je publikovaný aj vo vyjadrení v štandarde kúpnej sily, čo zlepšuje možnosti jeho medzinárodného porovnávania.

aj pokrok v konvergencii oboch veličín voči EÚ 15 je tiež podobný: za obdobie 1995 – 2019 vzrástla hodnota HDP na obyvateľa v štandarde kúpnej sily na 3,20- násobok východiskovej úrovne, priemerná odmena zamestnanca na 3,26- násobok. Napriek krátkodobým disproporciám ide v dlhodobom pohľade o porovnateľný výsledok.

Procesy, ktoré boli charakterizované v tejto kapitole, je dobré mať na pamäti pri hodnotení zmien v zamestnanosti, mzdách a produktivite práce v ďalších častiach. Kvantitatívne zmeny parametrov zamestnanosti, pracovných príjmov či produktivity niekedy nie sú také zaujímavé, ak opomíname zmenenú kvalitu v pozadí číselnej zmeny a ďalšie sprievodné procesy. V priebehu transformačného a post - transformačného obdobia sa zamestnanosť preskupila do činností s lepšou tvorbou hospodárskeho výsledku, zlepšila sa vybavenosť práce kapitálom a jej časť sa presunula k pokročilejším spracovateľským činnostiam a odborne náročnejším službám. Zmeny v zamestnanosti boli aj vďaka týmto procesom spojené s významnými zmenami v produktivite, čo umožnilo realizáciu niekoľkých výrazne odlišných vývojových fáz.

Kapitola 2: Zamestnanosť, príjmy a produktivita pri vzostupoch a pádoch ekonomiky

Táto kapitola sa venuje zmenám v zamestnanosti a príjmoch v odlišných podmienkach makroekonomického vývoja v SR. Ekonomika SR sa ukázala ako pozoruhodné laboratórium pre preskúmanie javov v niekoľkých výrazne odlišných fázach rastu (vystriedaných v relatívne krátkom slede po sebe) a odlišných prípadoch útlmu aktivity. Vzhľadom na dostupnosť kvalitných údajov sa primárne zameriame predovšetkým na dve výrazne odlišné rastové fázy:

- 1) Rastová fáza 2001 – 2008 (budeme ju tu označovať ako „skoršia“ rastová fáza), ukončená externým šokom v podobe globálnej ekonomickej krízy. Ide o fázu so silným rastom pri značnej úlohe prílevu PZI, výraznej reštrukturalizácii hospodárstva, pri integrovaní sa do EÚ a reformnej hospodárskej politike (pre charakteristiky rastových a útlmových fáz v SR pozri napr. Frank – Morvay a kol., 2019);*
- 2) Rastová fáza 2013 – 2019 (označíme ju ako „neskoršiu“), ukončená depresiou v dôsledku globálnej pandémie. Išlo o rastovú fázu s miernejšou dynamikou rastu ekonomiky, s útlmom prílevu investícií, ale zdanlivo paradoxne s priaznivejším vývojom zamestnanosti).*

Úlohou je tu objasniť odlišnú pozíciu zamestnanosti, príjmových kategórií a produktivity v odlišných fázach vývoja a vysvetliť reakcie týchto ukazovateľov pri zmenách vývojových tendencií v ekonomike. Pravdaže, zmeny v zamestnanosti, produktivite alebo v štruktúre príjmov môžu byť tak príčinou, ako aj dôsledkom zmien v celkovej kondícii hospodárstva.

2.1 Reakcie zamestnanosti a príjmov pri výkyvoch ekonomiky

V prvom kroku preskúmame, ako sa fázy vývoja slovenskej ekonomiky premietali do vývoja zamestnanosti a súvisiacich ukazovateľov. Nepôjde o chronologický pohľad na vývoj týchto ukazovateľov. Vyberieme však sondy do niekoľkých momentov, ktoré mali d'alekosiahly vplyv na

zamestnanosť a ktoré sú významné pre pochopenie zákonitostí zamestnanosti v slovenskej ekonomike. Tieto sondy slúžia ako „prípadové štúdie“ reakcií zamestnanosti (+ súvisiacich ukazovateľov) pri zvratoch, ktoré nastali vo vývoji hospodárstva SR.

Prípad 1

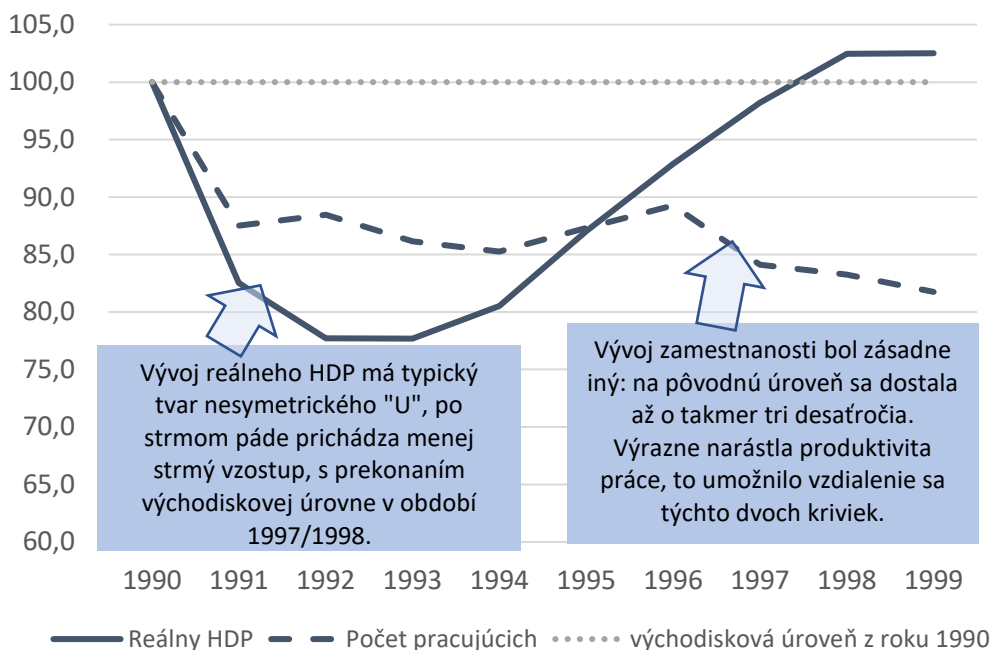
Transformačná depresia a prvá rastová fáza: očistenie od prezamestnanosti

Prvý výrazný zlom vo vývoji zamestnanosti sa logicky viaže k doteraz najhlbšiemu prepadu ekonomiky – ten sa dostavil hneď na začiatku transformácie socialistickej ekonomiky na trhovú, po spustení prvých elementárnych reforiem. Dôvodov útlmu ekonomiky bolo viac a vzájomne sa umocňovali vo svojom vplyve¹⁵. V súhrne však viedli k depresii, pri ktorej ekonomika SR stratila približne štvrtinu svojho reálneho HDP (pritom však vznikli základné predpoklady pre budúci rast a približovanie sa k modelu štandardnej trhovej ekonomiky).

¹⁵ Koncentrovane uvádzame niektoré príčiny útlmu ekonomiky v danom období (podrobnejšie Frank – Morvay a kol., 2019):

- 1) Cenový šok (liberalizácia predtým administratívne stanovovaných cien) a s ním spojený pokles kúpnej sily.
- 2) Zvýšené pokrývanie dopytu dovozom. Po liberalizácii zahraničného obchodu v ekonomike poznačenej nedostatkom začal zahraničný tovar nahrádzať ten domáci. Domáci producenti strácali konkurencieschopnosť aj na domácom trhu.
- 3) Rozvrat v zahraničnoobchodných reláciách, rozpad kooperačných väzieb bývalých socialistickej ekonomík.
- 4) Zastavenie zbrojnej výroby, ktorá bola významnou časťou výrobného programu strojárstva v SR. Išlo o kombináciu ekonomických aj politických príčin.
- 5) Tlmenie dopytu reštriktívnou politikou. Potreba zabrániť hrozbe hyperinflácie priniesla opatrenia na obmedzenie rastu vnútorného dopytu. To však nevyhnutne ďalej prehľbovalo depresiu.
- 6) Tzv. inštitucionálne vákuum. Zásadná zmena pravidiel fungovania ekonomiky priniesla etapu, keď pôvodné pravidlá už neplatili a tie nové ešte nefungovali dostatočne.

Graf 2.1: Transformačná depresia v SR a jej prekonanie: indexy reálneho HDP a počtu pracujúcich (východisková úroveň roku 1990 = 100)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Statistického úradu České republiky

Už na tomto príklade, ešte vo výrazne neštandardných podmienkach fungovania ekonomiky, vidno výrazne odlišný priebeh útlmu výkonu ekonomiky (reálneho HDP) a útlmu zamestnanosti. Kým reálny HDP prechádza prudkým poklesom, odrazením od dna a menej prudkým vzrastom, zamestnanosť prechádza miernejším, zato však dlhším poklesom. V období trvania ekonomickej depresie tak klesá produktivita (reálny HDP klesá hlbšie ako zamestnanosť). Pozoruhodný moment nastáva, keď sa obnovuje rast reálneho HDP (od 1994): krivky priebehu reálneho HDP a zamestnanosti sa od seba vzdiaľujú. Ide tu o jav literatúrou pomenovaný ako „jobless recovery“, oživenie rastu HDP bez dodatočnej zamestnanosti. Dochádza k rastu výkonu hospodárstva pri vzostupe produktivity. Navyše, socialistická ekonomika bola poznačená prezamestnanosťou (vyšší počet pracujúcich, ako by bol ekonomicky racionálny pre tvorbu výstupu) a od búravanie prezamestnanosti oddiaľovalo ten moment, keď ekonomika potrebuje zapájanie dodatočných pracovných síl (k tomuto problému napr. Hudcovský, 2019a).

Po prekonaní vyššie charakterizovanej transformačnej depresie na začiatku 90-tych rokov bola v praktickej hospodárskej politike prítomná značná snaha obnoviť rast ekonomiky. V období druhej polovice 90. rokov bol vtedajšími tvorcami hospodárskej politiky preferovaný silný ekonomický rast, v danej chvíli bol význam rastu dokonca preceňovaný (ekonomický rast bol chápaný ako univerzálny prostriedok schopný prekryť vtedajšie štrukturálne nedostatky ekonomiky). Prudko rastúci reálny HDP bol vnímaný ako prostriedok preklenutia mnohých problémov, ktoré boli dané deformovaným, nekonkurencieschopným hospodárstvom tých čias. Tieto deformácie o oneskorenia v procese reštrukturalizácie podnikov¹⁶ odsúvali nástup tej fázy, v ktorej sa vytvára väčšie množstvo perspektívnych pracovných miest (väčšie množstvo, ako je počet uvoľňovaných pracovných síl z neperspektívnych pozícií).

Hoci ide o dávnejšie prekonanú periódu z obdobia transformácie ekonomiky, javy z tohto obdobia poznačili vzťah medzi výkonom ekonomiky a zamestnanosťou na dlhý čas: postupné odbúravanie prezamestnanosti (ako pozostatku socialistickej ekonomiky) bol dlhšiu dobu jedným z vysvetľujúcich faktorov neobvyklého vzťahu medzi rastom výkonu ekonomiky a rastom zamestnanosti.

Prípád 2

Recesia na konci 90. rokov a nasledujúca silná rastová fáza: kritický moment na trhu práce aj expanzia produktivity.

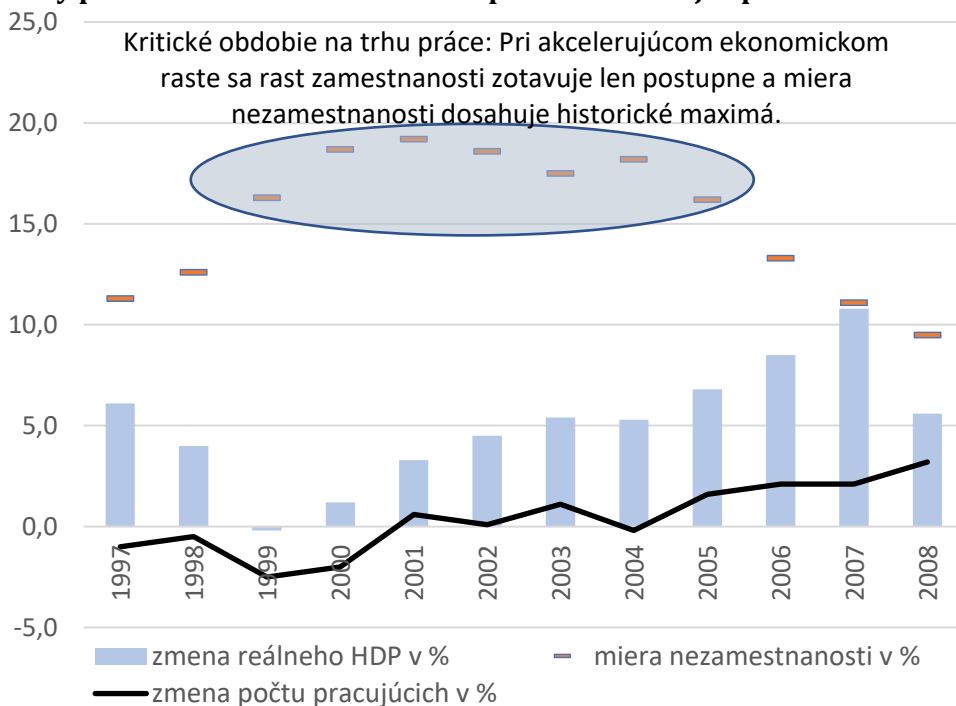
Neudržateľnosť hospodárskej politiky z druhej polovice 90. rokov¹⁷ spolu s politickými zmenami viedli k prijímaniu rozsiahlych súborov makroekonomických stabilizačných opatrení. Tie boli zamerané na sanáciu stability ekonomiky (verejné financie, bežný účet platobnej bilancie), odstraňovali niektoré deformácie podnikateľského prostredia, pritom však dočasne utlmili ekonomický rast. Tvorcovia hospodárskej politiky

¹⁶ K takýmto problémom bližšie napr. Morvay a kol., 2005.

¹⁷ tamtiež

tých čias hovorili o „mäkkom pristáí“ vynútenom rozsiahlymi súbormi stabilizačných opatrení v rokoch 1999 - 2000¹⁸.

Graf 2.2: Výrazné zaostávanie dynamiky zamestnanosti za rastom ekonomiky pri útlme na konci 90. rokov a počas následnej expanzie

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Rýchla náprava narušenej makro stability viedla cez utlmenie vnútorného (domáceho) dopytu. Bola však identifikovaná aj potreba politiky, ktorá vytvorí rastovú trajektóriu na nových pilieroch: na zlepšenom podnikateľskom prostredí, príleve investícií, ozdravenom bankovom sektore, štruktúrnych zmenách podnikov a pod. Už počas stabilizačných opatrení v rokoch 1999 – 2000 sa tvoril základ pre takúto novú stratégiu (napr. príprava ozdravenia bánk, odstraňovanie deformácií v podnikovej sfére, sprísnené pravidlá v systéme verejných financií....). Vytváral sa tak priestor pre nasledujúcu silnú rastovú fázu (2001 – 2008), na aspoň čiastočne nových princípoch.

V uvedenej perióde sa objavujú dva pozoruhodné javy:

¹⁸ Podrobnosti napr. Marcinčin (editor, 2002).

-V období realizácie makroekonomických stabilizačných opatrení dochádza k poklesu zamestnanosti a k nárastu miery nezamestnanosti na najvyššie hodnoty v doterajšej histórii SR (pozn. ani neskoršia globálna finančná kríza v roku 2009, ani pandémie vyvolaná depresia v roku 2020 už nevedla k takým vysokým mieram nezamestnanosti). K najťažšej situácii na trhu práce v SR viedol súbeh dopytových aj ponukových faktorov na trhu práce: Na strane dopytu po práci negatívne pôsobila výrazne restriktívna hospodárska politika (zameraná na obmedzenie makroekonomických nerovnováh) a zvýšený tlak na efektívnosť a reštrukturalizáciu podnikov. Na strane ponukovej sa ako komplikujúci faktor objavil rekordný prírastok ponuky pracovných síl (prírastok počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov). Historicky najvyšší prírastok ekonomicky aktívnych obyvateľov v rokoch 1999 - 2001¹⁹ spôsobil, že miera nezamestnanosti ďalej stúpala aj pri oživení rastu zamestnanosti.

-V nadväzujúcej rastovej fáze sa dynamika reálneho HDP výrazne odpútala od dynamiky zamestnanosti. Rast ekonomiky sa spájal s rastom produktivity práce. Tá súvisela s prílevom PZI, s reštrukturalizáciou podnikov, ako aj s tlakom hospodárskej politiky na ozdravovanie a efektívnosť vo všetkých sektoroch. Zmena celkovej produktivity faktorov²⁰ (total factor productivity) bola základnou hybnou silou rastu ekonomiky. (Rolu produktivity práce v rastových fázach preskúmame ďalej.)

¹⁹ Dlhodobý priemer prírastku ekonomicky aktívnych obyvateľov (1998 – 2019) dosahoval 9 tisíc osôb ročne. V roku 2001 to bolo 42 tisíc. Aj keď sa v roku 2001 po prerušení obnovil rast zamestnanosti, miera nezamestnanosti predsa vzrástla a dosiahla svoje historické maximum (porovnaj v grafoch 2.2 a 2.3).

²⁰ Analýza hybných síl reálnej konverencie Žuk et al. (2018) identifikovala zvyšovanie celkovej produktivity výrobných faktorov (TFP) ako najvýraznejšiu hybnú silu reálnej konverencie v SVE v tomto období. Veľmi výrazný prínos TFP k rastu ekonomiky SR do roku 2006 vyplýva aj z práce Lábaj (2007) alebo Čekmeová (2016).

Graf 2.3: Disproporcia vývoja zamestnanosti a počtu ekonomicky aktívnych – vyhrotenie nerovnováhy na trhu práce

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

V tomto prípade môžeme pozorovať situáciu, keď dodatočné vstupy výrobného faktora práca nie sú potrebné, pretože je možné tento výrobný faktor lepšie využiť – cez rastúcu produktivitu. Až dlhšie trvajúca akcelerácia výkonu ekonomiky prináša zlom v tendencii a kontinuálny rast zamestnanosti (od roku 2005, tendencia bola následne prerušená negatívnym šokom – finančnou krízou a ekonomickou depresiou).

Prípad 3

Rozdielny priebeh výkyvov výkonu a zamestnanosti pri depresii 2009

Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch období útlmu (1991 – 1993 a 1999 – 2000), v roku 2009 išlo o prepad slovenskej ekonomiky spôsobený vonkajšími faktormi. Domáca ekonomika mala iba malé možnosti korigovať jej priebeh. Výpadok vonkajšieho dopytu (a teda výpadok exportu zo SR) bol taký masívny, že malá otvorená slovenská ekonomika nemohla šoku takéhoto rozmeru odolávať.

Na priebehu depresie a oživenia 2009 – 2010 možno demonštrovať omeškanú reakciu indikátorov zamestnanosti za výkyvmi výkonu ekonomiky (graf 2.4). Pri prechode do recesie reálny HDP rýchlo a hlboko padal. Zamestnanosť zareagovala oneskorene a neklesla až tak výrazne. Zato pri následnom oživení reálny HDP prudko stúpol – a zamestnanosť sa znovu zvýšila s omeškaním a menej výrazne. Ide o prejav relatívne nízkej pružnosti zamestnanosti. Pri poklese ekonomiky okamžitému pádu zamestnanosti bránia²¹ pracovné zmluvy, kolektívna ochrana záujmov či opatrnosť zamestnávateľov (váhanie s prepúšťaním hlavne tých kvalifikovanejších zamestnancov, obzvlášť ak nemožno odhadnúť trvanie a hĺbku recesie). Zdržanlivosť pri prepúšťaní kvalifikovaných zamestnancov vyplývala aj zo skutočnosti, že krátko pred touto depresiou sa už v niektorých odvetviach a regiónoch objavoval nedostatok kvalifikovaných pracovných síl²². V prvých dvoch štvrtrokoch výrazného poklesu reálneho HDP zamestnanosť skôr stagnovala, výraznejší pokles zamestnanosti nastal až s týmto približne polročným omeškaním. A dno poklesu zamestnanosti nedosiahlo hĺbku dna poklesu reálneho HDP. Zato zamestnanosť zotrvala v blízkosti svojho dna dlhšiu dobu, odrazenie od neho bolo podstatne miernejšie ako v prípade reálneho HDP (graf 2.4).

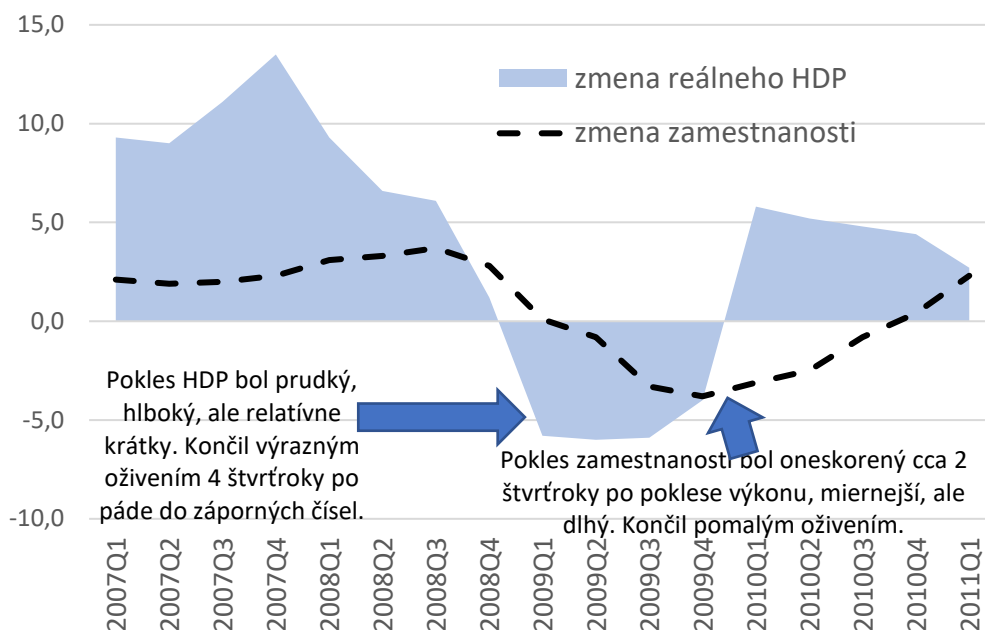
Iným prejavom nepružnosti zamestnanosti je omeškanie v čase oživenia výkonu ekonomiky. Pri oživení ekonomiky výkony istý čas rastú bez potreby vytvárania nových pracovných miest. Umožňuje to lepšie využívanie pracovníkov, ktorí neboli počas krízy využití naplno. A zamestnávatelia tiež z motívu opatrnosti nemajú tendenciu prijímať zamestnancov pri prvých známkach oživenia, ale až po stabilizácii pozitívnej tendencie.

Zo skutočnosti, že dno vývoja výkonu v depresii je hlbšie ako dno zamestnanosti, vyplýva pokles produktivity práce. To sa však viac ako kompenzuje pri oživení: prudký medziročný nárast výkonu bez rastu zamestnanosti znamená opätovný vzrast PP.

²¹ Ide o javy súvisiace s nepružnosťou a nedokonalosťou trhu práce (detaily napr. v BO-ERI, T. – van OURS, J. (2013).

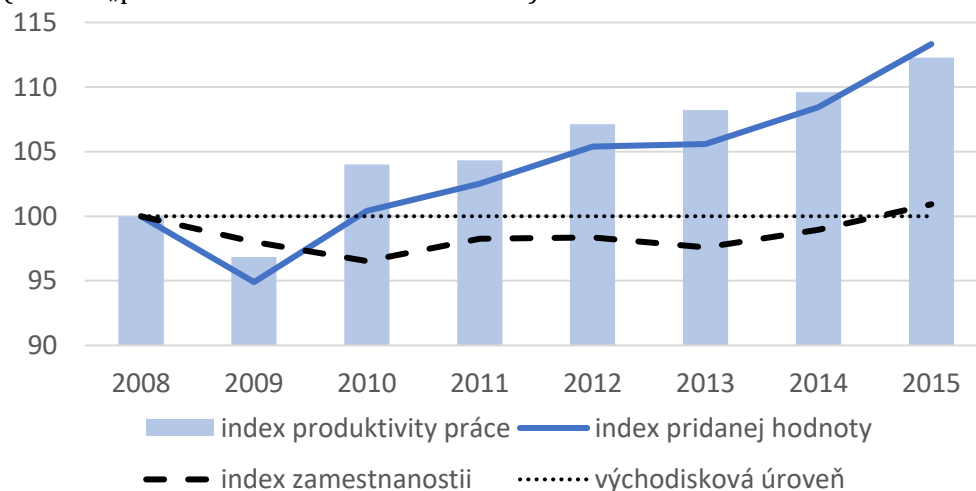
²² Napr. EÚ SAV (2010, časti 4.6.2 a 4.6.3) upozorňoval na problém nedostatku pracovných síl pred recesiou 2009 a na pravdepodobný štruktúrny, neskôr absolútny nedostatok PS po prekonaní recesie.

Graf 2.4: Omeškaná reakcia zamestnanosti na výkyvy ekonomického výkonu počas prekonávania recesie (medziročné zmeny v %, štvrťročné údaje)

Prameň: Eurostat.

Graf 2.5: Index produktivity práce v depresii a oživení
(úroveň „predkrízového“ roka 2008 = 100)

Poznámky: Index pridanej hodnoty je počítaný z údajov v stálych cenách (reťazením objemov). Zamestnanosť podľa metodiky národných účtov (domestic concept). Index pridanej hodnoty je vypočítaný ako podiel indexu pridanej hodnoty a indexu zamestnanosti.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Zvýšenie produktivity práce je jedným zo sprievodných javov tejto depresie. Pridaná hodnota sa totiž dostala na úroveň pred depresie takmer okamžite, už v roku 2010. Zamestnanosť však presiahla úroveň pred depresie z vyššie uvedených príčin až v roku 2015. Táto skutočnosť je v súlade s očakávaniami: ekonomické depresie sú spočiatku síce spojené s poklesom produktivity práce (výkon klesne razantnejšie ako zamestnanosť), ale prekonanie depresie s následným oživením má podporný účinok na produktivitu²³.

Prípad 4

Ostatná rastová fáza priniesla dovtedy nepozorovanú konšteláciu zmien výkonu a zamestnanosti

V období neskoršej rastovej fázy 2013 – 2019 nastali javy, ktoré zásadne zmenili vzťahy medzi vývojom výkonu ekonomiky, zamestnanosti a súvisiacimi parametrami. Ide o obdobie, v ktorom došlo k zmene dovtedy vnímaných väzieb a proporcií (napr. medzi rastom výkonnosti ekonomiky a počtom pracujúcich, alebo medzi mzdami a ziskami).

Ide o rastovú fázu s relatívne nižšími tempami rastu (v porovnaní s reáliami slovenskej ekonomiky v minulosti). Ale zato s veľmi zaujímavými ďalšími charakteristikami. Pozorovateľovi týchto procesov neujde, že tento relatívne slabší ekonomický rast je spojený s mimoriadne priaznivými tendenciami vývoja ukazovateľov trhu práce. V minulosti (predovšetkým v skoršej rastovej fáze 2001 - 2008) sme evidovali slabú reakciu zamestnanosti na ekonomický rast (až pri silnom ekonomickom raste sa objavoval rast zamestnanosti)²⁴. V neskoršej rastovej fáze 2013 - 2019 sa tak objavuje dovtedy na Slovensku nevídaný vzťah medzi rastom výkonu ekonomiky a zamestnanosťou: zamestnanosť relatívne silno rastie aj pri slabšom raste výkonu ekonomiky. Má to pravdepodobne súvislosť s inými štruktúrnymi charakteristikami rastu ekonomiky: v skoršej rastovej fáze bol rast ekonomiky ťahaný expanziou nadnárodných spoločností, ktoré implementovali svoje vyspelejšie technológie, umožnili skokovitý rast

²³Pre analýzu tohto problému na mikroekonomickej úrovni pozri napr. Lazear, Shaw a Stanton (2016).

²⁴Detaily tohto problému ďalej v tejto publikácii.

produktivity. Tak mohla prudko rásť produkcia (a HDP) pri relatívne malých prírastkoch zamestnanosti. Neskoršia rastová fáza je iná: priestor pre technologické a produktivné „skoky“ sa zmenšil, rast ekonomiky je v menšej miere ťahaný príchodom nadnárodných veľkých spoločností (hoci stále hrajú svoju významnú rolu) a v porovnaní s minulosťou sa väčšia časť rastu dosahuje expanziou pracovne náročnejších činností (služby, uspokojovanie dopytu domácností). Vzrástla tak váha činností vyžadujúcich viac pracovných síl na jednotku výstupu. Nevyhnutným sprievodným javom takejto konštelácie je výrazné spomalenie rastu produktivity práce.

Naznačená zmena v povahe rastu ekonomiky so sebou priniesla „zvrat“ vo vývojových tendenciách parametrov trhu práce a príjmov: po viac ako dvoch dekádach nedostatku pracovných miest na objavil nedostatok pracovných síl (viac v kapitole 3). Ten vytvoril podmienky pre zrýchlenie rastu miezd a podiel miezd na pridanej hodnote (v SR tradične veľmi nízky) tak dosiahol rekordne vysoké hodnoty.

Tabuľka 2.1: Parametre dynamiky zamestnanosti, výkonu a produktivity v porovnaní s predchádzajúcou rastovou fázou

	2002 - 2008	2013 - 2019
Prírastok počtu pracujúcich (v tis. osôb)	210,6	240,7
Prírastok vytvorenej pridanej hodnoty (mil. eur)	21 290,6	12 990,5
Prírastok pridanej hodnoty na jedného dodatočného pracovníka (tis. eur)	101,1	54,0
Index zmeny produktivity práce za obdobie	1,367	1,069

Poznámky:

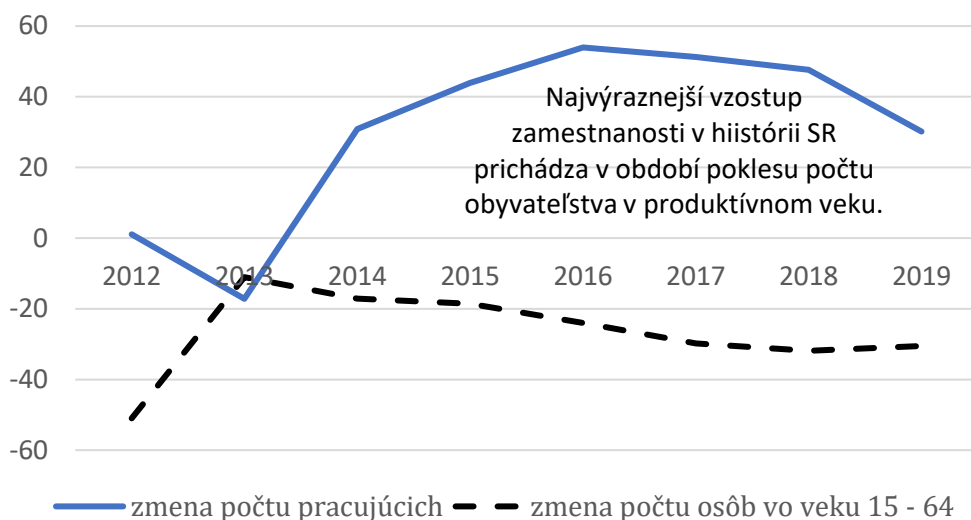
Z predchádzajúcej rastovej fázy, ktorá začala približne v roku 2001 a trvala do roku 2008, vyberáme obdobie 2002 -2008. Tým získavame rovnako dlhé obdobie ako v rastovej fáze 2013 – 2019, čo je vhodné pri takomto porovnaní kumulatívnych zmien za obdobia.

Prírastok počtu pracujúcich počítaný z údajov o zamestnanosti podľa metodiky národných účtov (domestic concept).

Prírastok pridanej hodnoty počítaný z údajov v stálych cenách (získaných reťazením objemov, referenčný rok = 2015).

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u

Graf 2.6: Disproporcna medzi vývojom zamestnanosti a demografickými trendmi - jeden z dôvodov rastu vzácnosti pracovných síl

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u

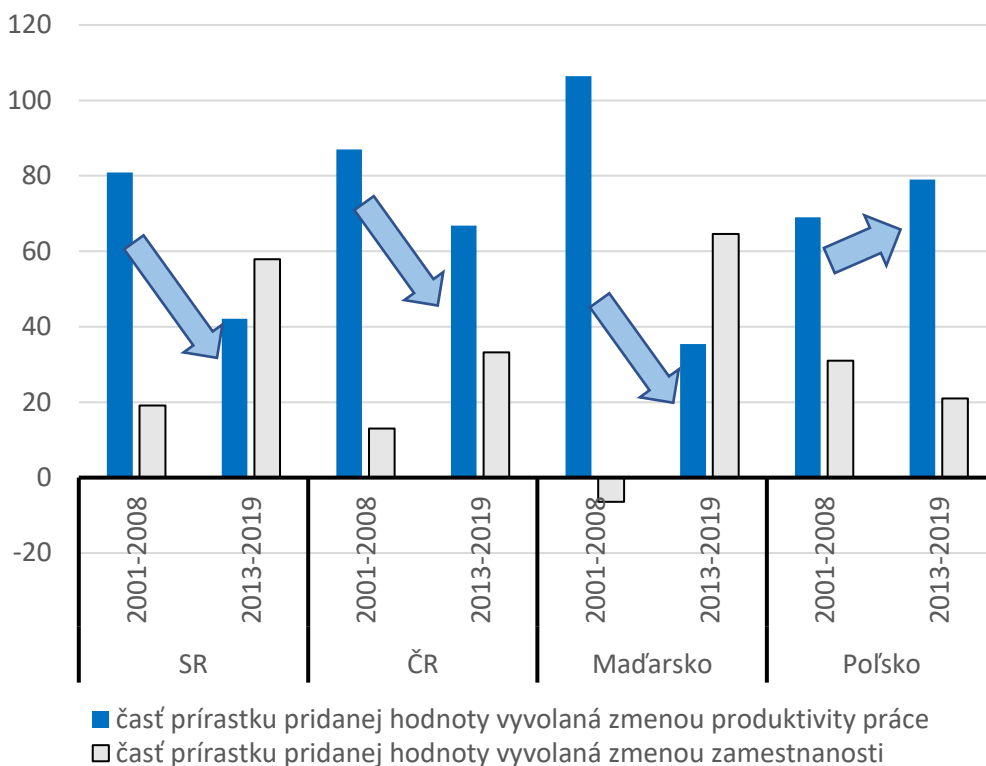
2.2 Rola zamestnanosti a produktivity pri raste ekonomiky

V prvej kapitole sa ukázala indícia o tom, že rola zamestnanosti a rola produktivity bola v odlišných fázach vývoja ekonomiky veľmi rozdielna. Vraciame sa k tejto problematike cez rozbor prírastku vytvorenej pridanej hodnoty - na časť danú zmenou produktivity a časť danú zmenou zamestnanosti.

V prvej rastovej fáze hrala výrazne väčšiu rolu zmena produktivity, prírastok pridanej hodnoty spojený s rastom produktivity bol podstatne väčší ako prírastok spojený s rastom zamestnanosti (graf 2.7). Ide tu o prípad, keď je rast ekonomiky spojený s uzatváraním produktivitnej medzery (productivity gap) a rast ekonomiky je umožnený dosahovaním nových úrovní produktivity pri relatívne malej potrebe zapájania dodatočných pracovných síl.

Graf 2.7: Rozbor prírastkov pridanej hodnoty v krajinách V4

(na časť vyvolanú zmenou produktivity a časť vyvolanú zmenou zamestnanosti; v % z celkového prírastku, súčet hodnôt dvoch stĺpcov = 100 % prírastku)

Poznámka: Vložené šípky upozorňujú na zmenu váhy tej časti prírastku pridanej hodnoty, ktorá je daná rastom produktivity.

Spôsob výpočtu: Jeden z ukazovateľov, počet pracujúcich alebo produktivita práce, zostáva fixovaný na hodnote zo začiatku daného obdobia. Druhý z ukazovateľov sa mení, nadobúda skutočné hodnoty. Vznikajú tak „hypotetické“ objemy pridanej hodnoty, ktoré sú výsledkom buď zmeny zamestnanosti alebo zmeny produktivity. Pravdaže, takéto umelé zafixovanie jednej z premenných má svoje slabiny, obe premenné totiž majú svoje väzby (a nemennosť jednej by v skutočnosti mohla mať vplyv na druhú).

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat – u.

Keďže bol rast ekonomiky v skoršej rastovej fáze (do 2008) spojený s výraznými zmenami v produktivite a s reštrukturalizáciou ekonomiky, bol nevyhnutne sprevádzaný relatívne menšími prírastkami zamestnanosti. Preto analýzy hovorili o nízkej elasticite zamestnanosti²⁵. Táto nízka elasticita znamená nevýraznú zmenu zamestnanosti pri raste ekonomiky.

²⁵ Prehľad takýchto analýz a ich výsledkov je v práci Hudcovský (2015).

Možno ju chápať aj ako stav, keď sa zamestnanosť zvyšuje iba pri veľmi vysokých tempách rastu výstupu ekonomiky (vysokých tempách rastu pridanej hodnoty alebo HDP). Pre zobrazenie tohto problému volíme obrátenú hodnotu koeficientu elasticity: do podielu dávame index rastu pridanej hodnoty a index rastu zamestnanosti. Výsledný koeficient je nazývaný ako „prah rastu zamestnanosti²⁶“ - ukazuje totiž, aký ekonomický rast je potrebný pre vyvolanie zmeny zamestnanosti (koľko rastu pridanej hodnoty pripadá na jednotku rastu zamestnanosti). Výsledky pre dve rastové fázy prináša graf 2.8. Vo výsledkoch jasne vidno rozdiel medzi vyspelejšími ekonomikami EÚ a krajinami SVE (sústredenými v pravej časti grafu). Podstatne nižšie hodnoty tohto ukazovateľa vo vyspelejších ekonomikách je možné interpretovať tak, že v týchto ekonomikách aj relatívne slabý ekonomický rast bol spojený s rastom zamestnanosti. Zato v krajinách SVE pozorujeme dve dôležité skutočnosti:

- (1) Práh rastu zamestnanosti bol položený podstatne vyššie ako vo vyspelejších ekonomikách – a to obzvlášť v skoršej rastovej fáze (do 2008).
- (2) Medzi dvomi porovnávanými periódami sa hodnota „prahu“ veľmi výrazne znížila (s výnimkou Poľska).

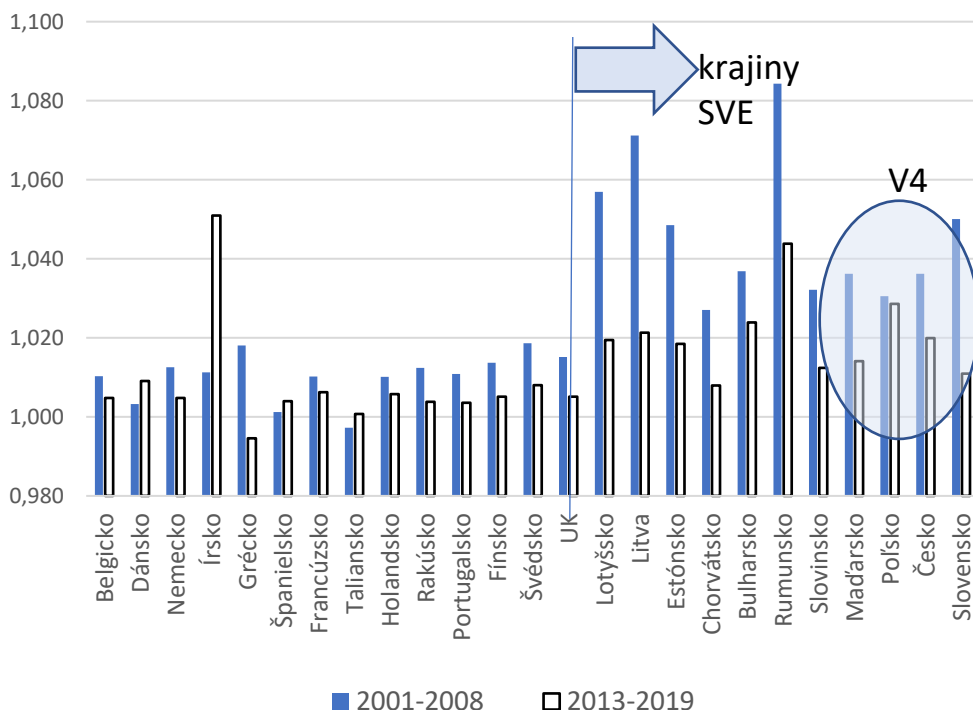
Krajiny SVE v skoršej rastovej fáze (2001 – 2008) dosahovali skokovité prírastky produktivity (čo bolo umožnené napr. preberaním vyspelejších technológií cez masívny prílev PZI). To umožňovalo dosiahnuť vysoké tempo rastu výstupu pri pomerne nevýraznom raste zamestnanosti. Odráža sa to vo vysokej úrovni prahu rastu zamestnanosti. V neskoršej fáze (2013 – 2018) sa už výrazný vzostup produktivity nerealizoval, ekonomický rast (oproti skoršej rastovej fáze slabší) bol už viac previazaný s pozitívnymi zmenami zamestnanosti – prah rastu zamestnanosti klesol. Takýto rast ekonomiky bol spojený so zlepšením ukazovateľov trhu práce, ale priniesol obavy o ďalšiu konkurencieschopnosť v dlhodobejšom pohľade (viac k tejto problematike v kapitole 3).

Nižšie úrovne prahovej hodnoty vyspelejších ekonomík sú zdôvodniteľné tým, že tieto ekonomiky pracujú bližšie k technologickej špičke,

²⁶ K interpretácii tohto ukazovateľa a podrobnejším pozorovaniam pozri napr. (Morvay, 2012).

skokovité prírastky produktivity tu nie sú možné a ekonomický rast sa výraznejšie viazal na odvetvia služieb (a v nich je väzba výkonov a počtu pracovníkov užšia ako v priemysle). Výnimočnú hodnotu prahu v tejto skupine dosiahlo Írsko, to však korešponduje s tým, že v danom období sa Írsko stalo lídrom v úrovni produktivity v EÚ.

Graf 2.8: Práh rastu zamestnanosti (obrátená hodnota koeficientu elasticity): Ako silný rast pridanej hodnoty treba na vyvolanie rastu zamestnanosti?

Poznámky: ide o pomer indexu zmien pridanej hodnoty (v stálych cenách) a indexu počtu pracujúcich. Počet pracujúcich podľa metodiky národných účtov (domestic concept).

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u.

V prípade SR evidujeme zásadnú zmenu v prahovej hodnote: v skoršej rastovej fáze bola hodnota v SR najvyššia v rámci krajín V4. A v neskoršej rastovej fáze bola v rámci tejto skupiny najnižšia. K vyššie uvádzanému vysvetleniu vysokého prahu treba v prípade SR pridať ďalší faktor – faktor neprítomnosti tendencie deindustrializácie. Slovenská ekonomika bola výnimočná aj tým, že si udržiavala neobvykle vysoký podiel priemyselnej výroby (keď celoeurópskym trendom bola skôr

deindustrializácia – znižovanie podielu priemyselnej výroby na výstupe ekonomiky a na zamestnanosti)²⁷. A keďže priemyselná výroba bola tým sektorom, kde bolo možné skokovito zvyšovať produktivitu, prispievala takáto štruktúra ekonomiky k vysokému prahu pre rast zamestnanosti v prvom rastovom období²⁸.

Detailnejší pohľad na vplyvy šiestich determinantov (vyplývajúcich zo štruktúry ekonomiky) prináša štruktúrna dekompozícia, ktorej hlavné výsledky sú uvedené v rámciku 2.1. Vyplýva z nich, že v skoršej rastovej fáze vplýval pozitívne na zamestnanosť iba rast objemu celkového dopytu v ekonomike. Štruktúrne zmeny produkcie a dopytu pôsobili na zamestnanosť negatívne (podrobnosti Hudcovský – Lábaj – Morvay, 2017).

V neskoršej rastovej fáze už produktivita neplnila funkciu silného ťahúňa rastu (graf 2.9; k príčinám tohto javu sa vrátíme v kapitole 3). Hoci pre absenciu vhodného datasetu nebolo ešte možné v čase prípravy tohto textu využiť podobnú dekompozíciu aj pre neskoršiu rastovú fázu, možno na základe vývoja reálnej ekonomiky predpokladať, že tak produktivita práce, ako aj niektoré štruktúrne zmeny v produkcii a dopyte prestali pôsobiť negatívne na dynamiku zamestnanosti.

²⁷ K tomu bližšie napr. Lábaj - Stracová (2019).

²⁸ V priemyselnej výrobe bol prah rastu zamestnanosti viac ako dvojnásobne vyšší ako v priemere za celé hospodárstvo (Morvay, 2012). Silná pozícia priemyselnej výroby (a jej ďalšia expanzia) zvyšovala túto prahovú hodnotu na makro- úrovni.

Rámček 2.1

Štruktúrne zmeny negatívne vplývali na zamestnanosť v období pred finančnou krízou (výsledky štruktúrnej dekompozície)

Položili sme si otázku, ako bola zmena zamestnanosti ovplyvňovaná zmenami objemu dopytu a ako bola ovplyvnená zmenami štruktúry dopytu či charakteristik produkcie (takúto analýzu umožňujú štruktúrne indikátory z tzv. input – output tabuliek).

Celková zmena v zamestnanosti, meraná indexom zamestnanosti, je daná zmenou v šiestich determinantoch, vymenovaných nižšie. V rozpise túto zmenu v indexe nezamestnanosti možno zapísať takto:

$$D_E = \frac{E_1}{E_0} = D_I \times D_D \times D_A \times D_B \times D_S \times D_F$$

Kde:

D_E - index zamestnanosti

D_I - vážená zmena v produktivite práce (alebo pracovnej náročnosti) **(1)**

D_D - vážená zmena v podiele dovozu **(2)**

D_A - vážená zmena v matici koeficientov celkových vstupov **(3)**

D_B - vážená zmena v štruktúre konečného dopytu podľa odvetví **(4)**

D_S - vážená zmena v štruktúre konečného použitia (podľa zložiek konečného dopytu) **(5)**

D_F - vážená zmena v množstve konečného dopytu **(6)**.

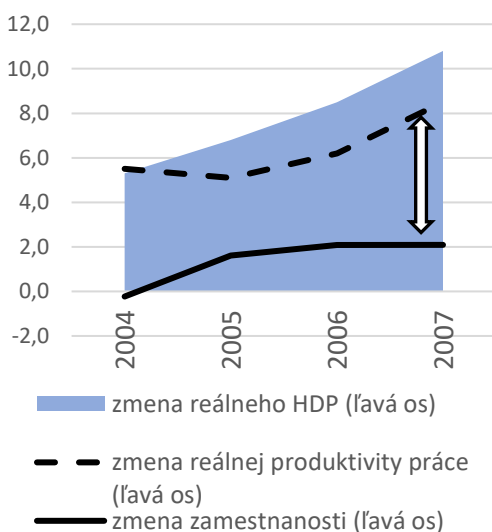
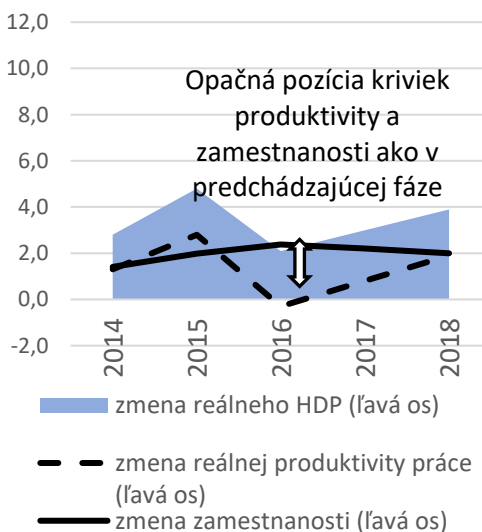
Na štruktúrnu dekompozíciu bola použitá metóda tzv. polárnej alebo rohovej dekompozície. Jej výsledky sú v tabuľke 2.1, detaily a metodiku pozri v Hudcovský – Lábaj – Morvay (2018).

Výsledky zobrazené v tabuľke 1 sú vyjadrené formou priemerných ročných indexov, keďže ide o použitie multiplikatívnej formy dekompozície. Multiplikácia (násobenie) hodnôt všetkých šiestich determinantov zmien zamestnanosti (delených 100) dáva hodnotu indexu zmeny zamestnanosti. Hodnota indexu nad 100 znamená pozitívny vplyv daného faktora na zamestnanosť. V danom období možno hovoriť o pozitívnom vplyve iba v prípade celkového objemu dopytu. Jedine rast objemu konečného dopytu mal pozitívny vplyv na zamestnanosť, ostatné determinanty mali skôr negatívny vplyv (výnimkou je neutrálny vplyv štruktúrnych zmien v štruktúre konečného dopytu v období 1995 – 2002). Štruktúrne zmeny vplývali negatívne na zamestnanosť (v tomto časovom horizonte, ktorý je krátko – až strednodobý).

Rámček 2.1 (pokračovanie)**Tabuľka 2.1: Výsledky štruktúrnej dekompozície- vplyv 6 determinan-
tov na zmenu zamestnanosti**

Parameter		1995 - 2002	2003 - 2008
D _E	Index zmeny zamestnanosti	99.53	101.59
D _I	Vplyv zmien produktivity práce (1)	95.83	95.91
D _D	Vplyv zmien v dovoze medzispotreby (2)	99.10	99.48
D _A	Vplyv zmien v štruktúre produkcie (3)	99.85	98.85
D _B	Vplyv zmien v štruktúre dopytu podľa odvetví (4)	98.91	98.69
D _S	Vplyv zmien v štruktúre konečného po- užitia (podľa kategórií konečného do- pytu) (5)	100.08	98.48
D _F	Vplyv zmien v celkovom konečnom do- pyte (6)	106.03	110.84

Prameň: Prevzaté z Hudcovský – Lábaj – Morvay (2017).

**Graf 2.9a, 2.9b: Jeden z rozhodujúcich momentov v porovnaní rastových
fáz: značný rozdiel v dynamike produktivity****a) V časti skoršej rastovej fázy****b) V časti neskoršej rastovej fázy**

Poznámka: Zamestnanosť podľa metodiky národného účtovníctva („domestic concept“), produktivita na pracujúcu osobu. Rovnaká stupnica pre ľahšiu porovnateľnosť.

Prameň: Eurostat, vlastné výpočty.

2.3 Rast ťahaný ziskami verzus rast ťahaný mzdami

Rozdielna povaha ekonomického rastu, spojená s rozdielnou rolou zamestnanosti, produktivity (a tým aj kapitálu), nevyhnutne znamená aj rozdielnu štruktúru vytváraných príjmov. V tejto podkapitole preskúmame, ako sa menila funkčná štruktúra príjmov pri takých zmenách v povahe ekonomického rastu, aké boli predstavené v predchádzajúcej časti.

Používame pritom funkčnú štruktúru príjmov, ako ju chápe systém národných účtov. Hrubá pridaná hodnota ako suma primárnych príjmov sa tu člení na odmeny zamestnancov (príjem zamestnancov – osôb vykonávajúcich závislú prácu), hrubý prevádzkový prebytok (príjem korporácií – podnikov, jeho súčasťou je aj tzv. zmiešaný príjem SZČO a odpisy ako vyjadrenie použitia kapitálu) a nepriame dane mínus subvencie (príjem štátu plynúci z vytvoreného výstupu). Prirodzene, vzhľadom na zameralenie tejto analýzy, si tu budeme prioritne všímať pozíciu odmien zamestnancov v tejto štruktúre.

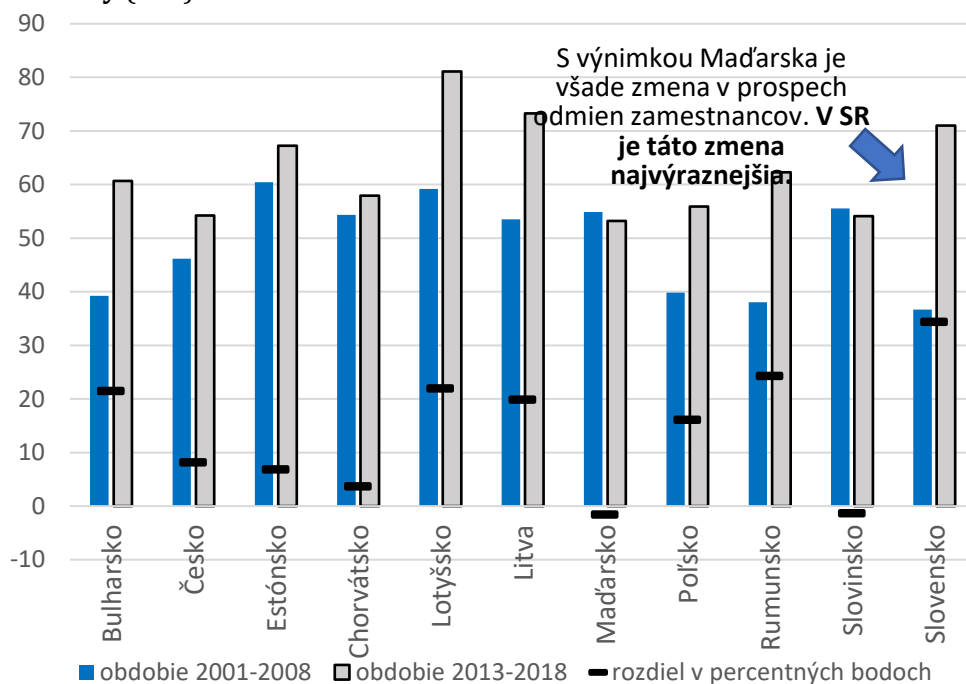
Literatúra pozná pojmy ako mzdami ťahaný rast (wage - led growth), alebo ziskami ťahaný rast (profit - led growth)²⁹. Prvý prípad sa prejaví tým, že v štruktúre prírastku pridanej hodnoty budú dominovať mzdy (presnejšie odmeny zamestnancov), v druhom prípade to bude prevádzkový prebytok³⁰.

Medzi dvomi rastovými fázami sa podiel odmien zamestnancov na prírastku pridanej hodnoty v SR zdvojnásobil (graf 2.10). To vypovedá o prechode z rastu ťahaného ziskami k rastu ťahaného mzdami.

²⁹ Tak teoretické vymedzenie, ako aj empirický výskum týchto prípadov priniesli Stockhammer a Onaran (2012). Mimo iné preukázali, že zmeny vo funkčnej štruktúre príjmov (v podieloch miezd, ziskov na pridanej hodnote) majú svoje dopady na dopytovú aj ponukovú stranu ekonomiky. Aktuálnejší výskum väzieb funkčnej štruktúry príjmov a štruktúry agregátneho dopytu, aplikovaný na SR, realizoval Zeman (2018).

³⁰ Ak z hrubého prevádzkového prebytku odčleníme odpisy, získame čistý prevádzkový prebytok – a to je kategória blízka ziskom.

Graf 2.10: Podiel prírastku odmien zamestnancov na prírastku pridanej hodnoty (v %)

Poznámka: Počítané z údajov v bežných cenách.

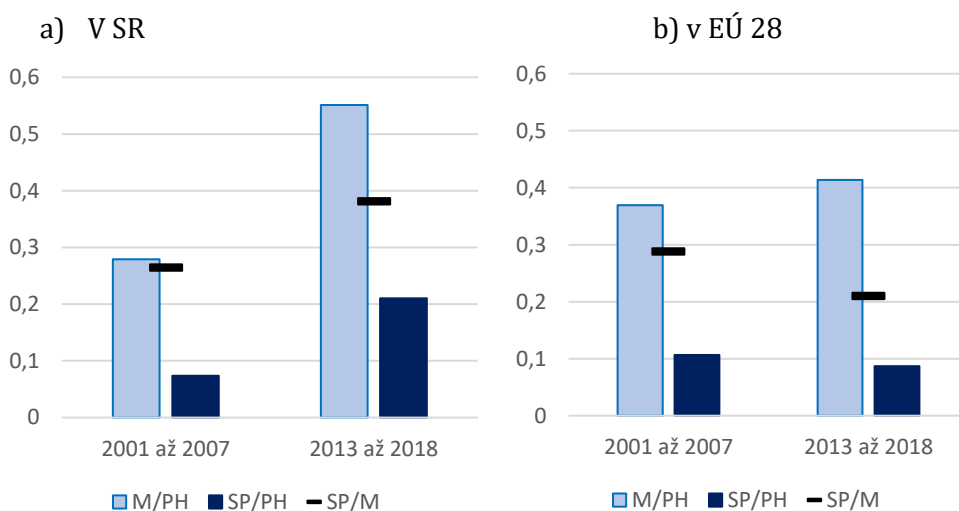
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat – u.

Konštatujeme tak zásadnú zmenu v štruktúre príjmov. Keďže kategória odmien zamestnancov zahŕňa mzdy aj sociálne príspevky (odvody), možno pohľad spresniť: separujeme podiel samotných miezd a podiel sociálnych príspevkov. Takto možno posúdiť, či sa na zvýšení podielu odmien zamestnancov podpísala aj odvodová politika štátu.

Pri takto zvolenom porovnaní vynikne, že na dodatočnú jednotku vytvorenej pridanej hodnoty pripadá v neskoršom rastovom období dvojnásobné množstvo miezd a trojnásobné množstvo sociálnych príspevkov zamestnávateľa (graf 2.11a). Z toho vyplýva, že sa musela zmeniť aj proporcia medzi prírastkom miezd a sociálnych príspevkov. Pomer prírastku sociálnych príspevkov k prírastku miezd medzi týmito dvomi periódami významne stúpol. To znamená zvýšené odvodové zaťaženie miezd. V súhrne teda konštatujeme nárast podielu odmien zamestnancov, ktoré je okrem zvýšeného podielu miezd podporené aj zvýšeným zaťažením

hraničnej jednotky miezd sociálnymi príspevkami. Ako vyplýva z porovnania grafov 2.11a a 2.11 b, tendencie hodnôt za EÚ 28 boli iné ako v údajoch za SR: v hodnotách za EÚ 28 nevidno prudký nárast podielu miezd; podiel sociálnych príspevkov klesal. Takýto nesúlad tendencií vyvoláva otázky o pretrvávajúcej konkurenčnej výhody nízkych nákladov práce v SR (k tomu ešte v kapitole 3).

Graf 2.11 a, b:
Podiel miezd a sociálnych príspevkov na prírastku vytvorenej pridanej hodnoty

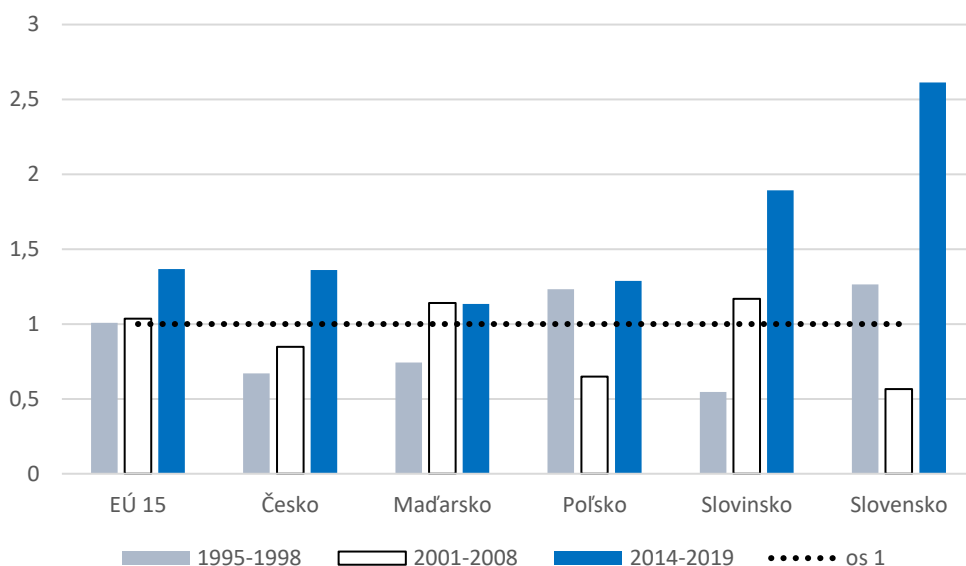
Vysvetlivky: M/PH je pomer zmeny miezd k zmene pridanej hodnoty. SP/PH je pomer zmien sociálnych príspevkov zamestnávateľa k zmene pridanej hodnoty. SP/M je pomer zmien sociálnych príspevkov zamestnávateľa k zmene miezd. Pod pojmom mzdy sa chápe kategória „mzdy a platy“ zo systému národného účtovníctva, zahŕňa aj daň z príjmu zo závislej činnosti.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u (ESA national accounts).

Keďže odmeny zamestnancov a prevádzkové prebytky sú dve podstatné, vzájomne sa „vytláčajúce“ zložky pridanej hodnoty, potom nevyhnutne nárast podielu odmien zamestnancov v neskoršej rastovej fáze limitoval podiel prevádzkových prebytkov. Vzájomný pomer prírastkov týchto dvoch zložiek je zobrazený v grafe 2.12. V skoršej rastovej fáze 2001 – 2008 jasne dominovali prevádzkové prebytky (prírastky odmien zamestnancov dosahujú len 56 % prírastku prevádzkových prebytkov). Ale v neskoršej rastovej fáze prírastky odmien zamestnancov presiahli

260 % prírastku prevádzkových prebytkov. Zákonitosti a dopady týchto zásadných zmien v proporciách príjmov hlbšie preskúmame ďalej.

Graf 2.12: Pomer prírastku odmien zamestnancov k prírastku hrubého prevádzkového prebytku (vzájomné „vytláčanie“ miezd a podnikateľských príjmov)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u (ESA national accounts).

2.4 Iný rast, iný dopad na zamestnanosť aj na príjmy

V slovenskej ekonomike sa dlhodobo (presnejšie do obdobia tesne pred začiatkom neskoršej rastovej fázy, teda približne do roku 2012) vytvárala funkčná štruktúra príjmov odlišná od stavu vo vyspelých európskych ekonomikách. Sformovalo sa niekoľko špecifík vo funkčnej štruktúre príjmov v SR:³¹

-V období od polovice 90. rokov (teda od momentu, ku ktorému sa viažu prvé využiteľné údaje) až približne po roky 2012/2013 pretrvávala nízka

³¹ Podrobnosti Morvay (2013).

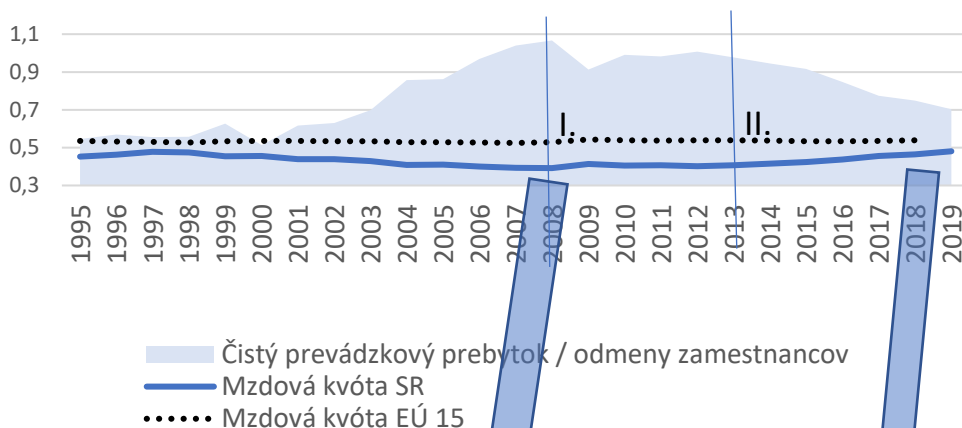
a klesajúca mzdová kvóta³². V ekonomike SR bol výrazne nižší podiel miezd na pridanej hodnote ako vo vyspelých ekonomikách OECD alebo EÚ; -Mimoriadne vysoký bol podiel zmiešaných príjmov (príjmov fyzických osôb - podnikateľov) na celkových príjmoch v ekonomike; -Štruktúra funkčných príjmov bola vychýlená v neprospech príjmov zo závislej činnosti a v prospech príjmov z podnikania (prevádzkových prebytkov a zmiešaných príjmov).

Bolo možné identifikovať skupinu medzi členskými krajinami OECD, ktoré mali podobné parametre funkčnej štruktúry príjmov ako SR (išlo o niektoré krajiny s nižšou výkonnosťou ako napr. Mexiko, Grécko, Poľsko).

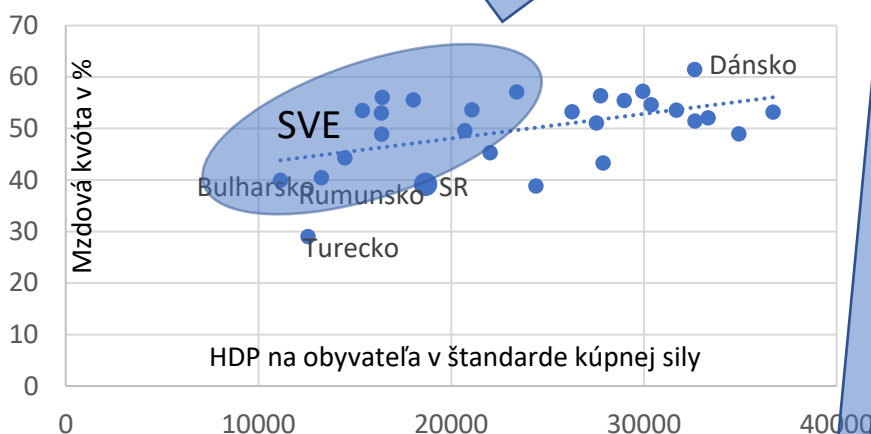
Ako však vyplynulo z časti 2.3, proporcie príjmov sa v neskoršej rastovej fáze zásadne zmenili. Túto zmenu popisujú grafy 2.13 až 2.15. V skoršej rastovej fáze sa nízka mzdová kvóta ešte výraznejšie vzdďaľuje od úrovni v krajinách EÚ 15, čím sa posilňuje konkurenčná výhoda nízkych jednotkových nákladov práce. Korešponduje to s vyššie už uvádzanými poznatkami o masívnom raste pridanej hodnoty ťahanom predovšetkým vzostupom produktivity práce. Kontinuálny pokles mzdovej kvóty vedie k jej minimu v roku 2008 (tesne nad 39 %, v grafe 2.13). Pri medzinárodnom porovnaní viažucom sa k tomuto momentu vidno, že takáto hodnota bola vzdialená od bežných hodnôt v európskych ekonomikách, bola nižšia aj od úrovni vo väčšine krajín SVE. Vo vyspelých ekonomikách sa úroveň mzdovej kvóty pohybovala v intervale 50 % - 60 %. V ekonomikách s vyššou výkonnosťou býva mzdová kvóta vyššia (väzba medzi výkonnosťou a mzdovou kvótou je však slabá a nejedná sa o kauzálny vzťah, preto ekonomickú úroveň ani nemenujeme medzi determinantmi mzdovej kvóty uvedenými ďalej). V tejto fáze sa pomer medzi čistými prevádzkovými prebytkami (zjednodušene ziskami) a odmenami zamestnancov (zjednodušene mzdami) výrazne vychýlil v prospech ziskov.

³² Mzdová kvóta (=wage share = labour share) je ukazovateľ vyjadrujúci, aká časť vytvorených prvotných príjmov plyní zamestnancom. Počíta sa ako podiel odmien zamestnancov (mzdy + sociálne príspevky platené zamestnávateľom) na hrubej pridanej hodnote (alebo na HDP). Pravidelný monitoring a analýzu ukazovateľa vykonáva Medzinárodná organizácia práce (pozri napr. ILO, 2013).

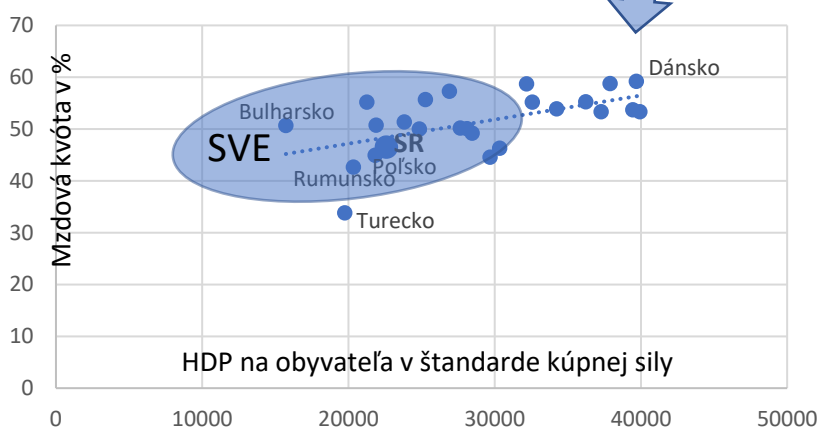
Graf 2.13: Mzdová kvóta a pomer čistých prev. prebytkov k odmenám za-mestnancov

Graf 2.14: Kombinácie ekonomickej úrovne a mzdovej kvóty (2008)

Graf 2.15: Kombinácie ekon. úrovne a mzdovej kvóty (2018)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u (ESA national accounts).

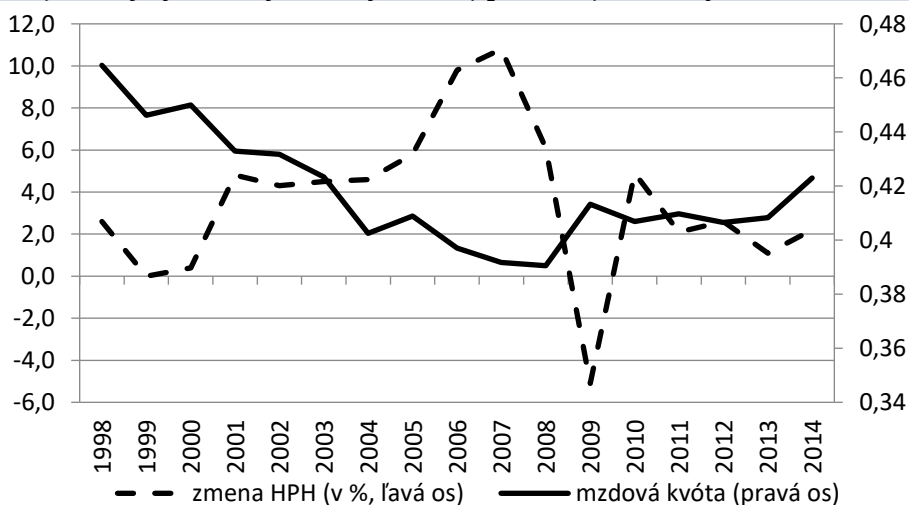
Pri ekonomickom šoku (recesia 2009, zmena oddelená vertikálou I. v grafe 2.13) prichádza zmena, ktorá sa môže ľahko dezinterpretovať. Mzdová kvóta má tendenciu zvýšiť sa pri negatívnych ekonomických šokoch, pohybuje sa anticyklicky (vysvetlenie v rámciku 2.2). Pri útlme ekonomiky sa pomer ziskov a miezd krátkodobo výrazne vychýľuje v prospech miezd a mzdová kvóta krátkodobo stúpa. Nesmie to však byť zamieňané so zmenou tendencie.

Rámček 2.2: Anticyklickosť mzdovej kvóty.

V minulosti bol v SR popri dlhodobom miernom poklese prítomný aj literatúrou zdôvodnený anticyklický pohyb mzdovej kvóty, ale pri zotrvávaní na podstatne nižších hodnotách (v porovnaní s vyspelejšími ekonomikami¹) v každej fáze ekonomického cyklu.

V období silného ekonomického rastu (v grafe 2.16 obdobie 2001-2008) mzdová kvóta skôr klesala. Zato pri poklese reálneho HDP (2009) mzdová kvóta krátkodobo stúpala. Zdôvodniť to možno tým, že v zlomku *odmeny zamestnancov/hrubá pridaná hodnota* je čitateľ zlomku stabilnejší a zotrvačnejší ako menovateľ. V menovateli je zložkou hrubej pridanej hodnoty aj výrazne volatilný prevádzkový prebytok (zisk). Ten sa mení veľmi citlivo, pritom odmeny zamestnancov (funkcia mzdovej hladiny a zamestnanosti) sa menia pomalšie. Potom pri recesii menovateľ klesá výraznejšie ako čitateľ a celková hodnota ukazovateľa stúpa. Pri oživení naopak. Tým je daný anticyklický priebeh.

Graf 2.16: Anticyklickosť mzdovej kvóty v SR: vývoj mzdovej kvóty pri výraznejších výkyvoch dynamiky hrubej pridanej hodnoty

Poznámka: zmeny hrubej pridanej hodnoty- ide o medziročné zmeny počítané zo stálych cien

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Zmena tendencie prichádza od obdobia označeného vertikálou II. v grafe 2.13, približne po roku 2013. Mzdová kvóta tu kontinuálne stúpa a pomer ziskov a miezd kontinuálne klesá. A v tomto prípade už nejde len o krátkodobý výkyv daný zákonitosťami podielového ukazovateľa.

Tu je potrebné nastoliť otázku o faktoroch v pozadí: Čo viedlo k veľmi nízkej a klesajúcej mzdovej kvóte v skoršej fáze a k relatívne prudkej a výraznej zmene tendencií v neskoršej fáze?

Literatúra uvádza viacero príčin nízkej, alebo klesajúcej mzdovej kvóty. Vystupujú medzi nimi (rámček 2. 3) technologické zmeny, globalizácia a financializácia, nerovnováha na trhu práce a inštitucionálny rámec trhu práce, zmeny v štruktúre ekonomiky, či ústup od štátu blahobytu. Viaceré z uvádzaných príčin nízkej mzdovej kvóty, ktoré uvádza literatúra, boli súbežne a veľmi koncentrovane prítomné v SR. Literatúrou uvádzané vysvetľujúce faktory klesania mzdovej kvóty boli v slovenskej ekonomike prítomné naraz a mali takú výraznú podobu, akú vo vyspelých ekonomikách bežne nemávali (detaily Morvay, 2015). Ak teda poznáme niekoľko príčin nízkej mzdovej kvóty, môžeme konštatovať, že v SR sa objavili súčasne všetky.

Rámček 2.3: Príčiny nízkej alebo klesajúcej mzdovej kvóty.

Analýzy ako napr. Dimova (2019), Guschanski a Onara (2018) alebo Stockhammer (2013) identifikovali súhrn faktorov, pre ktoré sa udržiava nízka alebo klesajúca mzdová kvóta. Identifikované boli tieto vysvetľujúce faktory nízkej alebo klesajúcej mzdovej kvóty:

1) *Technologické zmeny (zmeny v náročnosti produkcie na výrobné faktory, vzácnosť výrobných faktorov)*. Ak je realitou nárast vzácnosti kapitálu na úkor vzácnosti práce, vo funkčnej štruktúre príjmov dochádza k poklesu podielu odmien zamestnancov. V určitej fáze transformácie ekonomík SVE bol dodatočný kapitál vzácnejší ako dodatočná práca. Preto aj v prírastku výstupu ekonomiky bol prítomný štruktúrny posun v prospech odmeňovania podnikateľskej aktivity a kapitálu, v neprospech odmeňovania práce (typické pre skoršiu rastovú fázu v SR).

2) *Nerovnováha na trhu práce a inštitucionálna stránka trhu (vyjednávacia sila zamestnancov či pôsobenie odborov a pod.)*. Silná pozícia kolektívneho presadzovania záujmov (odborov) pomáha udržať vyššiu a stabilnejšiu mzdovú kvótu. Podľa štúdie Marterbauer- Walterskirchen (2003) je vysoká miera nezamestnanosti z dlhodobého hľadiska dokonca hlavným dôvodom poklesu mzdovej kvóty. Zo skúmania údajov o mzdových kvótach v ekonomikách OECD vyplýva, že s relatívne nízkou mierou nezamestnanosti sa môže spájať nízka aj vysoká mzdová kvóta; nad touto kritickou hranicou miery nezamestnanosti sa však už vyskytujú iba pozorovania nízkej mzdovej kvóty (za obdobie 1995 – 2012 bola táto kritická hranica miery nezamestnanosti v blízkosti 10 %, bližšie Morvay, 2015).

3) *Globalizácia, financionalizácia a ich sprievodné javy: zvyšovanie miery špecializácie, hrozba realokácie výroby alebo nárast vplyvu finančných inštitúcií*. Veľký význam týmto faktorom pripisuje napr. Guscina (2007). Stockhammer (2013) na základe analýzy panelových dát priznáva mimoriadny význam práve financionalizácii. Výrazný nárast otvorenosti ekonomík sa spájal s poklesom mzdovej kvóty. Ekonomiky strednej a východnej Európy (SVE) zaznamenali silný nárast miery otvorenosti, čo ich posúvalo smerom k nižšej mzdovej kvóte.

4) *Dynamika ekonomiky. Fáza hospodárskeho cyklu a momentálna dynamika ekonomiky sú faktormi krátkodobých zmien mzdovej kvóty*. Mzdová kvóta sa pohybuje väčšinou anticyklicky, ako už bolo vyššie vysvetlené. Mzdy sú zotrvačnejšie a stabilnejšie ako ostatné druhy príjmov (k tomu Schneider, 2011; ILO, 2010; ILO, 2013). Existuje súvislosť medzi dynamikou, akou sa mení pridaná hodnota a štruktúrou jej prírastku: s vyšším priemerným tempom rastu pridanej hodnoty (PH) sa spája vyšší podiel „ziskov“ a nižší podiel odmien zamestnancov na jej prírastku. Tieto súvislosti sa však dajú použiť skôr pri vysvetľovaní krátkodobých zmien mzdovej kvóty.

5) *Zmeny v podieloch odvetví na výstupe ekonomiky*. V niektorých odvetviach je mzdová kvóta tradične vyššia alebo nižšia ako v iných (čo je dané napr. technologickými špecifikami). Ak prebiehajú štruktúrne zmeny v ekonomike, pri ktorých narastá podiel kapitálovo náročných odvetví na úkor pracovne náročných, prirodzene nastáva aj pokles mzdovej kvóty (k vplyvu reštrukturalizácie ekonomiky na funkčnú štruktúru príjmov pozri napr. Arpaia - Pérez - Pichelmann, 2009).

Rámček 2.3 (pokračovanie)

6) *Ústup „štátu blahobytu“*. Stockhammer (2013) a prichádza k záveru, že obmedzovanie štedrosti „štátu blahobytu“ býva spojené s poklesom mzdovej kvóty. Keďže je problematické merať štedrosť štátu jedným ukazovateľom, ako nedokonalú náhradnú premennú („proxy“) použil podiel verejnej spotreby na HDP. Zrejme nižšia miera sociálnych istôt, spojená s obmedzovaním „štátu blahobytu“ vedie k ťažšej vyjednávacjej pozícii zamestnancov a k motivácii akceptovať aj nižšiu mzdovú hladinu.

7) *Zmeny v charaktere zamestnanosti*. Špecifickým dodatočným faktorom znižujúcim mzdovú kvótu môže byť rozmach samozamestnávania (čo ILO navrhuje riešiť korekciou ukazovateľa mzdovej kvóty o podiel samozamestnaných na celkovej zamestnanosti). Pri náraste podielu samozamestnaných dochádza k substitúcii odmien zamestnancov zmiešaným príjmom samozamestnaných osôb a mzdová kvóta potom klesá.

Pokles mzdovej kvóty v krajinách strednej a východnej Európy môže byť prirodzeným sprievodným javom určitej fázy procesu dobiehania vyspelejších ekonomík. Potom bolo možné predpokladať, že prekonanie tejto fázy (charakterizovanej veľmi vysokou vzácnosťou kapitálu v dôsledku dlhodobej podkapitalizovanosti, skokovitým nárastom otvorenosti ekonomík, rýchlou reštrukturalizáciou ekonomík a rýchlou technologickou premenou) vedie k ústupu tých faktorov, ktoré stláčajú mzdovú kvótu nadol. A pozorovať túto zmenu máme možnosť približne od obdobia 2013/2014.

Na základe vyššie uvedeného možno predpokladať, že:

- Ekonomika SR už prešla dnom vývoja mzdovej kvóty a tendencia dlhodobu nízkej a klesajúcej mzdovej kvóty je už prekonaná.
- Môže byť dosahovaný relatívne priaznivejší vývoj na trhu práce aj pri takej dynamike ekonomiky, pri akej to v minulosti nebolo zaznamenané.

Znamená to iný obraz trojuholníka *rast hospodárstva a zmena jeho štruktúry – zmeny zamestnanosti – formovanie príjmov*, v porovnaní s obrazom, aký ekonómovia v SR predtým pozorovali. V ďalšej kapitole prinášame niekoľko zdôvodnení takýchto zmien, zosumarizujeme a analyzujeme ich príčiny.

Kapitola 3: Zamestnanosť, mzdy a produktivita - v pozícii ťahúňov rastu slovenskej ekonomiky a v pozícii jeho limitujúcich faktorov

Predchádzajúce kapitoly predstavili zásadné zmeny, ale iba okrajovo sa venovali ich zdôvodňovaniu, analýze príčin a hľadaniu dôsledkov. To je primárnou úlohou tejto kapitoly.

Pôvodný obraz vzťahov (v skoršej rastovej fáze) v už zmieňovanom trojuholníku rast hospodárstva a zmena jeho štruktúry – zmeny zamestnanosti – formovanie príjmov bol nasledovný: Silný rast výkonnosti bol udržiavaný skokmi v produktivite, s iba nízkou potrebou dodatočných pracovných miest. Takýto vývoj nepodporoval rast ceny práce ani pozíciu miezd v štruktúre príjmov. Výsledkom bol dlhotrvajúci nedostatok práce, nízky a klesajúci podiel miezd v štruktúre príjmov; ale aj udržiavanie konkurenčných výhod ekonomiky spočívajúcich v silnom raste produktivity pri nízkych jednotkových nákladoch práce.

Modifikovaný obraz, ktorý vieme empiricky podložiť približne od obdobia 2013/2014, sa posúva k opaku vyššie popísaného pôvodného obrazu. Relatívne slabší rast výkonnosti je spojený s rastom zamestnanosti, pri nevýraznej dynamike produktivity práce. Silno vzrastá vzácnosť využiteľnej pracovnej sily, čo je spojené s posilnením pozície miezd v štruktúre príjmov. Parametre trhu práce sa dostávajú na historicky najpriaznivejšie hodnoty; pri tom tradičné piliere konkurencieschopnosti v podobe ľahko dostupnej kvalifikovanej pracovnej sily, nízkych jednotkových nákladov práce a výrazne rastúcej produktivity, erodujú. Problém nedostatku práce sa transformuje na problém nedostatočného rastu produktivity práce.

Predpokladáme (a v tejto kapitole tomu venujeme pozornosť), že spomalenie rastu produktivity práce môže súvisieť so zníženou dynamikou investovania. Tiež môže súvisieť s tým, že sa mení štruktúra produkcie a vzrástla váha odvetví s nižšou produktivitou. A tiež môže súvisieť s problémom výraznej segmentácie podnikov (keď sa výrazným rastom produktivity vyznačuje iba jeden zo segmentov podnikov, pri prehlbujúcom sa zaostávaní zvyšných).

Pozoruhodná je aj skutočnosť, že uvedená zmena prebehla pomerne rýchlo. Preskúmame faktory, ktoré napomohli tomu, že zmeny boli tak výrazne koncentrované v bode zlomu okolo roku 2014.

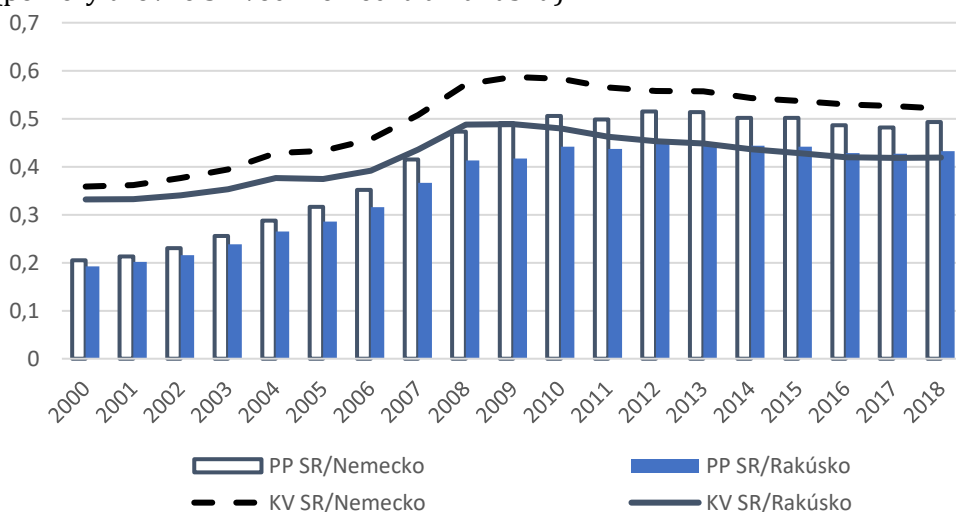
Takéto a podobné otázky sú predmetom záujmu tejto kapitoly.

3.1 Faktory, ktoré oslabili rast produktivity práce

V kapitole 2 sme ukázali, ako výrazne sa menila rola produktivity práce v procese rastu ekonomiky a ako výrazne sa menilo tempo rastu produktivity. Tu sa pokúsime nájsť niektoré faktory v pozadí veľmi výrazného spomalenia rastu produktivity práce medzi skoršou (2001 – 2008) a neskoršou (2013 – 2019) rastovou fázou.

Vychádzame z predpokladu, že dynamiku produktivity determinuje úroveň vybavenia práce kapitálom. Už sme predostreli problém zastavenia dobiehania úrovne kapitálového vybavenia pracovníkov vo vyspelejších ekonomikách (v kap. 1, doplnené v grafe 3.1).

Graf 3.1: Úrovně kapitálového vybavenia (KV) a produktivity práce (PP)
(pomery úrovně SR voči Nemecku a Rakúsku)

Poznámky:

KV – Kapitálové vybavenie práce (pracovníka); počítané ako pomer objemu hrubých fixných aktív a počtu pracovníkov. Odráža hodnotu kapitálu pripadajúcu na pracujúceho.

PP – Produktivita práce ako pomer hrubej pridanej hodnoty a počtu pracovníkov.

Výpočty z údajov v bežných cenách, počet pracujúcich podľa metodiky národných účtov.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Konštatovali sme už, že v priebehu posledných dvoch desaťročí sa zvýšila kapitálová vybavenosť pracovníkov v slovenskej ekonomike. Ale upozornili sme aj na skutočnosť, že kým v dekáde 2000 – 2010 bolo možné hovoriť o dobiehaní úrovne kapitálového vybavenia v najvyspelejších ekonomikách EÚ, neskôr tento proces ustrnul. Absencia dobiehania úrovne kapitálového vybavenia je limitujúcim faktorom aj v dobiehaní úrovne produktivity alebo úrovne výkonnosti ekonomiky³³. Dôvodom nedostatočného rastu kapitálového vybavenia práce je pokles miery investovania v SR. Tu preskúmame tento problém podrobnejšie.

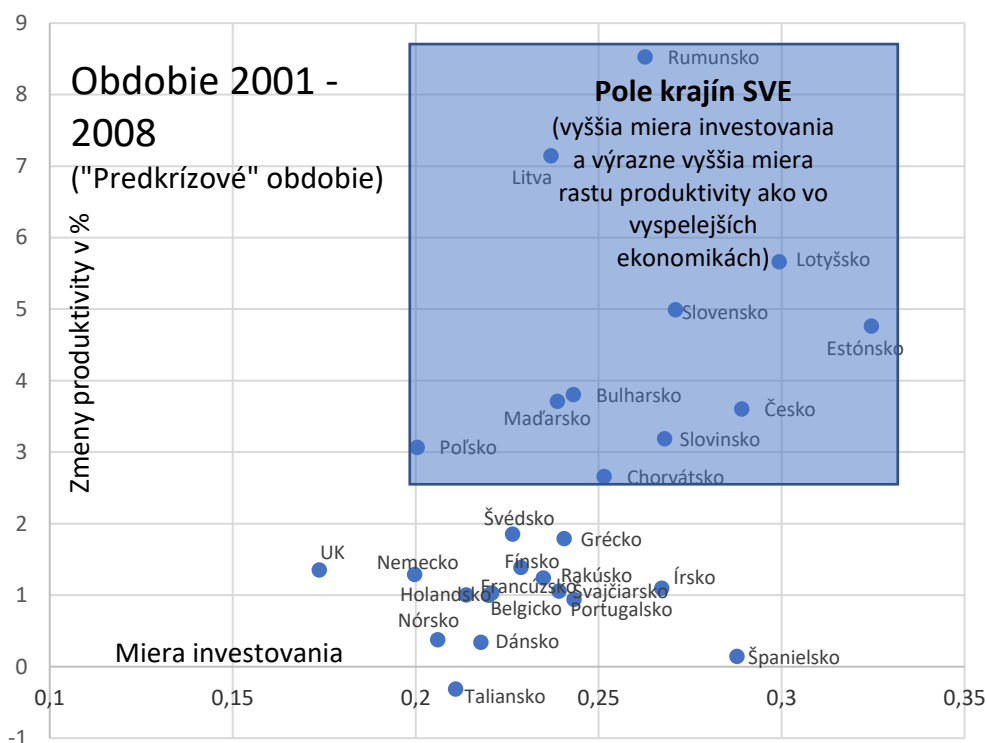
Využívame údaje o tvorbe hrubého fixného kapitálu, keďže tvorba fixného kapitálu je nevyhnutnosťou pre navyšovanie kapitálového vybavenia práce. Tvorbu hrubého fixného kapitálu dávame do pomeru k HDP, vzniká tým ukazovateľ miery investovania. V skoršej rastovej fáze (2001 – 2008) zaznamenala slovenská ekonomika aj celá skupina SVE vyššiu mieru investovania a súčasne vyššie tempo rastu produktivity práce (tieto kombinácie ukazovateľov sú zobrazené v grafe 3.2; pole krajín SVE je napravo a vyššie od vyspelejších ekonomik EÚ - dosahovali vyššie hodnoty v oboch parametroch).

V neskoršej rastovej fáze sa stráca rozdiel medzi SR a vyspelejšími ekonomikami v obidvoch parametroch: stratil sa predstih ekonomiky SR voči vyspelejším ekonomikám v miere investovania a súčasne aj v tempe rastu produktivity práce (porovnaj grafy 3.2a a 3.2b).

³³ Opierame sa tu o Solowov model ekonomického rastu. Zbližovanie úrovní kapitálového vybavenia práce vedie k zbližovaniu ekonomickej výkonnosti.

Graf 3.2a,b : Kombinácie miery investovania a zmien produktivity

a) V skoršej rastovej fáze

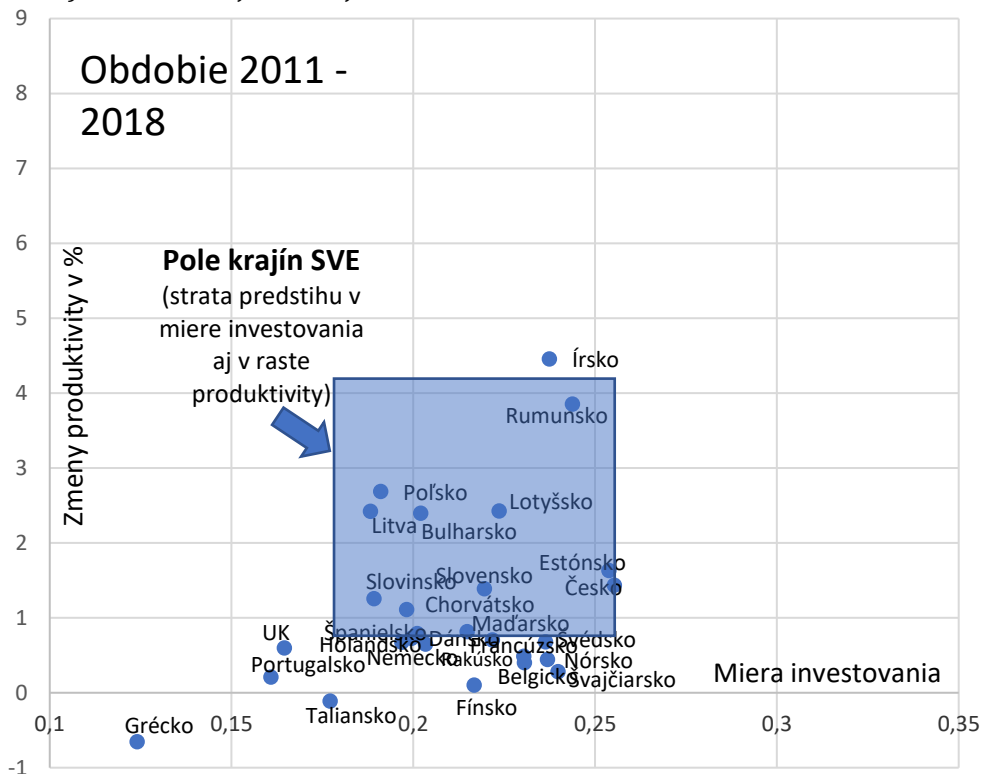

Poznámky: Zmeny produktivity – priemerné medziročné zmeny za obdobie, produktivita ako pridaná hodnota na pracujúceho. Počítané zo stálych cien (získaných reťazením objemov). Miera investovania: priemerná hodnota podielu tvorby hrubého fixného kapitálu na HDP (počítané z údajov v bežných cenách).

Stupnice na osiach v oboch grafoch sú aj napriek horšiemu vizuálnemu dojmu zámerne nastavené rovnako kvôli lepšej porovnateľnosti.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat – u.

b) V neskoršej rastovej fáze

Poznámky: Zmeny produktivity – priemerné medziročné zmeny za obdobie, produktivita ako pridaná hodnota na pracujúceho. Počítané zo stálych cien (získaných reťazením objemov). Miera investovania: priemerná hodnota podielu tvorby hrubého fixného kapitálu na HDP (počítané z údajov v bežných cenách).

Stupnice na osiach sú aj napriek horšiemu vizuálnemu dojmu zámerne nastavené rovnako kvôli lepšej porovnateľnosti.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat – u.

Ak skombinujeme údaje o rýchlosti dobiehania produktivity vyspelejších ekonomík (EÚ 15) s údajmi o miere investovania (pomer miery investovania v SR k miere investovania v EÚ 15), zistujeme, že SR významnejšie dobieha produktivitu ekonomík EÚ 15 nad určitou prahovou hodnotou miery investovania. Spôsob vyjadrenia parametrov je uvedený v rámciku 3.1. Od určitej prahovej úrovne miery investovania v SR (ktorá je cca na úrovni 1,2 – násobku miery investovania vo vyspelejších ekonomikách EÚ) sa objavujú vyššie tempá dobiehania produktivity týchto vyspelejších ekonomík. Takže vyššie tempá dobiehania produktivity vyspelejších krajín sa objavovali, ak miera investovania v SR bola aspoň 1,2 –

násobkom miery investovania týchto vyspelejších krajín EÚ 15 (ale s individuálnymi rozdielmi v prípadoch jednotlivých krajín).

Rámček 3.1: Vyjadrenie vzťahov medzi mierami investovania a úrovňami produktivity práce.

Ukazovateľ na horizontálnej osi v brafе 3.3 (v pozícii vysvetľujúcej premennej) sme nazvali ako pomer mier investovania a vyjadruje pomer miery investovania v SR k miere investovania v EÚ 15. S cieľom zmierniť vplyv krátkodobých výkyvov, pracujeme s hodnotami ukazovateľa za dva po sebe nasledujúce roky.

$$rIS = \left(\frac{IS_{SR, t}}{IS_{EU, t}} + \frac{IS_{SR, t+1}}{IS_{EU, t+1}} \right) \div 2$$

Kde:

rIS – pomer mier investovania (investment share ratio), priemerná hodnota za dve nasledujúce obdobia

IS – miera investovania (investment share), počítaná ako podiel tvorby hrubého kapitálu na hrubej pridanej hodnote:

$$IS = \frac{GCF}{GVA}$$

Kde:

GCF - tvorba hrubého kapitálu (gross capital formation), v bežných cenách

GVA - hrubá pridaná hodnota (gross value added), v bežných cenách

Na vertikálnej osi (v pozícii vysvetľovanej, závislej premennej) je tempo, akým sa produktivita práce v SR približuje produktivite v EÚ 15. Takisto pracujeme s priemernou hodnotou tohto tempa za dva po sebe nasledujúce roky. A tieto hodnoty sú o jedno obdobie omeškané v porovnaní s pomermi mier investovania. Predpokladáme totiž, že efekt zmien v miere investovania sa môže prejaviť v parametroch produktivity s omeškaním.

$$cpLP = \left(\frac{rLP_{t+1}}{rLP_t} + \frac{rLP_{t+2}}{rLP_{t+1}} \right) \div 2$$

Kde:

cpLP - tempo zbližovania úrovni produktivity práce (labour productivity convergence pace), priemerná hodnota za dve nasledujúce obdobia

rLP - pomer produktivity práce (labour productivity ratio), počítaný ako

$$rLP = \frac{LP_{SR}}{LP_{EU}} = \frac{\frac{GVA_{SR}}{TE_{SR}}}{\frac{GVA_{EU}}{TE_{SR}}}$$

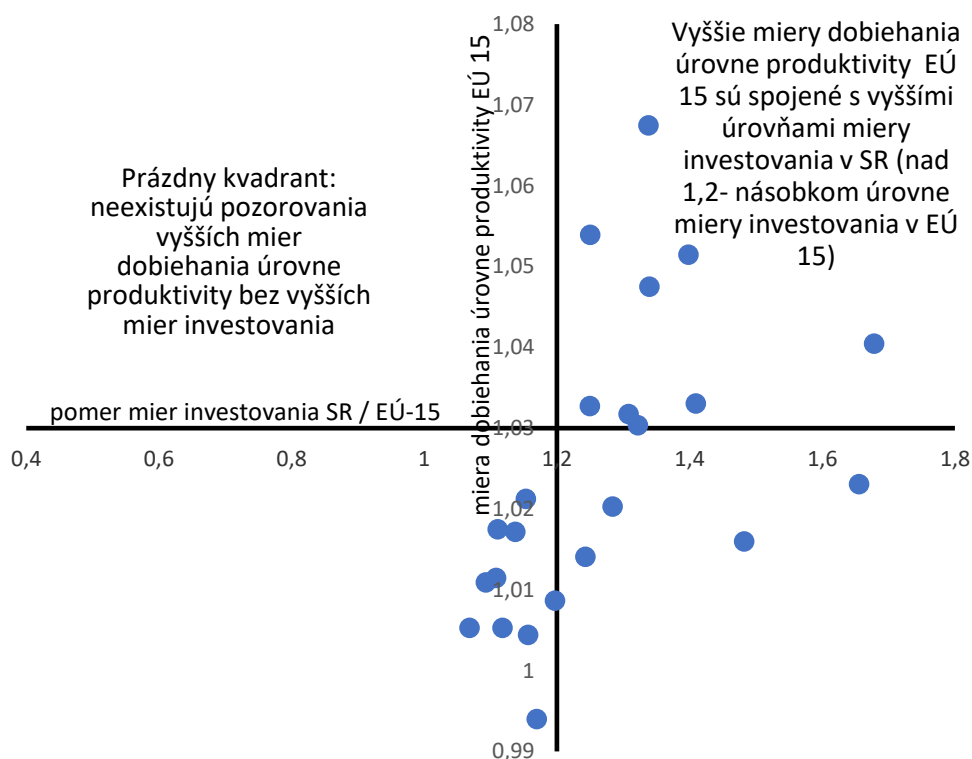
Kde:

LP - produktivita práce (labour productivity)

TE – celková zamestnanosť (total employment), zamestnanci + samozamestnaní

Analogicky sme v grafoch 3.4 a 3.5 namiesto údajov za EÚ 15 použili údaje za vybrané jednotlivé ekonomiky- Rakúsko a Nemecko. Kombinujeme ukazovateľ charakterizujúci pomery v intenzite investovania s ukazovateľom, ktorý charakterizuje zbližovanie úrovni PP (s miernym časovým posunom).

Graf 3.3: Tempo dobiehania úrovne produktivity EÚ 15 slovenskou ekonomikou pri rôznych mierach investovania

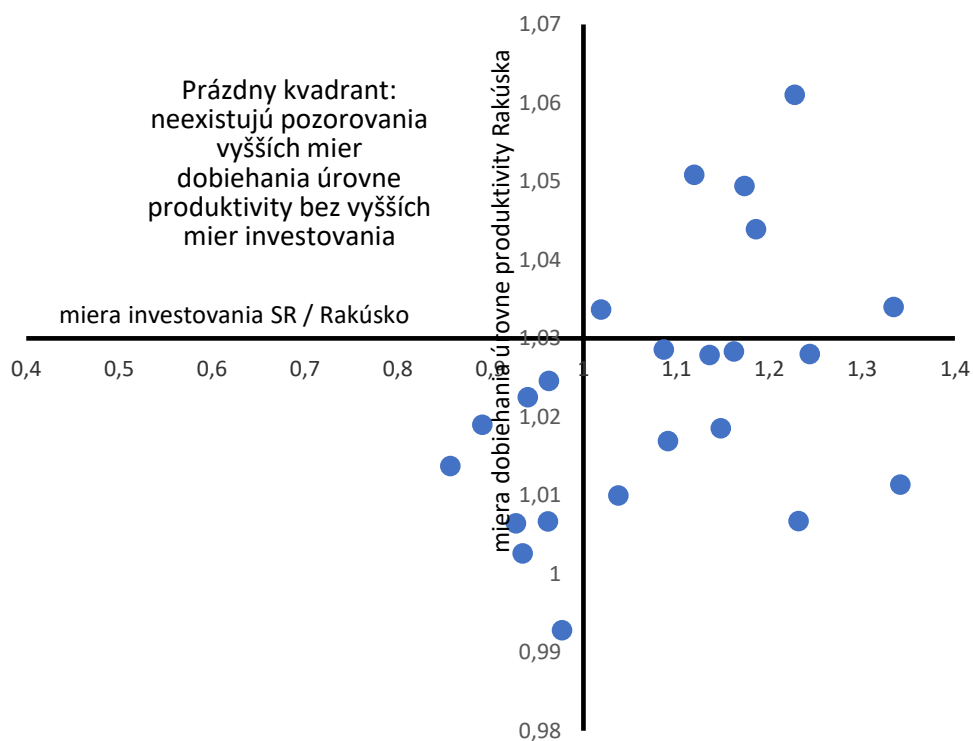

Poznámky: Jednotlivé body v grafe reprezentujú kombinácie hodnôt uvedených dvoch parametrov v SR v období 1996 – 2018. Výpočet parametrov v rámcu 3.1.
 Na horizontálnej osi: index zmeny v pomere produktivity SR : EÚ 15 (priemerná zmena za 2 obdobia po sebe).
 Na vertikálnej osi: pomer miery investovania SR : EÚ 15 (priemer za dve obdobia po sebe, ale s časovým predstihom o 1 obdobie oproti zmenám v pomeroch produktivity).
 Produktivita práce počítaná ako pomer pridanej hodnoty v stálych cenách a počtu pracovníkov..
 Miera investovania počítaná ako podiel hrubého kapitálu na použití HDP (z údajov v bežných cenách).
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Podobný vzťah sa potvrdzuje aj voči individuálnym ekonomikám - Rakúsku alebo Nemecku. Rozdielna je výška prahovej hodnoty miery investovania, nad ktorou sa výraznejšie prejavuje dobiehanie úrovne

produktivity predmetnej ekonomiky. Pri podprahových hodnotách je tempo dobiehania produktivity vyspelejšej krajiny nízke (alebo žiadne dobiehanie nenastáva).

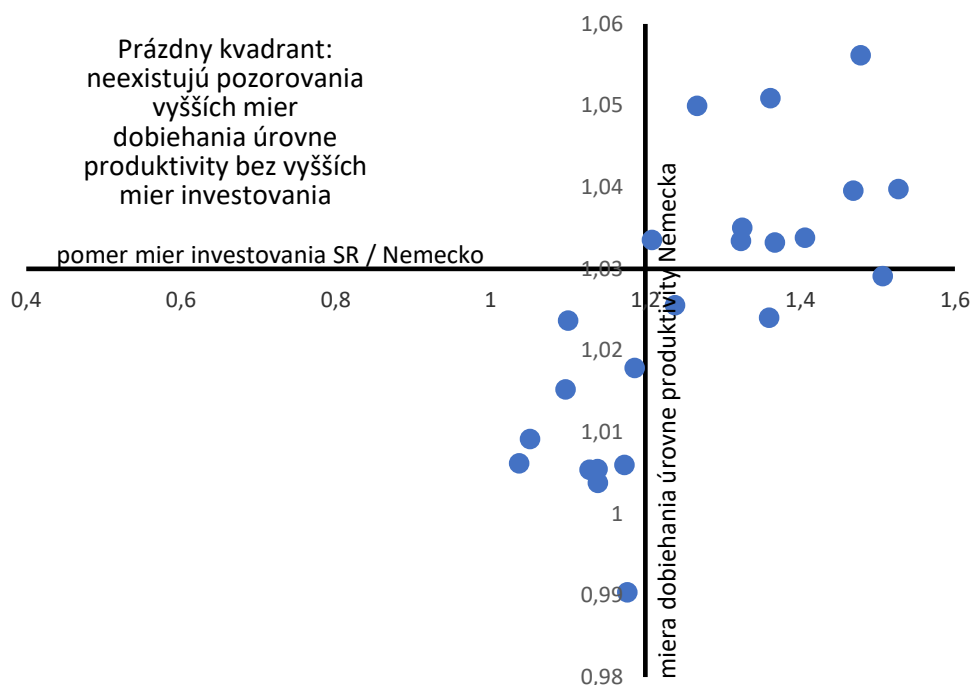
Graf 3.4: Tempo dobiehania úrovne produktivity Rakúska slovenskou ekonomikou pri rôznych mierach investovania

Poznámky: Identické ako pri grafe 3.2.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Graf 3.5: Tempo dobiehania úrovne produktivity Nemecka slovenskou ekonomikou pri rôznych mierach investovania

Poznámky: Identické ako pri grafe 3.2.

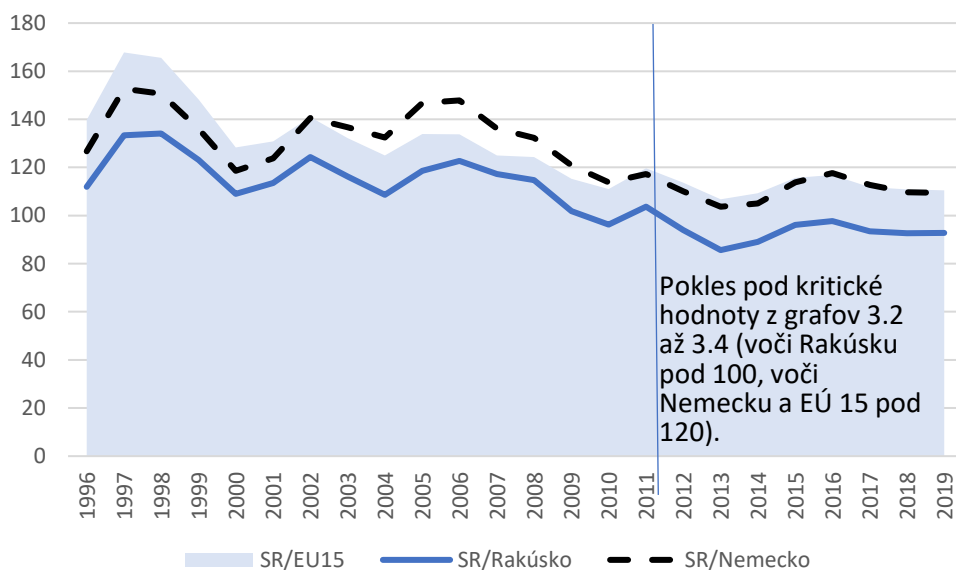
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Relatívne vysoké miery investovania v SR môžu byť spojené s vyššími aj nižšími tempami dobiehania úrovne produktivity vyspelejších ekonomík. Ale platí, že vysoké tempá dobiehania produktivity vyspelejších ekonomík boli spojené s vyššími mierami investovania v SR ako v porovnávannej ekonomike. Ak ale tento poznatok skonfrontujeme s vývojom miery investovania v grafe 3.6, môžeme mieru investovania v SR v období približne od roku 2012 považovať za príležitosť na to, aby ekonomika SR mohla výraznejšie prekonávať svoje zaostávanie v produktivite.

Pre možnosti budúceho odstraňovania zaostávania v produktivite je problémom, že podiel tvorby hrubého kapitálu na HDP klesol na pomerne nízke hodnoty. Takto vyjadrená miera investovania v SR klesla na úroveň, alebo dokonca pod úroveň miery investovania v tých krajinách,

ktoré potrebuje slovenská ekonomika dobiehať. Predpokladáme, že ekonomika, ktorá chce dobiehať úroveň vyspelejších ekonomík, by mala mať mieru investovania vyššiu ako tie dobiehané ekonomiky. Vtedy „dobiehajúca“ ekonomika približuje mieru svojho vybavenia práce kapitálom k úrovni „dobiehanej“ ekonomiky. V období približne od roku 2012 je tak miera investícií v SR prinízka (graf 3.6).

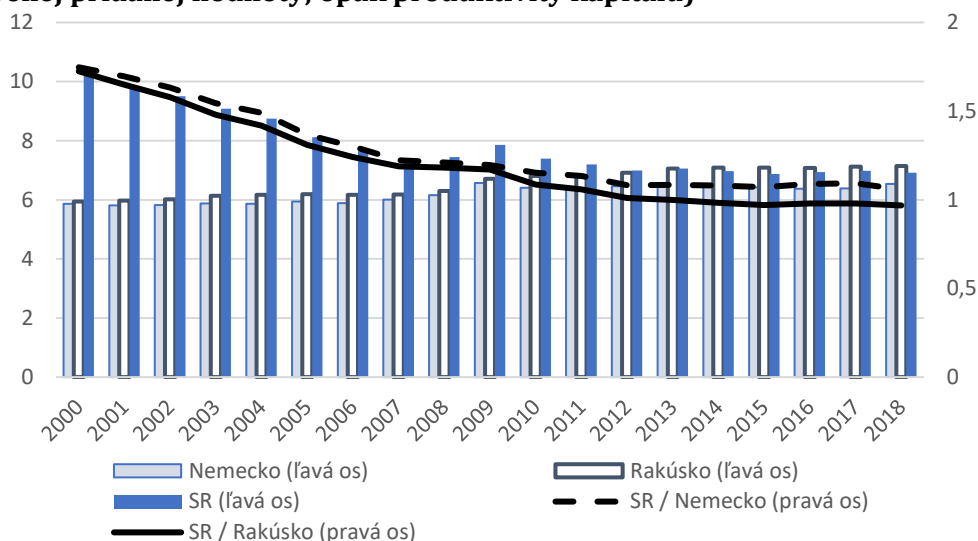
Graf 3.6: Miera investovania v SR v pomere k EÚ 15, Rakúsku a Nemecku.
(Pomer, úroveň EÚ 15, Rakúska a Nemecka = 100)

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Sprievodným javom je klesanie kapitálovej náročnosti slovenskej ekonomiky k úrovniam vyspelejších ekonomík (na jednotku vytvorenej pridanej hodnoty pripadá klesajúce množstvo kapitálu). Znamená to nárast produktivity kapitálu. Produktivita kapitálu v slovenskej ekonomike sa už dostala na úroveň podobnú úrovniám vo vyspelých ekonomikách. Produktivita práce však tieto úrovne nedobíha (dôkaz v grafe 3.9). Relatívna produktivita kapitálu (SR voči vyspelým ekonomikám) sa vyvíjala podstatne priaznivejšie ako relatívna produktivita práce. Tento poznatok korešponduje aj s poznatkami o relatívne efektívnej alokácii kapitálu v SR pri výrazne neefektívnej alokácii práce (pozri Lábaj, 2018).

Graf 3.7: Úrovně kapitálovej náročnosti (pomer objemu kapitálu a vytvorenej pridanej hodnoty; opak produktivity kapitálu)

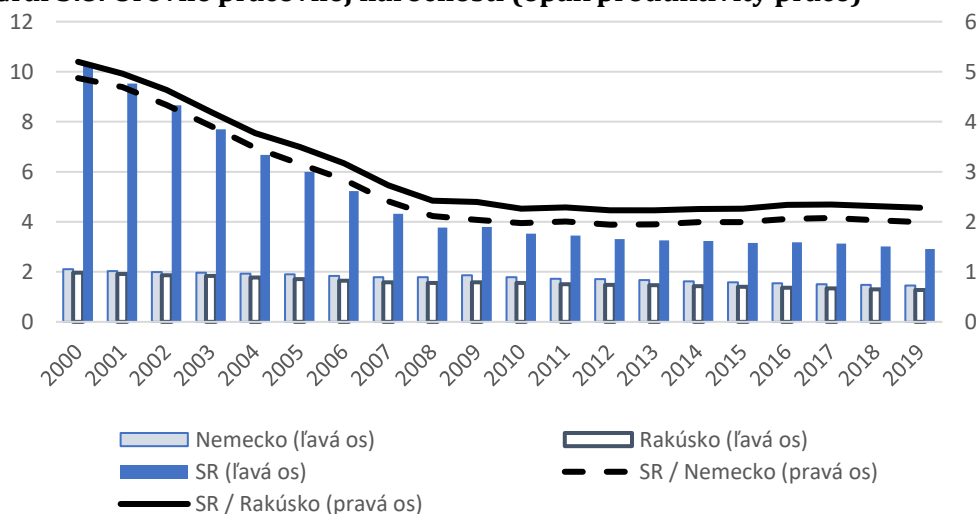

Poznámky:

Kapitálová náročnosť je počítaná ako pomer hrubých fixných aktív (gross fixed assets) a hrubej pridanej hodnoty. Odráža objem stavu kapitálu, ktorý pripadá na jednotku vytvorenej pridanej hodnoty v danom roku (ľavá os). Výpočty z údajov v bežných cenách.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Graf 3.8: Úrovně pracovnej náročnosti (opak produktivity práce)

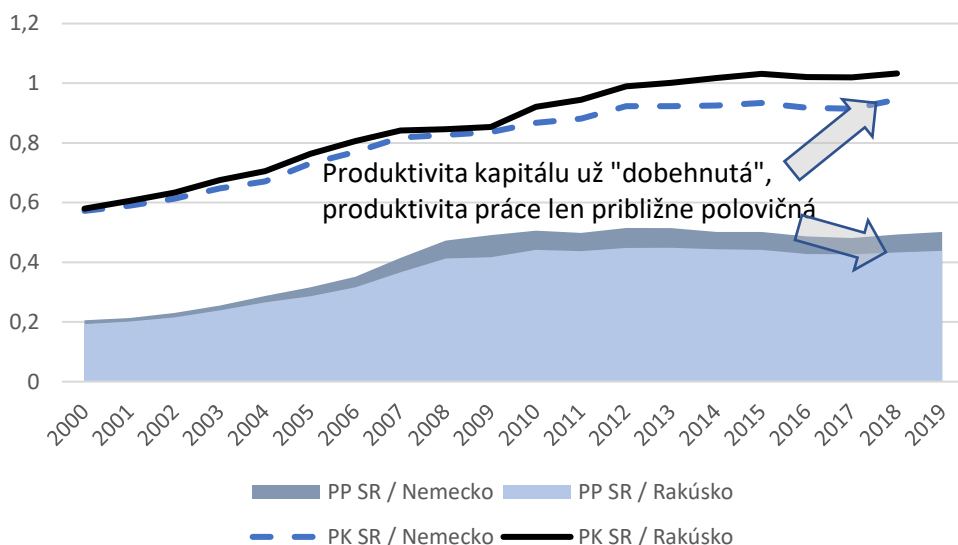

Poznámky:

Pracovná náročnosť je počítaná ako pomer počtu pracujúcich a hrubej pridanej hodnoty. Odráža počet pracujúcich, ktorý pripadá na 100 tis. eur vytvorenej pridanej hodnoty v danom roku (ľavá os). Výpočty z údajov v bežných cenách.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

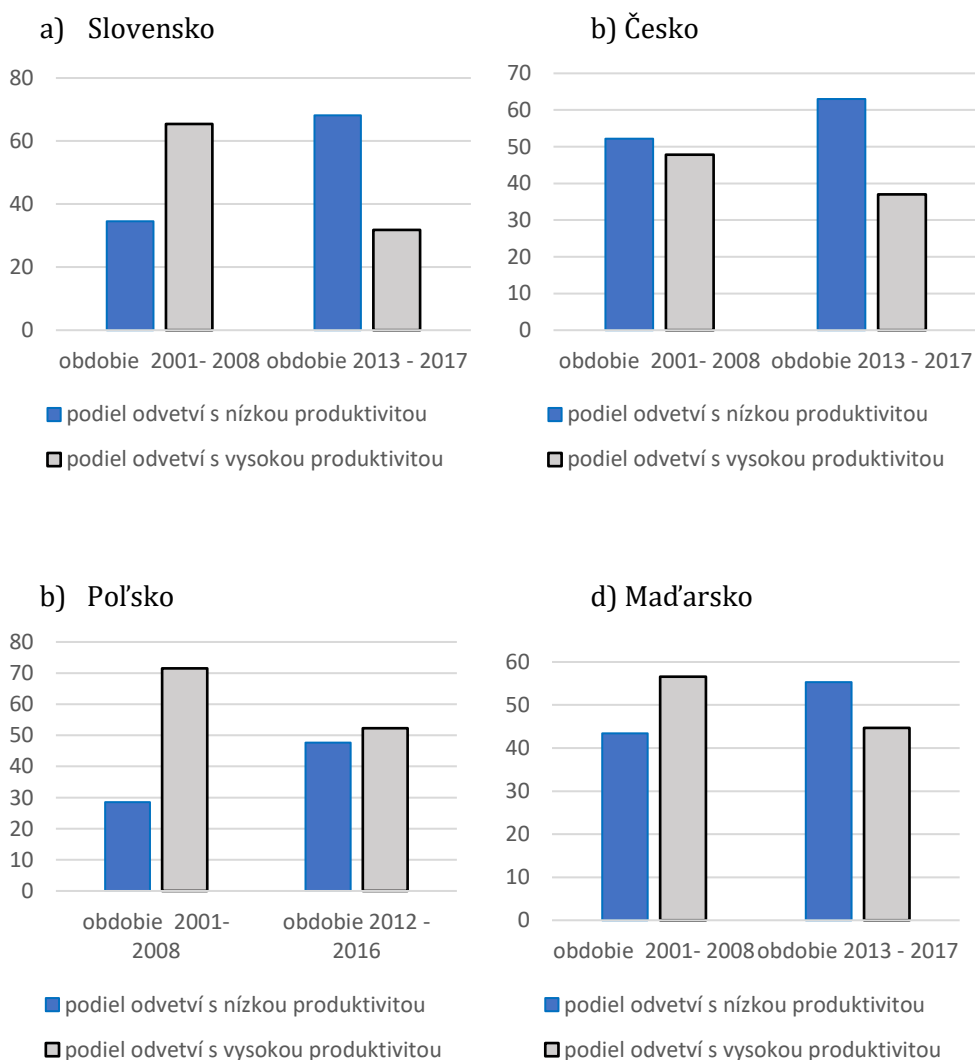
Graf 3.9: Porovnanie dynamiky dobiehania úrovne produktivity kapitálu a produktivity práce vyspelejších ekonomík

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Iným dôvodom spomalenia rastu produktivity na makro- úrovni môže byť štruktúrny posun. Produktivita práce je odvetvovo diferencovaná. Ak sa zvýši podiel odvetví s nižšou produktivitou na celkovom výstupe hospodárstva, produktivita tým bude obmedzovaná. Môže dôjsť k útlmu rastu produktivity (dokonca aj k absolútnemu poklesu produktivity) na makro- úrovni aj bez toho, aby sa zhoršil vývoj produktivity v ktoromkoľvek odvetví. Stačí, že sa zmení štruktúra ekonomiky a vzrastie podiel odvetví s tradične nižšou produktivitou. V ďalšom kroku posúdime prítomnosť takéhoto faktora. Kladieme otázku, či posun v odvetvovej štruktúre výkonov ekonomiky prispel k poklesu tempa rastu celkovej produktivity práce.

Graf 3.10: Podiely odvetví s vysokou / nízkou produktivitou na prírastku pridanej hodnoty celého hospodárstva³⁴
(v % z celkového prírastku pridanej hodnoty)

Poznámka: Počítané z údajov v bežných cenách. „Nízka“ a „vysoká“ produktivita je posudzovaná podľa toho, či je nižšia alebo vyššia ako priemerný údaj za celé hospodárstvo.
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat – u.

³⁴ Spočítané sú časti prírastku pridanej hodnoty, ktoré bola vytvorené v odvetviach s nad- alebo podpriemernou produktivitou práce. Tie sú dané do pomeru k celkovému prírastku pridanej hodnoty (počítané z údajov v bežných cenách).

Na prírustku pridanej hodnoty v ekonomike SR sa výrazne zvýšil podiel odvetví s nižšou produktivitou práce. V skoršej rastovej fáze (do 2008) sa približne dve tretiny prírustku pridanej hodnoty vytvorili v odvetviach s vysokou produktivitou, zvyšná približne jedna tretina v odvetviach s nízkou produktivitou (graf 3.10a). V neskoršej rastovej fáze nastal zrkadlový obraz: až dve tretiny prírustku vytvorenej pridanej hodnoty sa viazali na odvetvia s nižšou produktivitou³⁵.

Produktivita práce nie je diferencovaná iba podľa odvetví, ale aj podľa veľkostných kategórií podnikov, či podľa typu vlastníctva (a ďalších charakteristík).

V ďalšom kroku sa zaoberáme odlišnosťami podľa veľkosti podnikov. Diferencie v produktivite konfrontujeme aj s diferenciami v nákladoch práce (predpokladáme disproporcie vo vzťahu produktivita – náklady práce, s odlišnou intenzitou podľa veľkosti podnikov). Vzťah medzi produktivitou práce a nákladmi práce sa významne líši podľa toho, či ide o malé podniky alebo veľké podniky s počtom pracujúcich nad 250. Využívame tu databázy Eurostat-u, ktoré ponúkajú niekoľko parametrov podnikov podľa ich veľkostných kategórií. Vzhľadom na dostupnosť dát sa musíme obmedziť na sektor priemyslu (čo však nie je závažným obmedzením, keďže vzťahy medzi produktivitou a nákladmi práce sa najlepšie merajú aj interpretujú práve v priemyselných činnostiach) a na obdobie do 2017.

Už pohľad na vstupné dáta o produktivite a priemerných nákladoch práce naznačuje zásadnú diferenciáciu (tabuľka 3.1):

- Produktivita práce vo veľkých podnikoch (nad 250 pracovníkov) bola v roku 2017 takmer štvornásobkom produktivity v najmenších podnikoch (do 9 pracovníkov). Pritom ešte v roku 2008 bol rozdiel podstatne menej výrazný. Problémom je dramatický pokles produktivity v malých podnikoch.

³⁵ Ako sme upozornili už aj v časti 1.1, takýto postup (pozorovanie cez zmeny váhy odvetví) sa nevyhnutne spája s určitým skreslením. V rámci každého odvetvia sú podniky s rôznorodými parametrami (odvetvia nie sú homogénne zoskupenia), preto je pohľad cez odvetvia „hrubý“, skreslený. Čím širšie definované odvetvia, tým je skreslenie výraznejšie. Preto používame podrobnejšie členenie (64 odvetví).

- Výrazne vzrástli aj diferencie v produktivite medzi ostatnými kategóriami. Možno zovšeobecniť, že predstih väčších firiem pred menšími sa za približne desaťročie (2008 – 2017) zvýraznil.

- V súlade s očakávaniami je úroveň nákladov práce menej diferencovaná ako úroveň produktivity. Kým úroveň produktivity variovala medzi 10,6 tis. eur do 38,5 tis. eur medzi veľkostnými kategóriami podnikov, tak priemerné náklady práce sa hýbali u užšom intervale medzi 8,9 tis. eur a 20,9 tis. eur.

Tabuľka 3.1: Parametre produktivity, priemerných nákladov práce a ich pomer v priemyselných podnikoch v SR

	2008	2017
<i>Najmenšie podniky (do 9 pracovníkov)</i>		
Produktivita práce v tis. eur	15,6	10,6
Index zmeny produktivity (2017/2008)		0,679
Priemerné náklady práce v tis. eur	8,3	8,9
Pomer priemerných nákladov práce a produktivity	0,53	0,84
<i>Od 10 do 19 pracovníkov</i>		
Produktivita práce v tis. eur	15,7	18,3
Index zmeny produktivity (2017/2008)		1,166
Priemerné náklady práce v tis. eur	8,9	12,4
Pomer priemerných nákladov práce a produktivity	0,57	0,68
<i>Od 20 do 49 pracovníkov</i>		
Produktivita práce v tis. eur	15,2	21,6
Index zmeny produktivity (2017/2008)		1,421
Priemerné náklady práce v tis. eur	10,1	14,3
Pomer priemerných nákladov práce a produktivity	0,66	0,66
<i>Od 50 do 249 pracovníkov</i>		
Produktivita práce v tis. eur	16,4	25,3
Index zmeny produktivity (2017/2008)		1,543
Priemerné náklady práce v tis. eur	10,9	16,8
Pomer priemerných nákladov práce a produktivity	0,66	0,66
<i>250 a viac pracovníkov</i>		
Produktivita práce v tis. eur	19,8	38,5
Index zmeny produktivity (2017/2008)		1,944
Priemerné náklady práce v tis. eur	12,7	20,9
Pomer priemerných nákladov práce a produktivity	0,64	0,54

Poznámka: Produktivita vyjadrená ako pridaná hodnota na pracujúceho.

Prameň: Eurostat a vlastné výpočty.

Ak majú priemerné náklady práce podstatne užší interval ako produktivita, vyplýva z toho niekoľko poznatkov:

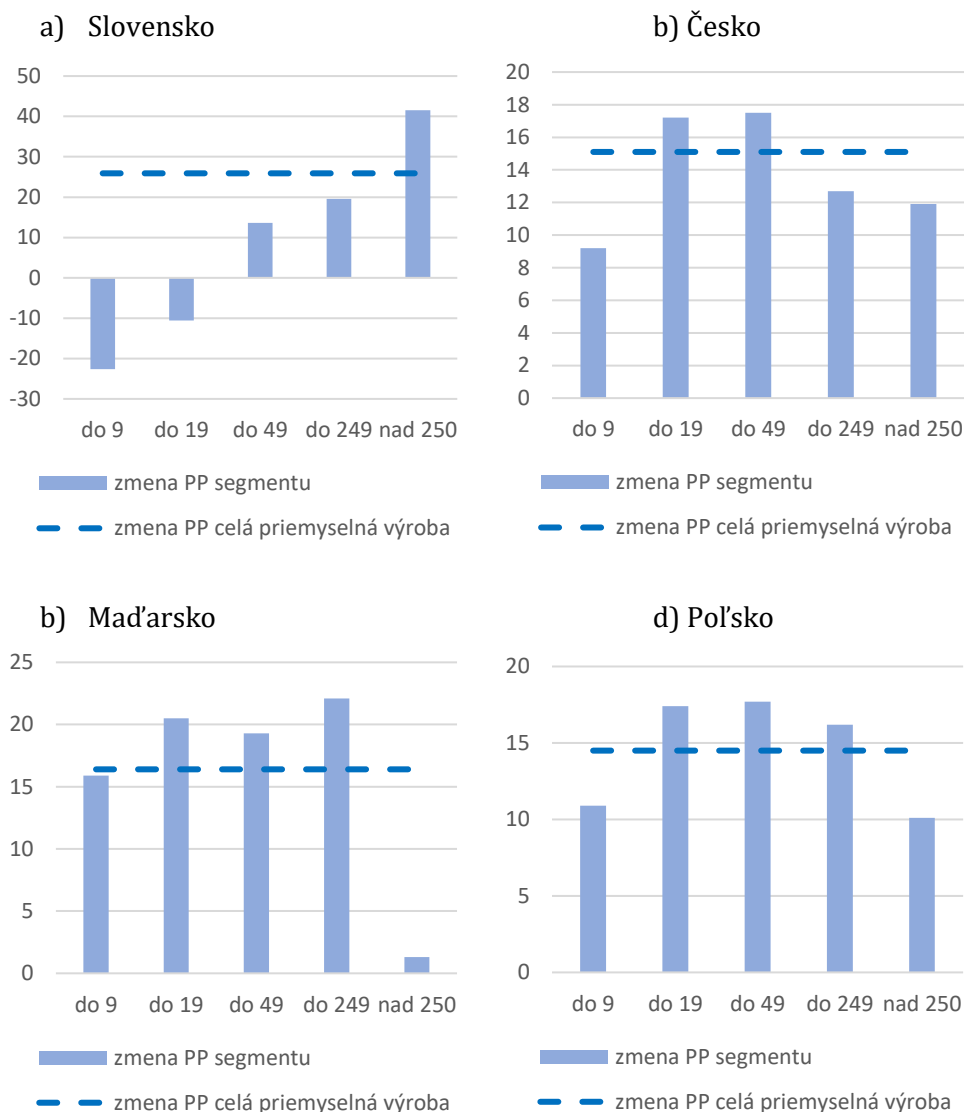
- 1) V segmente najmenších firiem je len veľmi malý rozdiel medzi priemernými nákladmi práce a produktivitou. Pomer priemerných nákladov práce a produktivity dosahuje až 0,84. V tomto segmente je priestor pre zvyšovanie priemerných nákladov práce veľmi obmedzený, bez výrazného zvýšenia produktivity takmer žiadny. Pri poklese produktivity v malých podnikoch (medzi 2008 a 2017) sa priemerné náklady práce mierne zvýšili. To nevyhnutne znamenalo veľmi výrazný nárast pomeru medzi nákladmi práce a produktivitou.
- 2) V segmente veľkých podnikov je situácia opačná: Produktivita týchto podnikov je násobne vyššia ako v malých podnikoch, v priemerných nákladoch práce je rozdiel menší (hoci je prítomný). Pomer priemerných nákladov práce a produktivity je tu najnižší- iba 0,54. Tento pomer dokonca za dekádu klesol. V segmente veľkých podnikov je tak pnutie medzi priemernými nákladmi práce a produktivitou podstatne miernejšie.

Rozdiely medzi veľkostnými segmentmi sa v SR prehĺbili: Rast produktivity celého sektora je výrazne ťahaný najväčšími podnikmi (nad 250 zamestnancov). Vo všetkých ostatných veľkostných segmentoch bolo tempo rastu produktivity práce podpriemerné (graf 3.11). Dokonca produktivita v segmentoch malých podnikov v SR klesala. V tomto je vývoj v SR špecifický: V iných krajinách V4 nedošlo k poklesu produktivity malých podnikov (konkurencieschopnosť malých podnikov SR tak v priestore V4 utrpela stratu). Pritom vo všetkých ostatných krajinách V4 bolo práve tempo rastu produktivity v segmente najväčších podnikov podpriemerné. Rast PP tam bol ťahaný skôr segmentom stredne veľkých podnikov. Z toho vyplýva:

- Vyššia miera závislosti od PP relatívne málo početného segmentu najväčších podnikov v SR;
- v SR je nedostatočná difúzia vysokej PP z najväčších podnikov smerom k menším;
- V SR je najvýraznejšia diferenciácia vývoja produktivity podľa veľkostných segmentov podnikov.

Produktivitu na makro- úrovni tak limituje výrazne zaostávajúca (niekde dokonca klesajúca) produktivita segmentov menších podnikov.

Graf 3.11: Dynamika produktivity práce v priemyselnej výrobe krajín V4, podľa veľkostných kategórií podnikov (zmeny v %)

Poznámky: Veľkostné kategórie podnikov podľa počtu pracovníkov (na vodorovnej osi). Ide o zmenu priemerných hodnôt dvoch období (priemer za roky 2016 a 2017 k priemeru za roky 2011 a 2012), v záujme zmiernenia efektov krátkodobých výkyvov.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u.

Zaostávanie menších podnikov za produktivitou veľkých sa zvyrazňuje (podrobnosti v Prílohe 1). Napr. v roku 2017 dosahovala produktivita najmenších podnikov už iba 27 % úrovne produktivity veľkých. Ale pritom priemerné náklady práce dosahovali 42 % úrovne veľkých. Vo všetkých segmentoch malých aj stredných podnikov vidno rovnakú tendenciu: Za desaťročie (2008 – 2017) klesli pomery ich úrovni produktivity aj nákladov práce voči veľkým podnikom. To ale znamená, že v priemysle SR sa naďalej od seba vzdiaľujú dva veľké segmenty: úzky segment veľkých firiem s vysokou produktivitou a potenciálnou schopnosťou platiť vyššiu cenu práce – a segment malých a stredných firiem, ktorý sa nedotahuje na parametre špičky. Jedine segment veľkých podnikov presahuje priemerné hodnoty za celý sektor priemyselnej výroby (údaje v Prílohe 1). Všetky kategórie malých a stredných podnikov sú pod priemernými úrovňami. Predstih veľkých podnikov voči malým je prirodzený jav. Ako problém však pôsobí pokles produktivity malých a prehlbovanie zaostávania všetkých kategórií voči veľkým.

K podobným zisteniam vedie aj pohľad na kategórie podnikov členených podľa typu vlastníctva. Pohľad na diferencie v produktivite podľa typu vlastníctva možno realizovať s využitím údajov za sektor priemyselných podnikov³⁶. Sústreďujeme sa tu na ukazovatele produktivity a miezd a pokúšame sa interpretovať súvislosť medzi nimi. Predpokladáme, že výrazná segmentácia (existencia skupín podnikov s veľmi odlišnými ukazovateľmi výkonnosti, produktivity) limituje dynamiku produktivity celého sektora a ovplyvňuje aj vzťah medzi produktivitou a mzdami. V takomto prípade sa vysoká produktivita top - segmentu neprenáša do vysokej úrovne miezd (resp. prenáša sa len čiastočne), lebo ostatná časť ekonomiky takúto vysokú produktivitu zdáleka nedosahuje.

Pre naše účely použijeme údaje o podnikoch pôsobiacich v priemysle SR, ktoré sú vo vlastníctve:

-súkromnom tuzemskom (1562 podnikov v roku 2018, 115 269 zamestnancov)

-zahraničnom (817 podnikov v roku 2018, 213 062 zamestnancov)

-súkromnom medzinárodnom (361 podnikov v roku 2018, 78 489 zamestnancov).

³⁶ Za tieto podniky existujú najvhodnejšie verejne dostupné dáta o parametroch podľa typu vlastníctva. Využívame údaje Štatistického úradu SR: Ročenky priemyslu SR (viaceré vydania).

Údaje pri jednotlivých kategóriách uvádzame preto, aby sme preukázali, že všetky tri kategórie sú významné. Nezaoberáme sa zvyšnými, malými kategóriami podnikov (štátne podniky, obecné, družstevné a pod.).

Prehľad niekoľkých základných parametrov každej z týchto troch skupín prináša tabuľka 3.2. V podnikoch so zahraničným či medzinárodným vlastníctvom pripadá niekoľkonásobne viac tržieb na jedného pracovníka. Veľmi výrazný predstih podnikov v zahraničnom vlastníctve v produktivite súvisí s tým, že ide o veľké podniky s masovou výrobou, špičkovými technológiami, vysokou kapitálovou vybavenosťou a s dobrou pozíciou na globálnych trhoch. Menšie podniky v tuzemskom vlastníctve môžu sotva dosahovať takúto úroveň produktivity, môže sa k nej ale postupne aspoň priblížiť (často v pozícii dodávateľov týchto nadnárodných podnikov).

Pre ľahšie porovnanie potom v grafoch 3.12 a 3.13 pracujeme s pomerovými ukazovateľmi, kde parametre podnikov v zahraničnom alebo medzinárodnom vlastníctve dávame do pomeru k parametrom podnikov v tuzemskom súkromnom vlastníctve. Parametre podnikov rozčlenených podľa typu vlastníctva sa výrazne líšia a zatiaľ nemožno hovoriť o nejakej jasnej tendencii zblížovania. Dokonca v závere sledovaného obdobia budeme ďalšie zvýraznenie rozdielov.

Tabuľka 3.2: Vybrané ukazovatele priemyselných podnikov v SR podľa typu ich vlastníctva

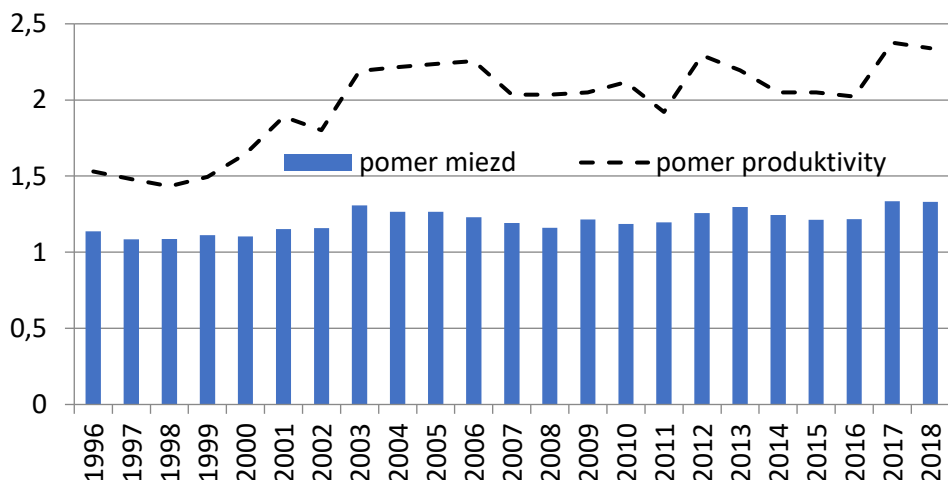
Produktivita práce počítaná z tržieb (EUR)							
	1996	1999	2002	2005	2010	2014	2018
Súkrom. tuzemské	24 383	30 474	44 848	55 640	85 666	108 798	97 650
Zahraničné	37 316	45 556	80 820	124 421	181 295	222 889	228 467
Súk. medzinárodné	51 691	95 099	151 088	202 428	268 254	301 754	287 058
Priemerná mesačná mzda (EUR)							
Súkrom. tuzemské	271	348	435	545	729	867	991
Zahraničné	309	387	504	690	865	1 079	1 318
Súk. medzinárodné	300	419	633	781	1 028	1 120	1 323

Zdroj: Štatistický úrad SR (Ročenky priemyslu SR) a vlastné výpočty

Produktivita práce v podnikoch v zahraničnom alebo medzinárodnom vlastníctve je dvoj- až štvornásobne vyššia ako v podnikoch v tuzemskom súkromnom vlastníctve (grafy 3.12 a 3.13). Hoci produktivita je násobne vyššia, mzda je v týchto skupinách iba trochu vyššia ako v podnikoch s domácim vlastníctvom (asi 1,2 až 1,5- násobok úrovne miezd v podnikoch s tuzemským súkromným vlastníctvom- prerušovaná čiara v grafoch). Tento jav je v súlade s očakávaním. Ak v priemyselných podnikoch existuje skupina s vysokou produktivitou a skupina s nízkou produktivitou, nie je dôvod očakávať, že v rovnakej proporcii sa budú líšiť aj mzdy v týchto skupinách podnikov. Vysokoproduktívnemu podniku stačí platiť mierne vyššiu mzdu ako platí nízkoproduktívny podnik. To stačí k tomu, aby bol vysokoproduktívny podnik konkurencieschopný na trhu práce a vedel si získať pracovníkov. Ak teda v ekonomike existuje rozsiahly sektor zaostávajúci v produktivite, tak sa udržiava relatívne nízka úroveň miezd aj napriek tomu, že v ekonomike sú prítomné aj podniky s mimoriadne vysokou produktivitou.

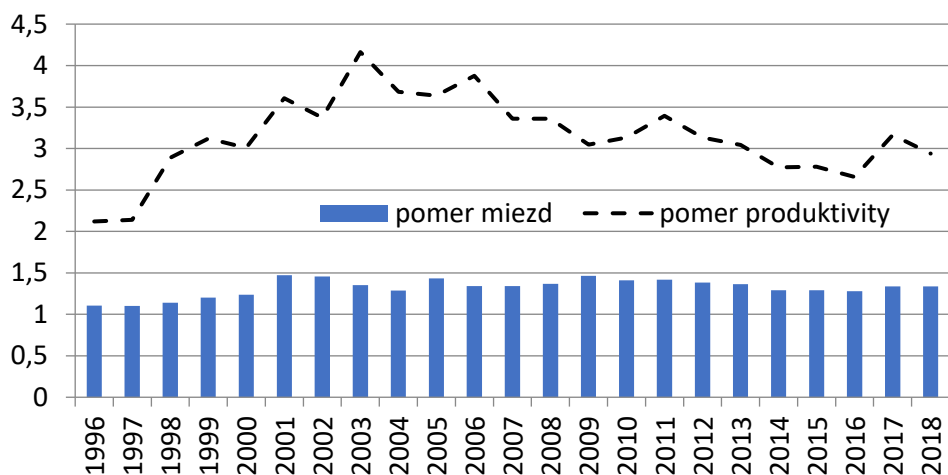
Dôležité je, aby dochádzalo k postupnému prenášaní vysokej produktivity aj do sektora tých nízkoproduktívnych podnikov (či už sú to podniky menšie, alebo podniky v tuzemskom súkromnom vlastníctve). Podpora takejto „nákazy vysokou produktivitou“, teda prenikania vysokej produktivity zo špičkových segmentov do ostatných, má byť jedným z cieľov priemyselnej politiky. Ak konštatujeme absenciu tohto žiadúceho procesu, znamená to rezervy v priemyselných politikách, prípadne v politikách tvorby podnikateľského prostredia.

Graf 3.12: Porovnanie produktivity práce a miezd v podnikoch v zahraničnom vlastníctve (ZV) s podnikmi v tuzeskom súkrom. vlastníctve (TSV)
(pomer hodnoty v podnikoch v ZV k hodnote v podnikoch v TSV)

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Štatistického úradu SR (Ročenky priemyslu SR)

Graf 3.13: Porovnanie produktivity práce a miezd v podnikoch v medzinárodnom vlastníctve (MV) s podnikmi v tuzeskom súkromnom vlastníctve (TSV)
(pomer hodnoty v podnikoch v MV k hodnote v podnikoch v TSV)

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Štatistického úradu SR (Ročenky priemyslu SR)

Skutočnosť, že časť podnikov má niekoľkonásobne vyššiu produktivitu ako iná časť, neznamená niekoľkonásobne inú mzdu. Pre budúcu priemyselnú politiku je výzvou napomáhať prenikaniu vysokej produktivity do zaostávajúcich segmentov priemyselných podnikov. Netreba očakávať, že sa tieto rozdiely vyrovnajú. Je však dôležité, aby firmy so špičkovou produktivitou dávali stimuly pre „slabší segment“ a aby aj tu existovali prejavy konvergenzie. Menej výrazná segmentácia by napomohla vytvoreniu jasnejšej väzby medzi produktivitou a mzdovou hladinou a napomohla by aj udržateľnému zvyšovaniu mzdovej hladiny.

3.2 Vzácna práca = koniec „nízkomzdovej“ ekonomiky?

Významnou témou rezonujúcou v ekonomických debatách v posledných rokoch (obzvlášť v období 2016 – 2019) bol dovtedy nevídaný vývoj na trhu práce: nedostatok pracovných síl a (s tým súvisiaci) posilnený rast miezd. Počas takmer troch dekád bol trh práce neuralgickým bodom ekonomiky z úplne iných dôvodov: kvôli vysokej miere nezamestnanosti a veľmi slabej tvorbe nových pracovných miest.

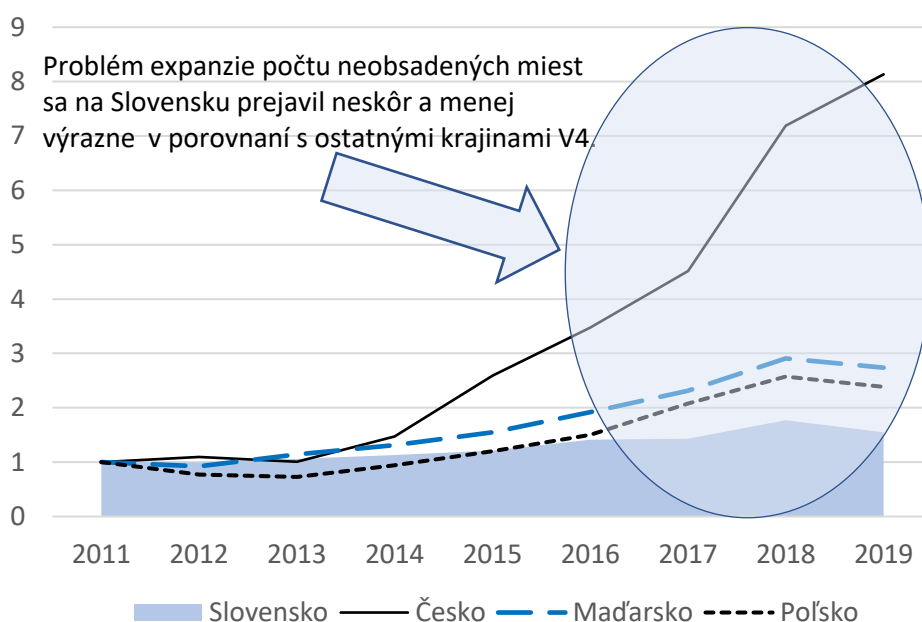
Skutočnosť, že sa objaví ešte pred rokom 2020 problém nedostatku pracovných síl, však nebola celkom neočakávaná. Tento problém sa objavil v značnom predstihu v niektorých vizionárskych či strategických dokumentoch³⁷ a v náznakoch sa objavil aj vo vývoji reálnej ekonomiky o dekádu skôr (v období 2007 – 2008), následne bol však tento jav „odsunutý do budúcnosti“ prichádzajúcou ekonomickou depresiou (ako sme to ukázali v časti 2.1, „Prípad 3“).

Pre posúdenie problému nedostatku pracovných síl tu používame štatistiku obsadených a voľných pracovných miest. Počet voľných PM sa v slovenskej ekonomike, obzvlášť období 2016 - 2018, zvýšil. Ale skutočnosťou je aj to, že v ostatných krajinách V4 vzrástol počet voľných PM ešte výraznejšie (najviac v Česku, graf 3.14). Počet voľných PM na Slovensku dosiahol v roku 2018 približne 1,8 – násobok ich počtu z roku 2011. V ČR

³⁷ Napr. Ekonomický ústav SAV (2010) v dokumente nazvanom Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti predpovedal nástup stupňujúceho sa nedostatku pracovných síl pred rokom 2020.

za to isté obdobie stúpol na 7- násobok. Problém nedostatku pracovných síl sa tak na Slovensku objavil s oneskorením a v miernejšej podobe ako v susedných ekonomikách (to však neznamená, že by ten problém v SR nebol relevantný). Je to vysvetliteľné tým, že v predchádzajúcich rokoch bola v SR iná situácia na trhu práce. Pri vysokej miere nezamestnanosti v SR tu bol značný priestor pre napĺňanie vytváraných pracovných miest. V susedných štátoch V4 problém s nenapĺňaním pracovných miest preto musel nastať skôr. V SR tak ešte mohla silno rásť zamestnanosť a relatívne pomalšie rástol počet neobsadených pracovných miest.

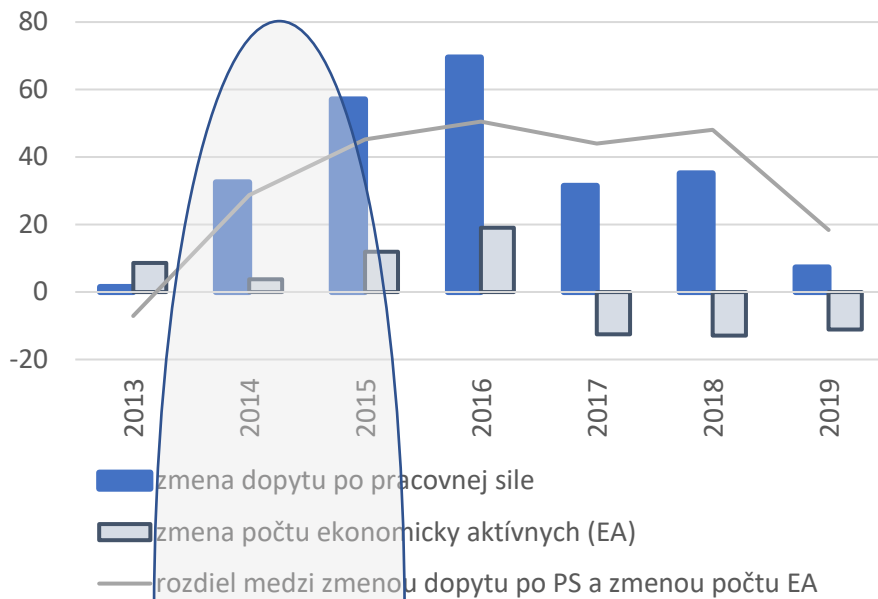
Graf 3.14: Vývoj počtu neobsadených pracovných miest
(index, úroveň roku 2010 = 1)

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat – u.

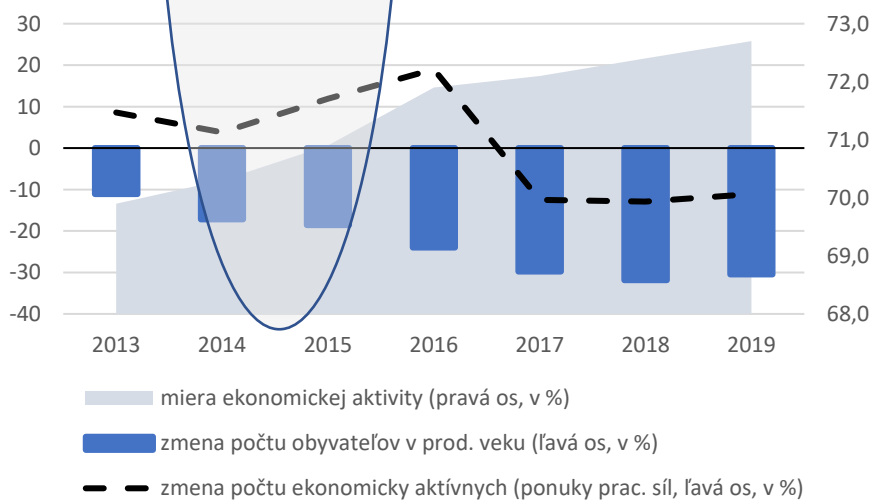
Nárast vzácnosti pracovných síl v období po roku 2013 je daný súbehom zmien na ponukovej aj dopytovej strane trhu práce. Nárast dopytu po pracovnej sile sa stretol s obmedzujúcim faktorom na strane ponuky: s poklesom počtu obyvateľov v produktívnom veku (grafy 3.15 a 3.16).

Graf 3.15: Vývoj dopytu po pracovnej sile (pracujúci + voľné miesta) a jej ponuky

Obdobie zlomu vo vývojových tendenciách na trhu práce: silný rast zamestnanosti je konfrontovaný s demografickým limitom – poklesom počtu osôb v produktívnom veku. Problém je zmiernený nárastom miery ekonomickej aktivity.

Graf 3.16: Počet obyvateľov v produktívnom veku a miera ekon. aktivity

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Nepriaznivý demografický faktor – pokles počtu obyvateľov v produktívnom veku (15 – 64 rokov) – sa však neprenášal naplno do nepriaznivého vývoja ponuky pracovných síl (PS), a to z dôvodu nárastu miery ekonomickej aktivity³⁸. Klesal síce počet osôb v produktívnom veku, zato však stúpala podiel ekonomicky aktívnych osôb (a to vo vekovej kategórii 15 – 64 rokov, ale aj aj vo vyššom veku). V rokoch 2014 – 2016 bol nárast miery ekonomickej aktivity taký výrazný, že viac ako kompenzoval pokles počtu obyvateľov v produktívnom veku (preto v grafe 3.16 možno pozorovať ešte nárast ponuky pracovných síl, t.j. počtu ekonomicky aktívnych). V neskoršom období sa pokles počtu osôb v tejto vekovej kohorte prehlboval a už ani ďalší mierny nárast miery ekonomickej aktivity nepostačoval na kompenzovanie tohto poklesu (už klesala ponuka pracovných síl). Tu sa už ďalší rast dopytu po pracovnej sile stretáva s poklesom jej ponuky.

Ako sme už prezentovali v Kapitole 2, pre minulý vývoj slovenskej ekonomiky bolo typické, že rast zamestnanosti sa objavoval pri vysokom raste výstupu ekonomiky. Zamestnanosť slabo reagovala na ekonomický rast. Väzba medzi ekonomickým rastom a zamestnanosťou sa však zmenila, pritom táto zmena je výrazne koncentrovaná na obdobie okolo roku 2014/2015. Vzniká otázka, aké faktory napomohli tomu, že zmena bola relatívne rýchla, výrazná (v zmysle nie pozvoľná) a skoncentrovaná práve do tohto momentu. Skoncentrovaniu výraznej zmeny do relatívne krátkeho obdobia napomohli nasledovné faktory (podrobnejšie v Prílohe 2):

- 1) Posun v štruktúre agregátneho dopytu. V danom momente išlo o nárast role domáceho dopytu. Pokrývanie domáceho dopytu (obzvlášť konečnej spotreby domácností) má výraznejší dopad na zamestnanosť ako pokrývanie vonkajšieho dopytu³⁹.
- 2) Posilnenie zamestnanosti v odvetviach so silnou ingerenciou štátu. Pri pozorovanom zlome vo vývoji zamestnanosti mal význam aj výrazný nárast zamestnanosti v odvetviach, v ktorých

³⁸ Ukazovatele v grafoch 3.15 a 3.16, ako aj tu uvádzané interpretácie sa viažu k údajom vo vekovej kohorte 15 – 64 rokov. Môže tak vzniknúť mierna diferencia v porovnaní s údajmi, ktoré sa viažu na celú populáciu bez vekového obmedzenia.

³⁹ Kvantifikácie tohto javu pozri v Habrman (2015), alebo Reľovský (2013).

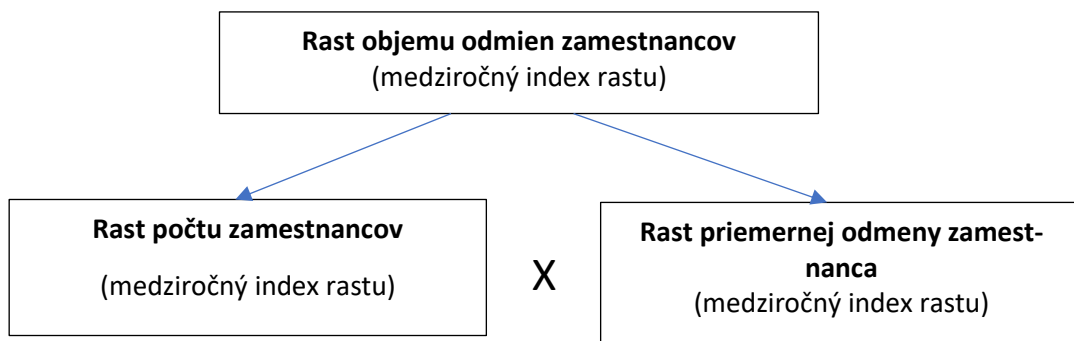
má veľký vplyv štát (verejná správa a obrana, vzdelávanie, zdravotníctvo a sociálna pomoc).

Prichádza teda k súbehu oslabenia rastu produktivity práce (= nárast pracovnej náročnosti, v kapitole 3.1) a krátkodobých podporných faktorov rastu zamestnanosti (posun v štruktúre AD + zvýšenie zamestnanosti v štátom ovplyvňovaných odvetviach). Posledne menované boli skôr krátkodobými faktormi, ktoré však pomáhajú vysvetliť výraznú koncentráciu zmeny vo vývoji zamestnanosti práve do obdobia okolo roku 2014.

V súlade so zmenou vývojovej tendencie zamestnanosti sa v rovnakom období mení aj vývojová tendencia funkčnej štruktúry príjmov. Ako už bolo spomenuté, v minulosti bola pre slovenskú ekonomiku príznačná nízka (a klesajúca) mzdová kvóta. V rokoch 2014 – 2019 došlo k jej prvému kontinuálnemu nárastu.

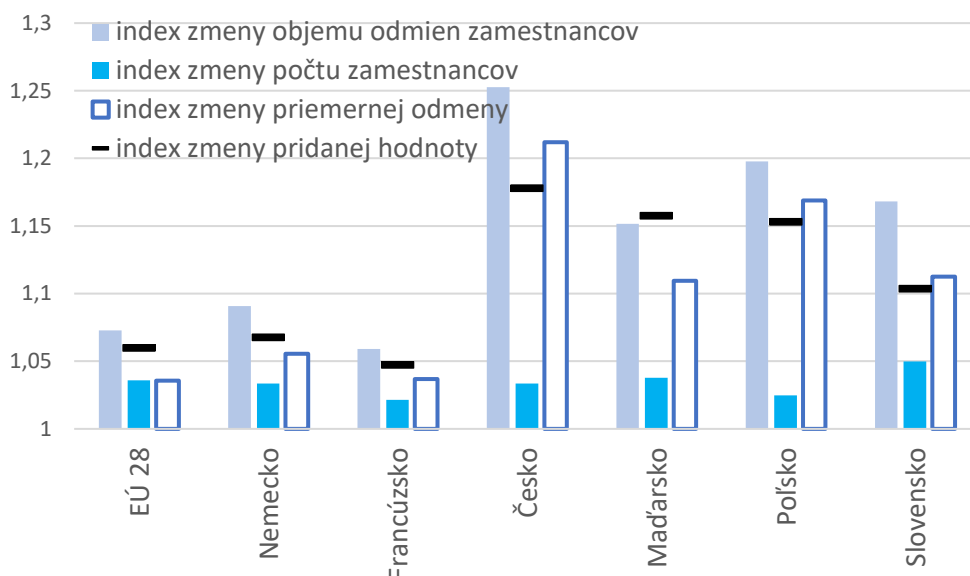
Prírastky objemu odmien zamestnancov (čitateľa v zlomku vyjadrujúcom mzdovú kvótu) môžu byť spojené alebo s prírastkom počtu zamestnancov alebo nárastom nákladov práce na jedného zamestnanca.

Schéma 3.1: Rozklad tempa rastu objemu odmien zamestnancov

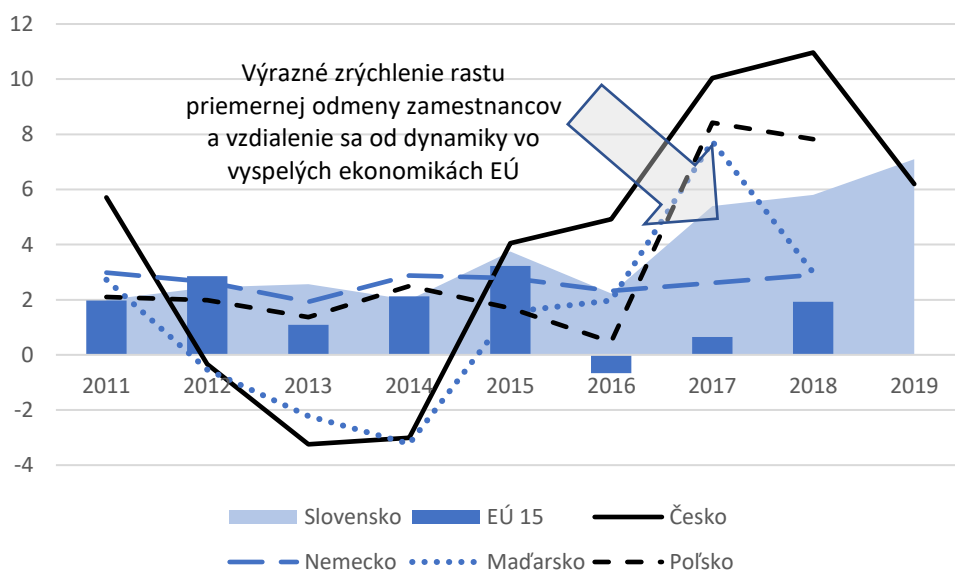
Výsledky takéhoto rozkladu sú uvedené v grafe 3.17. V prípade slovenskej ekonomiky evidujeme väčší prínos zmeny zamestnanosti (najväčší vo V4). V danom období sa rastúci dopyt po pracovnej sile v SR výrazne premietal do rastu zamestnanosti, ale napr. v Česku sa skôr odrážal v expanzii počtu neobsadených miest a priemernej odmeny zamestnanca (vyplýva to z konfrontácie grafov 3.14 a 3.18).

Graf 3.17: Rozklad zmien objemu odmien zamestnancov na zmenu priemerných odmien a zmenu počtu zamestnancov
(za obdobie 2016-2018)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Graf 3.18: Vývoj priemernej odmieny zamestnancov
(medziročné zmeny priemernej odmieny zamestnancov v %)

Poznámky: Priemerná odmena zamestnanca je vypočítaná tak, že sú odmeny zamestnancov (ročný objem) vydelené počtom zamestnancov. Počet zamestnancov podľa metodiky národného účtovníctva.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Z údajov v grafe 3.17 vyplýva aj predstih rastu objemu odmien zamestnancov pred rastom objemu vytvorenej pridanej hodnoty v SR. To znamená rast mzdovej kvóty (a rast jednotkových nákladov práce). Tento nárast mzdovej kvóty súvisí s nárastom zamestnanosti, pracovnej náročnosti a vzostupom vzácnosti pracovných síl, ale sú tu aj ďalšie podporné faktory⁴⁰.

Ako už bolo spomenuté v prehľade determinantov mzdovej kvóty v Kapitole 2, rast alebo pokles mzdovej kvóty je často výsledkom zmien v odvetvovej skladbe výstupu ekonomiky: tým, že rastie alebo klesá podiel odvetví s tradične nízkou/vysokou mzdovou kvótou, mení sa nevyhnutne aj mzdová kvóta na úrovni celého hospodárstva. Tento faktor sa taktiež ukázal ako relevantný: v rokoch 2013 až 2018 bol zaznamenaný vysoký podiel tých odvetví (na prírastku HDP), ktoré už vo východiskovom momente mali vysokú mzdovú kvótu. Je to úplne iná štruktúra prírastku HDP v porovnaní s tou, ktorá bola zaznamenávaná v minulosti: odvetvia s nízkou mzdovou kvótou mali v minulosti dominantný podiel na prírastkoch HDP (pozri v tabuľke 3.3).

Tabuľka 3.3: Štruktúrny posun podporujúci rast mzdovej kvóty: Podiely odvetví s vysokou mzdovou kvótou na prírastku pridanej hodnoty v SR

	Skoršia rastová fáza 2001 – 2008	Neskoršia rastová fáza 2013 - 2018
Medián mzdovej kvóty v ekonomike SR (na začiatku fázy)	49,8 %	47,9 %
Podiel odvetví, ktoré mali mzdovú kvótu nad mediánom ekonomiky SR	31,5 %	57,0 %
Priemer mzdovej kvóty v ekonomike SR (na začiatku fázy)	44, %	40,5 %
Podiel odvetví, ktoré mali mzdovú kvótu nad priemerom ekonomiky SR	45,7 %	71,3 %

Poznámky: Medián aj priemer mzdovej kvóty sa vzťahuje k začiatku príslušnej rastovej fázy (ide o priemer rokov 2000 a 2001, resp. 2012 a 2013). Volíme priemernú hodnotu za dva roky, v záujme zmiernenia vplyvu krátkodobých výkyvov.

Podiel odvetví, ktoré majú mzdovú kvótu nad mediánom, resp. nad priemerom ekonomiky SR: Ide o podiel prírastku pridanej hodnoty v príslušných odvetviach na celkovom prírastku pridanej hodnoty v hospodárstve.

Všetky výpočty z údajov v bežných cenách. Pod pridanou hodnotou sa myslí hrubá pridaná hodnota v metodike národných účtov.

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

⁴⁰ V rámcu 2.2 v Kapitole 2 boli sumarizované niektoré determinanty mzdovej kvóty.

Špecifickým vysvetľujúcim faktorom zmien mzdovej kvóty, typickým pre slovenskú ekonomiku, je nahrádzanie závislej práce samozamestnávaním. Mzdovú kvótu nevyhnutne ovplyvňujú aj zmeny vo forme zamestnanosti. Iný vplyv má vykonávanie práce formou pracovno-právneho vzťahu (v tomto vzťahu figuruje zamestnanec) a iný vplyv má alternatívna forma v podobe obchodného vzťahu (v tejto situácii nevystupuje zamestnanec, ale fyzická osoba – podnikateľ). V minulosti (obzvlášť v období 2001 – 2010) bol nárast celkovej zamestnanosti sprevádzaný nárastom podielu samozamestnávania⁴¹ na celkovej zamestnanosti (rámček 3.1). Z hľadiska štatistiky príjmov takýto vývoj spôsobil, že sa mzdy (príjmy zamestnancov) substituovali zmiešanými príjmami (príjmami fyzických osôb- podnikateľov). Vysoký podiel samozamestnaných (v slovenskom legislatívnom rámci ide o samostatne zárobkovo činné osoby) tak znižoval mzdovú kvótu, lebo príjem samozamestnaných nie je v štatistike klasifikovaný ako mzda.

V neskoršej rastovej fáze (2013 – 2018) už počet samozamestnaných výraznejšie nerástol; podiel samozamestnaných na celkovej zamestnanosti klesal a v závere obdobia sa stabilizoval. Rast zamestnanosti sa premietal predovšetkým do rastu počtu zamestnancov a nie do počtu samozamestnaných. A zamestnanci sú príjemcovia miezd (v terminológii národných účtov sú príjemcami odmien zamestnancov). Tým je podporený rast mzdovej kvóty.

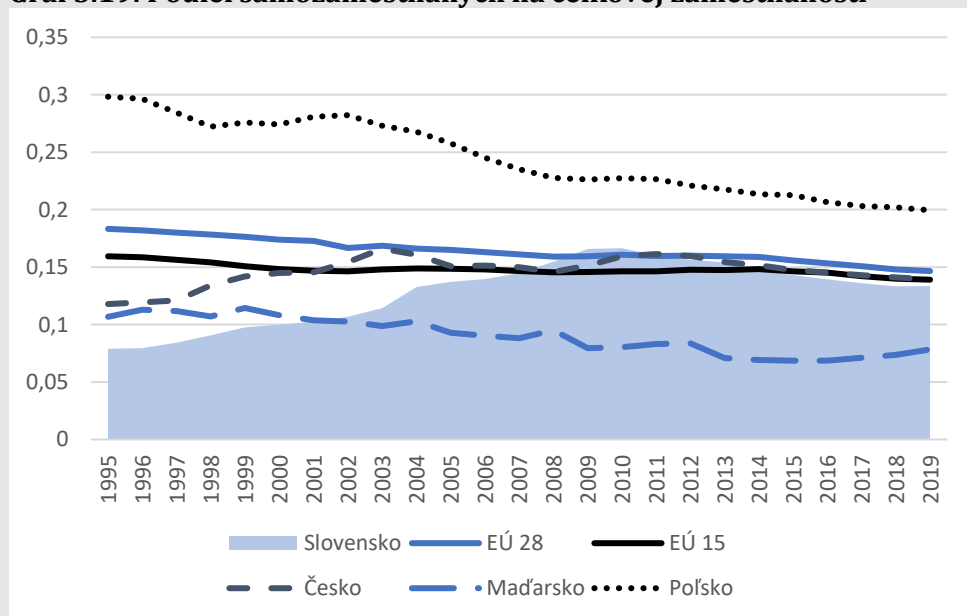
⁴¹ K tomu aj Hvozdíková (2012).

Rámček 3.1: Zmeny podielu samozamestnaných, ich príčiny a dôsledky

Podiel samozamestnaných na celkovej zamestnanosti bol značne diferencovaný. Na Slovensku značne stúpol v období do roku 2010 (treba však poznamenať, že východisková úroveň bola nízka, podiel do roku 2010 stúpol na úroveň blízku priemeru EÚ). Nárast podielu samozamestnaných bol motivovaný nižšou daňovo- odvodovou zaťaženosťou, vyhýbaním sa Zákonníku práce, potrebou vyššej flexibility či preferovaním obchodného vzťahu pred pracovno- právny. V niektorých obdobiach bol štart samozamestnávania podporovaný aj zámernými opatreniami. Napr. pri ekonomickej depresii 2009 štát poskytoval stimuly pre začatie samostatnej zárobkovej činnosti (počas depresie podiel samozamestnaných stúpol na maximá). Takýto vývoj znižoval mzdovú kvótu (príjem samozamestnaného nie je klasifikovaný ako mzda), ale tiež limitoval rast príjmov do fondov sociálneho zabezpečenia (pretože príjmy samozamestnaných boli menej zaťažené sociálnymi príspevkami ako mzdy).

V neskoršom období (približne po roku 2012) sa v SR tendencia otočila a podiel samozamestnaných klesol. Zmenšením rozdielov v daňovo- odvodovom zaťažení príjmov, menšou toleranciou nahrádzania pracovných vzťahov obchodnými zo strany štátu, ale aj celkovým zvýšením dopytu po práci a vzácnosti pracovných síl sa dosiahol nárast podielu zamestnancov a mierny pokles podielu samozamestnaných na celkovej zamestnanosti. Takýto vývoj pôsobil pozitívne na výšku mzdovej kvóty.

Graf 3.19: Podiel samozamestnaných na celkovej zamestnanosti

Poznámky: podľa metodiky národných účtov (domestic concept)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

3.3 Spomalená produktivita a zrýchlené mzdy - koľko zostalo z hrúbky mzdového vankúša?

Mzdový vankúš bol faktorom konkurencieschopnosti, cez nižšie náklady práce mal na určitú dobu napomôť producentom v transformujúcej sa ekonomike, aby si udržiavali konkurencieschopnosť voči subjektom vo vyspelejších ekonomikách⁴². Ide o pojem z 90. rokov 20. storočia a mzdový vankúš nebol chápaný ako trvalé riešenie konkurencieschopnosti. Vyjadrujeme ho tu ako diferenciu v jednotkových nákladoch práce medzi SR a inými ekonomikami.

Jednotkové náklady práce majú niekoľko spôsobov vyjadrenia, volíme pohľad cez kategórie národných účtov: Do podielu tak dávame priemernú odmenu zamestnanca a produktivitu práce počítanú z pridanej hodnoty (z hodnôt v bežných cenách).

Takýto podielový ukazovateľ v sebe spája pohľad na mzdy a produktivitu. Jednotkové náklady práce (JNP) tu vyjadrujeme podľa vzťahu:

$$JNP = \frac{\frac{CoEmp}{Emp}}{\frac{GVA}{TE}} = \frac{CoEmp}{Emp} \times \frac{TE}{GVA}$$

Kde:

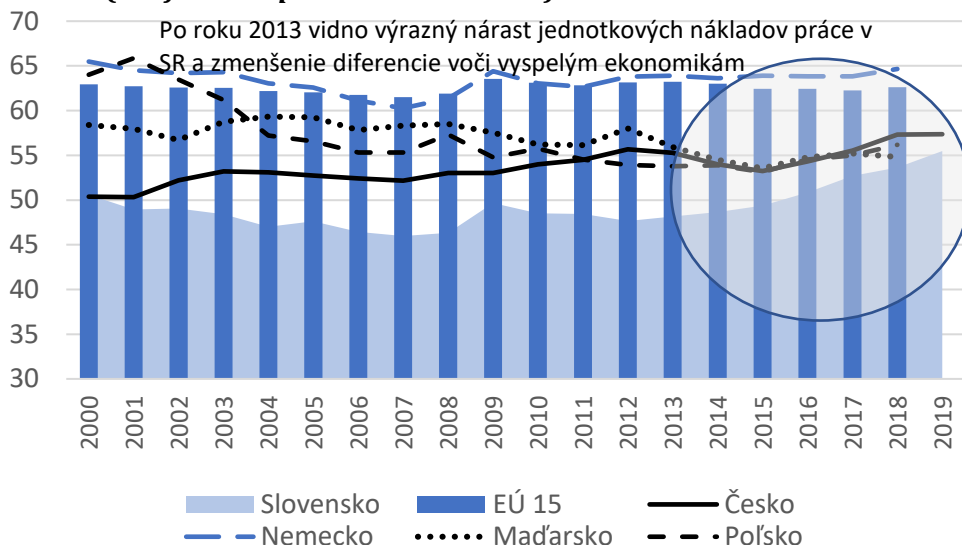
- CoEmp sú odmeny zamestnancov (compensation of employees), vyjadrené ako ročný objem v bežných cenách, v mil. eur;
- Emp je počet zamestnancov (employees), vyjadrený v tisícoch osôb podľa metodiky národného účtovníctva (domestic concept);
- CoEmp / Emp je priemerná odmena zamestnancov;
- GVA je hrubá pridaná hodnota (gross value added), vyjadrená ako ročný objem v bežných cenách, v mil. eur;
- TE je celková zamestnanosť (total employment) alebo celkový počet pracujúcich (zamestnanci + samozamestnaní), vyjadrený v tisícoch osôb podľa metodiky národného účtovníctva (domestic concept);
- GVA / TE je produktivita práce;
- TE / GVA je pracovná náročnosť.

Možno tak využiť podiel priemernej odmeny a produktivity práce; ako aj súčin priemernej odmeny a pracovnej náročnosti (pracovná

⁴² Napr. Šujan (1996) ho nazýval „mzdový transformačný vankúš“ („mzdový transformační polštář“). Vytvorený bol relatívne nízkou úrovňou priemerných miezd už od začiatku ekonomickej transformácie.

náročnosť je obrátená hodnota produktivity práce). Hodnoty JNP sú zobrazené v grafoch 3.20. a 3.21.

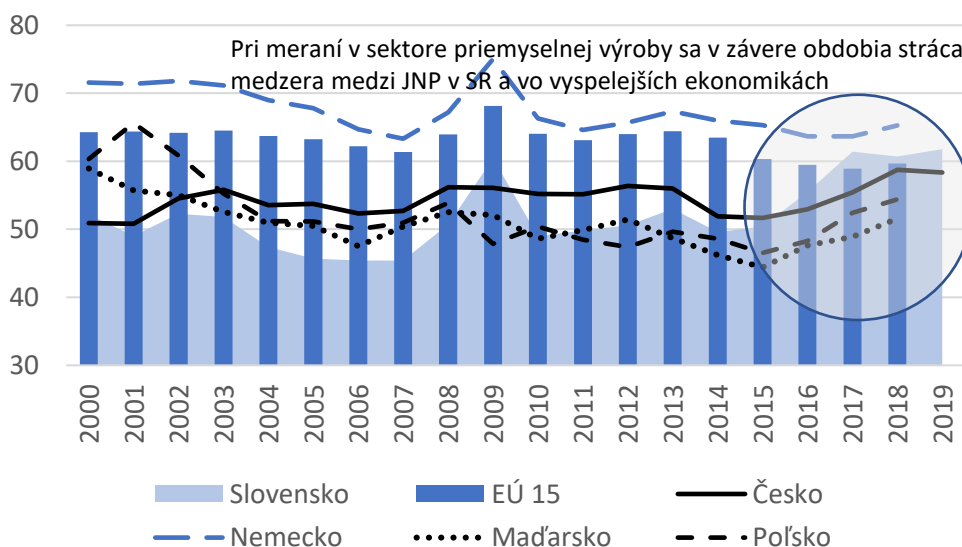
Graf 3.20: Vývoj jednotkových nákladov práce v SR v medzinárodnom porovnaní (údaje za hospodárstvo ako celok)

Vysvetlivky: Ide o podiel priemerných odmien zamestnancov a produktivity práce. Produktivita práce počítaná z pridanej hodnoty (počítané z údajov v bežných cenách).

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Graf 3.21: Vývoj jednotkových nákladov práce v SR v medzinárodnom porovnaní (údaje za sektor priemyselnej výroby)

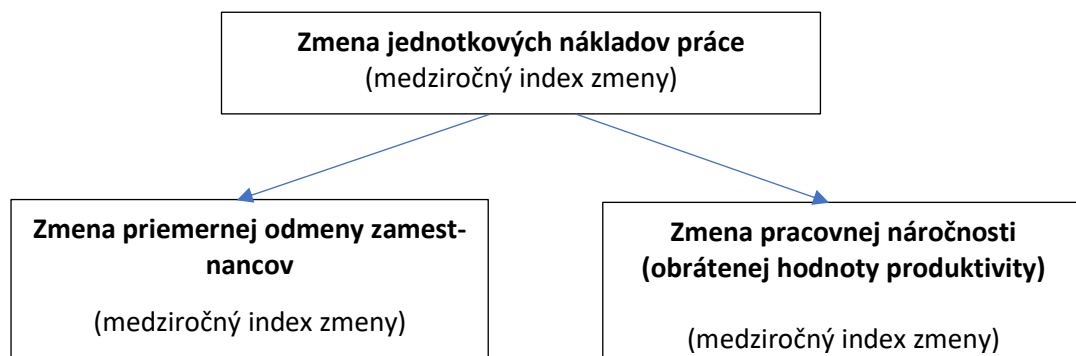
Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

V záverečnej fáze sledovaného obdobia (po roku 2013) je nápadný silný vzostup hladiny JNP na Slovensku. A keďže úrovne za EÚ 15 stagnovali až mierne klesali, došlo k výraznému zblíženiu hladín JNP Slovenska a EÚ 15.

Predpokladáme, že najcitlivejšie je vnímaný vývoj JNP v priemyselnej výrobe (je vystavený výraznej medzinárodnej konkurencii, integrovaný do globálnych produkčných reťazcov, produkuje tzv. obchodovateľné komodity). Preto na tomto mieste dopĺňame pohľad z makroúrovne pohľadom na sektor priemyselnej výroby (manufacturing; tiež spracovateľský priemysel). Rast hladiny JNP v priemyselnej výrobe po roku 2014 viedol k tomu, že JNP v SR dosiahli úroveň priemeru krajín EÚ 15 (graf 3.21). Je to spôsobené tým, že čitateľ zlomku JNP (tým je priemerná odmena zamestnanca) rástol v SR výrazne rýchlejšie ako menovateľ (tým je produktivita práce). Na tomto mieste je možné zodpovedať otázku z názvu tejto podkapitoly: Pri pozorovaní na úrovni celej ekonomiky za obdobie cca jednej dekády (2008 – 2018) sa mzdový vankúš – teda rozdiel medzi JNP v SR a JNP v EÚ 15 - zúžil na polovicu. Pri pozorovaní na úrovni sektora priemyselnej výroby erodoval úplne.

V ďalšom vykonáme rozklad indexu dynamiky JNP na dve zložky. Pre ľahšiu interpretáciu použijeme výpočet JNP ako súčin priemernej odmeny zamestnancov a pracovnej náročnosti (schéma 3.2). Takto možno index zmeny JNP rozložiť na súčin dvoch indexov. Výsledky tohto rozkladu sú uvedené v tabuľke 3.4.

Schéma 3.2: Rozklad tempa zmien jednotkových nákladov práce

Tabuľka 3.4: Rozklad tempa zmien jednotkových nákladov práce
(index zmien za obdobie 2013-2018)

Ekonómika, zoskupenie	Zmena JNP	Zmena priemernej odmeny zamest- nanca	Zmena pracovnej náročnosti (opak produktivity)
Ekonomika ako celok			
EÚ 15	0,991	1,086	0,913
Česko	1,030	1,251	0,823
Maďarsko	0,945	1,087	0,869
Poľsko	1,042	1,241	0,839
Slovensko	1,126	1,237	0,910
Sektor priemyselnej výroby			
EÚ 15	0,933	1,111	0,839
Česko	1,042	1,270	0,820
Maďarsko	1,003	1,208	0,830
Poľsko	1,148	1,255	0,915
Slovensko	1,200	1,346	0,892

Poznámka: Vynásobením indexu zmien priemernej odmeny a indexu pracovnej náročnosti získame index zmeny JNP.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Tak pri pohľade na výsledky za ekonomiku ako celok, tak aj pri pohľade na výsledky za sektor priemyselnej výroby, konštatujeme najvyššie tempo rastu JNP na Slovensku (pri porovnaní v skupine V4 a pri porovnaní s priemerom EÚ 15). Znamená to strácanie konkurenčnej výhody nízkych jednotkových nákladov práce. Pri zhodnotení parametrov na úrovni celej ekonomiky zisťujeme, že zmena priemernej odmeny zamestnanca v SR nevybočila z rámca vývoja v skupine V4, z tohto rámca vybočila skôr zmena pracovnej náročnosti. Pracovná náročnosť klesla v SR k v rámci skupiny najmenej (= produktivita rástla najslabšie). Najvyšší index rastu je tak daný súčinom:

- relatívne vysokého (nie však najvyššieho) indexu rastu odmien a
- najvyššieho indexu pracovnej náročnosti (ktorý znamená najslabší rast PP).

Pri zúžení pohľadu na sektor priemyselnej výroby zisťujeme inú konšteláciu faktorov: Tu je mimoriadne vysoký index jednotkových nákladov práce výsledkom súčinu najvyššieho indexu odmien zamestnancov a relatívne vysokého (nie však najvyššieho) indexu pracovnej náročnosti.

Pri pomenovaní primárnej príčiny mimoriadne silného rastu JNP v SR (v porovnaní s V4) musíme rozlíšiť priemyselnú výrobu a zvyšok ekonomiky: V sektore priemyselnej výroby bol primárnou príčinou silný rast priemerných odmien zamestnancov, v ostatných častiach ekonomiky to bol primárne slabý rast produktivity práce.

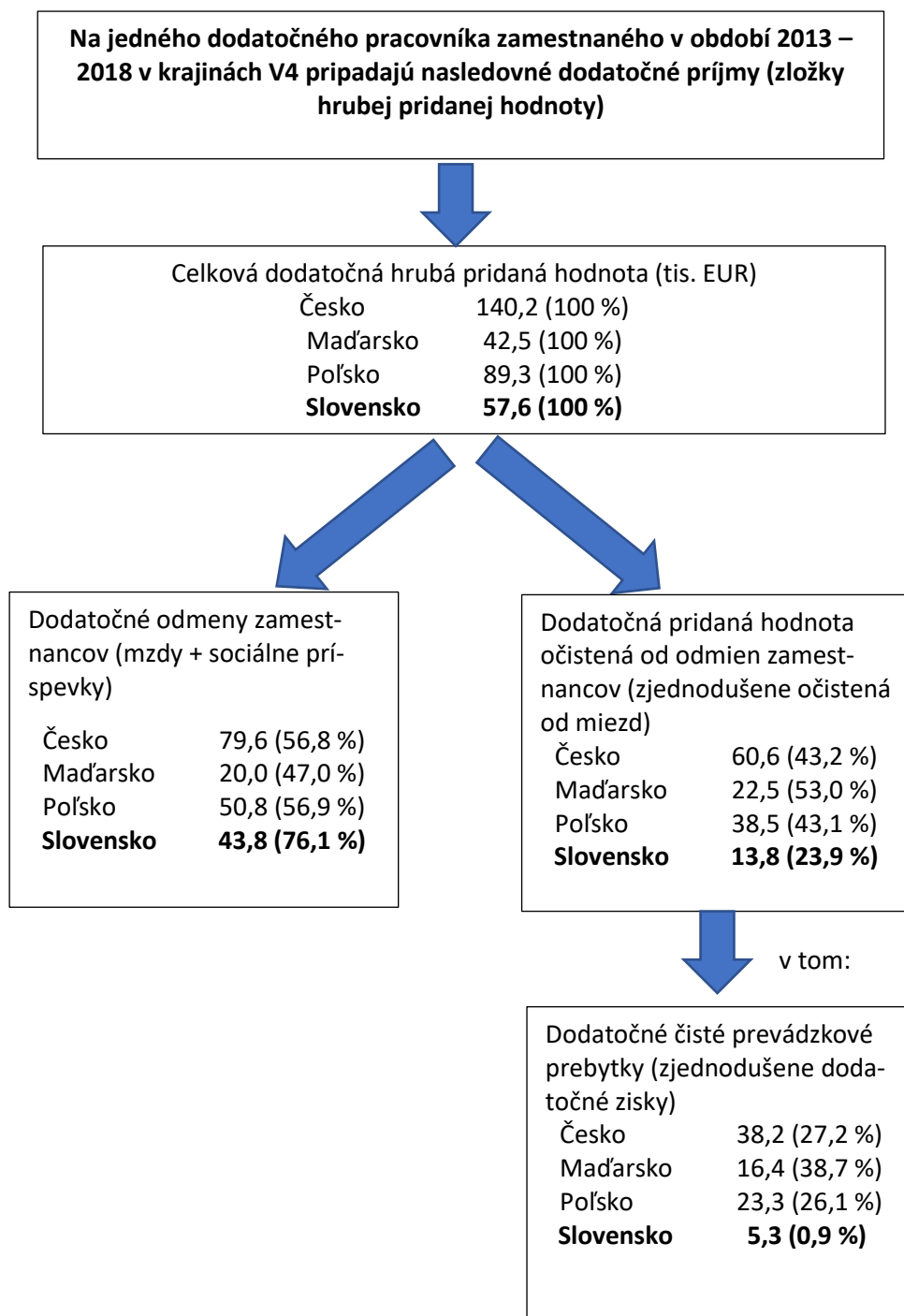
Alternatívny pohľad na problematiku získavame korekciou ukazovateľa produktivity práce, používame produktivitu vyjadrenú z redukovanej pridanej hodnoty (podrobnosti a údaje v prílohe 3):

-Produktivitu práce počítanú z pridanej hodnoty redukovanej o mzdy. Odpočítame tú časť príjmov, ktorá sa použije na kompenzáciu zamestnancov a zisťujeme, aký objem ďalších typov príjmov pripadá v prepočte na jedného pracujúceho.

-Ďalej pridanú hodnotu ešte výraznejšie zredukujeme a skúmame, aký objem čistých prevádzkových prebytkov (so zjednodušením ide o zisky) pripadá na jedného pracujúceho (keďže tu sme pridanú hodnotu už zredukovali na „zisky“, vypočítaný ukazovateľ je ukazovateľom rentability).

V schéme 3.3 sú zobrazené výsledky v dynamizovanom pohľade (počítané zo zmien za obdobie). V neskoršej rastovej fáze (od 2013) boli dodatočné príjmy nemzdového charakteru pripadajúce na dodatočného pracovníka najnižšie vo V4. To isté konštatujeme pri zúžení pohľadu na pomer čistých prevádzkových prebytkov a počtu pracujúcich. Pri zjednodušení to znamená, že v SR vzniká najmenej dodatočných podnikateľských príjmov v prepočte na dodatočného pracujúceho. To súvisí s tým, že v SR bol nárast zamestnanosti a odmien zamestnancov spojený s „vytláčaním ziskov“ v štruktúre pridanej hodnoty.

Schéma 3.3: Prírastky zložiek pridanej hodnoty v prepočte na dodatočného pracovníka

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u.

Závery a odporúčania pre tvorbu politik

Pri pohľade na posledné dve dekády vývoja slovenskej ekonomiky máme jedinečnú možnosť pozorovať dva výrazne odlišné „modely“ vzťahov v trojuholníku *rast hospodárstva a zmeny jeho štruktúry – zmeny zamestnanosti – formovanie príjmov*. A nejde iba o možnosť skúmať historické podoby týchto vzťahov. Javy z oboch „modelov“ majú aj popri svojej historickej jedinečnosti aj svoje nadčasové prvky. Tie sa môžu s istými modifikáciami replikovať.

Jedna podoba vzťahov v zmienenom trojuholníku sa viaže k silnej rastovej fáze ekonomiky približne v období 2001 – 2008 (teda pred finančnou krízou 2009). V tomto prípade išlo o expanziu ekonomiky cez rast celkovej produktivity výrobných faktorov (TFP) a masívny vstup dodatočného kapitálu. V takomto prípade zamestnanosť reaguje na vzostup výkonnosti ekonomiky až postupne, po dlhotrvajúcom mimoriadne silnom ekonomickom raste. Podiel miezd na celkovom objeme prvotných príjmov (t.j. na pridanej hodnote) dosahuje nízke hodnoty a majú tendenciu ďalej klesať. Jednotkové náklady práce klesali. Tieto javy boli spojené (a umožnené) s masívnym rastom produktivity práce, vysokou mierou investovania, technologickými skokmi (so značnou rolou PZI), začlenením slovenskej ekonomiky predovšetkým do výrobnnej fázy globálnych produkčných reťazcov a pod. Výrazným dôsledkom takýchto javov bol nedostatok pracovných príležitostí (ktorý mal obzvlášť problémový dopad pri rastúcej ponuke pracovných síl v zmienenom období).

Druhá podoba vzťahov v tom istom trojuholníku je akoby protikladom tej prvej a je typická pre obdobie po roku 2013 (teda po odznení prvej aj druhej vlny finančnej krízy). Zamestnanosť výrazne rastie aj pri slabšej expanzii ekonomiky, podiel miezd na pridanej hodnote stúpa, jednotkové náklady práce prechádzajú takým vzostupom, že sa stráca tzv. mzdový vankúš (ktorý bol od 90. rokov oporou konkurencieschopnosti). Celý rad faktorov, ktoré predtým spôsobovali slabú reakciu zamestnanosti na rastúcu výkonnosť ekonomiky, ustúpil alebo zmenil svoju podobu, napr:

- Prezamestnanosť, ktorá umožňovala zvyšovať výstup ekonomiky bez dodatočných pracovníkov, už ustúpila v dôsledku reštrukturalizácie ekonomiky.
- Výrazné zvyšovanie produktivity v skoršej fáze, ktoré znamenalo uzatváranie produktívnej medzery (productivity gap) voči vyspelým ekonomikám, v neskoršej fáze absentuje. Spomalenie rastu PP na makro- úrovni je dané spomalením naprieč odvetviami (čo je technologicky podmienené), ale aj štruktúrnym posunom (nárastom váhy odvetví s „tradične“ nižšou PP. *Prie rezové spomalenie rastu PP* súvisí s nižšou intenzitou investičnej činnosti. Klesla miera investovania v SR, ekonomika SR prestala dobiehať vyspelejšie ekonomiky v úrovni kapitálového vybavenia pracovníkov. *Spomalenie rastu PP v dôsledku štruktúrneho posunu* súvisí so zmenou v štruktúre produkcie (a teda aj zmenou v štruktúre agregátneho dopytu). V porovnaní so skorším obdobím, v období po roku 2013 vzrástol podiel takých odvetví na dodatočnej pridanej hodnote, v ktorých bola úroveň PP už na začiatku skúmaného obdobia nízka.

Dôsledkom tejto podoby vzťahov je priaznivejší vývoj na trhu práce, nový fenomén vzácnosti až nedostatkovosti pracovnej sily, ale pri nedostatočnom raste produktivity. Za spomínanou zvýšenou vzácnosťou pracovných síl možno nájsť súbeh ekonomických a demografických faktorov: v čase nástupu oživenia dopytu po PS (t.j. od obdobia 2014/2015) klesol počet obyvateľov v produktívnom veku. Nárast dopytu po pracovnej sile sa tak stretol s klesajúcou ponukou pracovných síl.

Iná podoba vzťahu medzi rastom ekonomiky a zamestnanosťou zmenila aj formovanie funkčnej štruktúry príjmov. Dlhodobý prítomný obraz nízkej a klesajúcej mzdovej kvóty je už prekonaný.

Nárast nákladov práce, mzdovej hladiny či mzdovej kvóty je na jednej strane ohrozením konkurencieschopnosti. Presnejšie, je ohrozením doteraz využívaného typu konkurencieschopnosti. Treba však vnímať aj možné vplyvy rastu miezd na zrýchlenie rastu produktivity, na automatizáciu a digitalizáciu, či na štruktúrne zmeny v ekonomike. Je vysoko pravdepodobné, že silný nárast nákladov práce povedie k racionalizácii využívania pracovných síl. A to sa môže udiť lepšou organizáciou aj

zavádzaním technológií, ktoré znižujú pracovnú náročnosť. Tak si silný rast nákladov práce nevyhnutne vyžiada adekvátne silný rast produktivity, a to dvomi spôsobmi:

- Cez organizačné zmeny a zavádzanie technológií, ktoré nahrádzajú pracovnú silu a posúvajú produktivitu na novú úroveň (napr. cez automatizáciu, digitalizáciu).
- Druhý spôsob spočíva v štrukturálnych zmenách v produkčnej štruktúre: Z trhu budú vylúčené podniky, ktoré nebudú schopné vyplácať vyššie mzdy (stratia schopnosť konkurovať). A pracovná sila sa realokuje do tých podnikov, ktoré budú produktívnejšie a budú schopné držať krok s rastom mzdovej hladiny. Tu vzniká priestor pre hospodársku politiku v podpore takejto štrukturálnej zmeny a realokácie pracovných síl.

Problémy analyzované v tejto publikácii nie sú krátkodobé a nie sú cyklického charakteru. Ide o štrukturálny problém, ktorý je cyklickými výkyvmi zvýrazňovaný a oslabovaný.

Nakoniec zrejme nemožno ignorovať skutočnosť, že v priebehu prípravy tohto textu nastúpila ekonomická depresia vyvolaná globálnou pandémiou. Hoci hodnotenie vplyvu ekonomickej depresie prebiehajúcej v roku 2020 na nami skúmané javy nebolo zámerom, vzhľadom na aktuálnosť problému pri finalizácii tejto publikácie pripájame aspoň predbežné zhodnotenie možného vplyvu (ktorý ešte nebolo možné oprieť o dostatok relevantných údajov). Vplyv depresie na javy, ktoré skúmame v tejto publikácii, sa pravdepodobne bude líšiť v závislosti od časového horizontu pohľadu:

- V krátkodobom horizonte veľmi pravdepodobne klesne produktivita práce. Prudký pokles tvorby pridanej hodnoty bol v prvých fázach depresie sprevádzaný opatreniami chrániacimi zamestnanosť. Zamestnanosť tak klesne pravdepodobne miernejšie ako výkon ekonomiky. Dôsledkom je spomínaný pokles PP. Špecifikom depresie 2020 je aj pokles priemernej mzdy (k tom napr. v depresii 2009 nedošlo). V zlomku vyjadrujúcom jednotkové náklady práce tak klesne čitateľ aj menovateľ, celková hodnota JNP sa tak zmení relatívne nevýrazne.

- V stredno – a dlhodobom horizonte je potrebné počítať so všeobecným poklesom pracovnej náročnosti (= nárastom PP). Jednou zo skúseností z predmetnej ekonomickej depresie bude zraniteľnosť výrobného faktora práca a snaha o čo najširšiu substitúciu faktorom kapitál (dosiahnutie nižšej závislosti od faktora práca).

Predpokladáme, že v súlade s tým sa zmení aj prístup hospodárskej politiky: V krátkodobom horizonte ide skôr o defenzívny postoj (ochrana zamestnanosti, zmiernenie jej poklesu predovšetkým opatreniami, ktoré rozkladajú náklady práce medzi zamestnávateľov a štát, resp. znižujú mieru využitia potenciálu pracovníkov pri ich uchovávaní v pracovnom pomere. Čo najskôr by na takýto defenzívny prístup mal nadviazať prístup ofenzívnejší – ten spočíva v pomoci podnikom a pracovnej sile adaptovať sa na zmenu charakteru práce a na štrukturálne zmeny vyvolané depresiou. Depresia vyvolaná pandémiou má takisto efekt tvorivej deštrukcie ako ostatné útlmové fázy v ekonomickom vývoji. Ale takáto depresia bude mať pravdepodobne výraznejší dopad na povahu práce ako „bežný“ cyklický útlm ekonomiky. Mení totiž možnosti a spôsoby využívania jedného z produkčných faktorov – práce.

Problém nárastu nákladov práce pri spomalenej rentabilite, ktorý sme si v tejto publikácii všimli, negatívne ovplyvňuje priebeh depresie a pravdepodobne aj oživenie po nej. Na druhej strane, v stredno – a dlhodobom pohľade takáto depresia dáva príležitosť pre to, aby sa zmiernili niektoré z tu skúmaných problémov:

- Problém nedostatku pracovných síl (ktorému sme sa venovali v časti 3.2) sa môže zmierniť. A to v dôsledku posilnenia tendencie nahrádzania jednoduchých činností automatizáciou. Procesy ako automatizácia alebo digitalizácia (sčasti stelesnené napr. v „Priemysle 4.0“) boli prítomné skôr a nie sú produktom ekonomickej depresie. Tá im dáva dodatočný stimul.
- Produktivita práce môže nábrať na rastovej dynamike, a to v dôsledku posilnenej digitalizácie, automatizácie a zmien v organizácii práce. Možno tak očakávať slabší rast dopytu po pracovnej sile, ale pri výraznejšom raste produktivity. Posilnený rast produktivity zmierni problém spojený s nárastom jednotkových nákladov práce.

Zoznam použitej literatúry

- ARPAIA, A. - PÉREZ, E. - PICHELMANN, K. (2009): Understanding Labour Income Share Dynamics in Europe. In: European Economy. Economic Papers 379, May 2009, European Commission. Dostupné na: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15147_en.pdf
- BOERI, T. – van OURS, J. (2013): The Economics of Imperfect Labor Markets. Second Edition. Princeton University Press. ISBN 978-0-691-15893-8.
- ČEKMEOVÁ, P. (2016): Total Factor Productivity and its Determinants in the European Union. In? Medzinárodné vzťahy / Journal of International Relations. Ročník XIV, č. 1/2016. ISSN 1339-2751 (online)
- DIMOVA, D. (2019): The Structural Determinants of the Labor Share in Europe. IMF Working Papers, Working Paper No. 19/67. International Monetary Fund. Dostupné na: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/03/22/The-Structural-Determinants-of-the-Labor-Share-in-Europe-46668>
- EURÓPSKA KOMISIA (2019): Country Report Slovakia 2019. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the European Central Bank and the Eurogroup. Dostupné na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/2019-european-semester-country-report-slovakia_en_0.pdf
- EÚ SAV (2010): Stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. ISBN 978-80-7144-179-3. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/182_strategia2010.pdf
- FRANK, K. – MORVAY, K. a kol. (2019): Slovenská ekonomika po štvrt'sto-ročí samostatného štátu. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. ISBN 978-80-7144-310-0. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/397_25_rokov_spojene_19122019srkf-final.pdf
- GUSCINA, A. (2007): Effects of Globalization on Labor's Share in National Income," IMF Working Papers 06/294, International Monetary Fund January 2007.

- GUSCHANSKI, A. – ONARAN, O. (2018): Determinants of the Wage Share: A Cross-country Comparison Using Sectoral Data, CESifo Forum, ISSN 2190-717X, ifo Institut - Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, Vol. 19, Iss. 2, pp. 44-54. Dostupné na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/181209/1/cesifo-forum-v19-y2018-i2-p44-54.pdf>
- HABRMAN, M. (2015): Silný rast zamestnanosti bude pokračovať. Pohľad na determinanty rastu zamestnanosti. Inštitút finančnej politiky, komentár 2015/11. Dostupné na: <http://www.finance.gov.sk/Dfault.aspx?CatID=10157>
- HUDCOVSKÝ, M. (2015): Väzby makroekonomickej výkonnosti a zamestnanosti. Dizertačná práca. Evidenčné číslo: 101003/D/2015/2482942026, Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave.
- HUDCOVSKÝ, M. (2019): Presmerovaná práca: Štruktúrne zmeny zamestnanosti. In: Frank, K. – Morvay, K. a kol. (2019): Slovenská ekonomika po štvrtstoročí samostatného štátu. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. ISBN 978-80-7144-310-0. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/397_25_rokov_spojene_19122019srkf-final.pdf
- HUDCOVSKÝ, M. (2019a): Od nedostatku pracovných príležitostí k nedostatku pracovnej sily. In: Frank, K. – Morvay, K. a kol. (2019): Slovenská ekonomika po štvrtstoročí samostatného štátu. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. ISBN 978-80-7144-310-0. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/397_25_rokov_spojene_19122019srkf-final.pdf
- HUDCOVSKÝ, M. - LÁBAJ, M. - MORVAY, K. (2017): Employment growth and labour elasticity in V4 countries: structural decomposition analysis In: Prague economic papers : a bimonthly journal of economic theory and policy. - Prague : University of Economics, 2017. ISSN 1210-0455, 2017, vol. 26, no. 4, pp. 422–437.
- HVOZDÍKOVÁ, V. (2012): Vývoj vybraných charakteristík zamestnanosti – Slovensko v európskom kontexte. Working Papers, No. 44. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/262_working_papers_44.pdf

- HVOZDÍKOVÁ, V. – LICHNER, I. a kol. (2018): Kontradikcie vo vývoji zamestnanosti v SR na pozadí demografických a štruktúrnych zmien. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. e-ISBN 978-80-7144-299-8. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/395_hvozdi-kova_lichner_a_kol_kontradikcie_vo_vyvoji_zamestnanosti_v_sr_2018.pdf
- ILO (2010): Global Wage Report 2010/2011. Wage Policies in Times of Crisis. International Labour Organization, Geneva. Dostupné na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgrepo-rtts/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_145265.pdf
- ILO (2013): Global Wage Report 2012/2013. Wages and Equitable Growth. International Labour Organization, Geneva. ISBN 978-92-2-126237-4.
- IMF (2016): Regional Economic Outlook. Central, Eastern and Southeastern Europe. May 2016. Dostupné na: <https://www.imf.org/en/Publications/REO/EU/Issues/2017/01/07/Central-Eastern-and-Southeastern-Europe>
- KORNAL, J. (1980): Economics of Shortage. North – Holland, Amsterdam.
- KORNAL, J. (1990): Cesta ke svobodné ekonomice. Československá akademie věd, Academia, Praha. ISBN 80-200-0273-1.
- KORNAL, J. (1998): Od gulášového komunizmu k trhovej ekonomike. Kaligram, Bratislava. ISBN 80-7149-208-6.
- LÁBAJ, M. (2018): (Ne)efektívne využívanie výrobných faktorov a rozdiely v produktivite práce v rámci spracovateľského priemyslu na Slovensku. In: Monitor hospodárskej politiky 2018/ č. 2/ jún. ISSN: 2453-9287. Dostupné na: https://nhf.euba.sk/www_write/files/veda-a-vyskum/casopisy/monitor-hospodarskej-politiky/MHP_06_18_final.pdf
- LÁBAJ, M. (2007): Analýza zdrojov ekonomického rastu metódou celkovej produktivity faktorov v Slovenskej republike v rokoch 1995 – 2006. In: Ekonomický časopis, ročník 55, 2007, č. 10, s. 976 – 988, , ISSN 0013-3035.

- LÁBAJ, M. – STRACOVÁ, E. (2019): Drivers of Deindustrialisation: Sub-system Analysis of Internationally Fragmented Production Structures. Department of Economic Policy Working Paper Series, WP No. 18. University of Economics in Bratislava. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/334376543_Drivers_of_Deindustrialisation_Sub-system_Analysis_of_Internationally_Fragmented_Production_Structures
- LAZEAR, E. P., SHAW, K. L. and STANTON, CH. (2016): Making Do with Less: Working Harder during Recessions. *Journal of Labor Economics*, Volume 34, Number S1Part 2. January 2016. Dostupné na: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/full/10.1086/682406>
- LUPTÁČIK, M. a kol. (2013): Národohospodársky význam automobilového priemyslu na Slovensku Empirické výsledky. *Ekonomická univerzita v Bratislave*. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/266616701_Narodohospodarsky_vyznam_automobiloveho_priemyslu_na_Slovensku_Empiricke_vysledky
- LUPTÁČIK, M. a kol. (2005): Analytický popis správania tranzitívnej ekonomiky (prípád Slovenskej republiky). In: Morvay, K. a kol. (2005): *Transformácia ekonomiky – Skúsenosti Slovenska*. ÚSSE SAV, Bratislava. ISBN 80-7144-143-0. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/31_transekonom.pdf
- LUPTÁČIK, M. a kol. (2016): Spracovateľský priemysel Slovenskej republiky: stav a perspektívy rozvoja. [Výskumná štúdia.] Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM. ISBN 978-80-225-4250-0.
- MARCINČIN, A., editor (2002): *Hospodárska politika na Slovensku 200 – 2001. Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku*. ISBN 80-968155-8-X.
- MARTERBAUER, M. – WALTERSKIRCHEN, E. (2003): Bestimmungsgründe der Lohnquote und der realen Lohnstückkosten. *WIFO Monatsberichte* 2/2003.
- MORVAY, K. (2012): Pracovná (ne)náročnosť ekonomického rastu v slovenskej ekonomike: sektorový pohľad. In *Nová ekonomika : vedecký časopis Národohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity v Bratislave*. - Bratislava : Národohospodárska fakulta EU, 2012. ISSN 1336-1732, December 2012, roč. 5, č. 4, s. 36-47.

- MORVAY, K. (2013): Osobitosti vývoja štruktúry príjmov v slovenskej ekonomike. Ekonomický časopis, ročník 61, č.4/ 2013, ISSN 0013-3035.
- MORVAY, K. (2015): Príčiny zmien vo vývoji funkčnej štruktúry príjmov v slovenskej ekonomike. Ekonomický časopis, 2015, roč. 63, č. 9, s. 906-921, ISSN 0013-3035.
- MORVAY, K. a kol. (2015): Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2014 a výhľad do roku 2016. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. ISBN 978-80-7144-242-4
- MORVAY, K. a kol. (2019): Hospodársky vývoj Slovenska v roku 2018 a výhľad do roku 2020. Zaoštroené na: prerušenie konvergencie. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. ISBN 978-80-7144-301-8.
- MORVAY, K. a kol. (2005): Transformácia ekonomiky – Skúsenosti Slovenska. ÚSSE SAV, Bratislava. ISBN 80-7144-143-0. Dostupné na: http://www.ekonom.sav.sk/uploads/journals/31_transekonom.pdf
- MORVAY, K. - HUDCOVSKÝ, M. (2018): Overcoming of Lag in the Capital to Labor Ratio in the Slovak Economy. In Ekonomický časopis, 2018, roč. 66, č. 8, s. 838-851. ISSN 0013-3035.
- RELOVSKÝ, B. (2013): Naozaj je náš rast takmer 100% závislý od zahraničia? Vysoká dovozná náročnosť exportu SR znižuje mieru závislosti HDP od exportných trhov. Analytický komentár ÚMS NBS, marec 2013.
- SCHNEIDER, D. (2011): The Labour Share: A Review of Theory and Evidence. Humboldt- Universität zu Berlin, SFB 649 Discussion Paper 2011-069. Dostupné na internete: <http://sfb649.wiwi.hu-berlin.de/papers/pdf/SFB649DP2011-069.pdf>
- STOCKHAMMER, E. (2013): Why have wage shares fallen? A panel analysis of the determinants of functional income distribution. International Labour Office, Geneva. Dostupné na internete: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---pro-trav/---travail/documents/publication/wcms_202352.pdf

- STOCKHAMMER, E. – ONARAN, Ö. (2012): Wage-led growth: Theory, Evidence, Policy. Political Economy Research Institute, University of Massachusetts Amherst. Working Paper Series, No. 300. Dostupné na: <https://www.peri.umass.edu/media/k2/attachments/WP300.pdf>
- ŠSTATISTICKÝ ÚRAD SR (1995): Štatistická ročenka SR 1994. VEDA, vydavateľstvo SAV, ISBN 80-024-0444-6.
- ŠTEFÁNIK, M. a kol. (2018): Labour market in Slovakia 2019+. Ekonomický ústav SAV, Bratislava. e-ISBN 978-80-7144-297-4. Dostupné na: http://ekonom.sav.sk/uploads/journals/390_labour_market_in_slovakia_2019.pdf
- ŠUJAN, I. (1996): Rostou průměrné mzdy rychleji než produktivita práce? Hospodářské noviny, 29.11.1996, dostupné na: <https://archiv.ihned.cz/c1-895325-rostou-prumerne-mzdy-rychleji-nez-produktivita-prace>
- ZEMAN, J. (2018): Income distribution and economic growth; empirical results for Slovakia. NBS Working Paper, 1/2018. Dostupné na: https://www.nbs.sk/_img/Documents/PUBLIK/WP_1_2018_Zeman_Income_distribution_EN.pdf.
- ŽUK, P.- POLGAR, E. K. - SAVELIN, L. – DIAZ del HOYO, J. L. – KÖNIG, P. (2018): Real convergence in central, eastern and south-eastern Europe. ECB Economic Bulletin Article. Dostupné na: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/ecb.ebart201803_01.en.pdf

Prílohy

Zoznam príloh:

Príloha 1: Segmentácia podnikov v oblasti produktivity a nákladov práce

Príloha 2: Vplyv vybraných štruktúrnych zmien na oživenie zamestnanosti v „zlomovom“ období 2014/2015

Príloha 3: Korigovaná produktivita práce a produktivita vyjadrovaná z neúplnej pridanej hodnoty

Príloha 4: Porovnanie parametrov vývoja produktivity práce a odmien zamestnancov pri posudzovaní na makro- úrovni a na úrovni sektora priemyselnej výroby

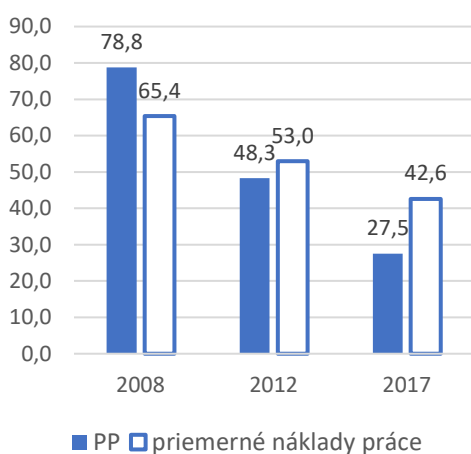
Príloha 1: Segmentácia podnikov v oblasti produktivity a nákladov práce

V grafoch P.1a až P.1d sú zobrazené parametre produktivity a priemerných nákladov práce tak, že sú vyjadrené v pomere k úrovni veľkých firiem. Takto výrazne vyniká problém zaostávania (a prehľbujúceho sa zaostávania!) skupín menších podnikov a problém unikajúcej úzkej špičky veľkých podnikov.

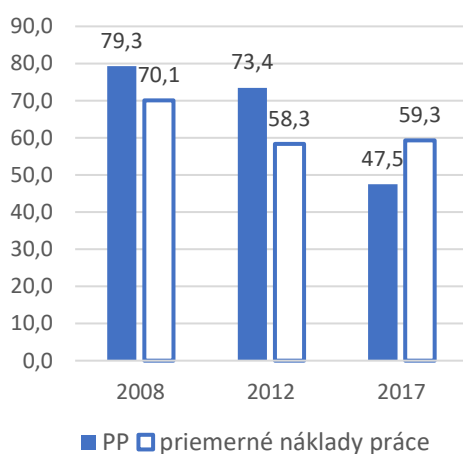
Graf P.1: Pomery produktivity a priemerných nákladov práce v segmentoch priemyselných podnikov

(pomery voči úrovniám v segmente veľkých podnikov)

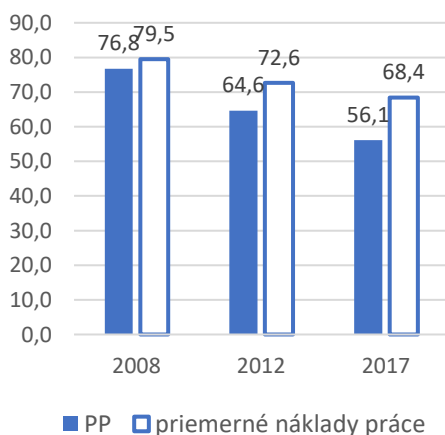
a) Malé podniky (do 9 pracovníkov)

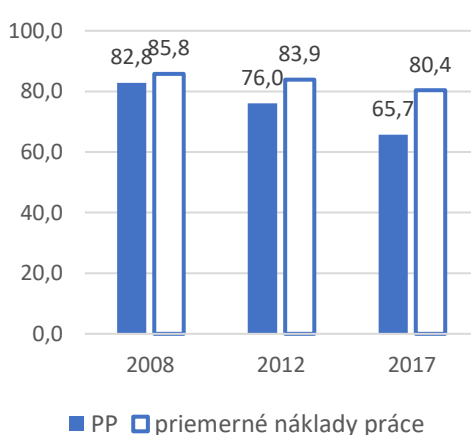
b) Podniky od 10 do 19 pracovníkov

b) Podniky od 20 do 49 pracovníkov

d) Podniky od 50 do 249 pracovníkov

Poznámka: PP - produktivita práce vyjadrená ako pridaná hodnota na pracujúceho.

Prameň: Vlastné výpočty podľa údajov Eurostat- u..

Príloha 2: Vplyv vybraných štrukturálnych zmien na oživenie zamestnanosti v „zlo-movom“ období 2014/2015

Zaoberáme sa javmi, ktoré dopomohli k tomu, aby sa zmena vývo-jových tendencií na trhu práce tak výrazne prejavila práve od obdobia 2014/2015. Ide o „doplňkové“ faktory, ktoré dopĺňajú vysvetlenie zmien a ich koncentráciu do konkrétneho obdobia.

1. Štrukturálna zmena v agregátnom dopyte.

Po dlhšom období stagnácie až poklesu zložiek domáceho dopytu bol v kritickom období zmien na trhu práce – v roku 201- domáci dopyt ťahúňom ekonomického rastu v štruktúre AD. A naopak, rast vonkajšieho dopytu (vyjadreného exportom výrobkov a služieb), v danom období ne-hral takú významnú rolu. Podiel prírastku domáceho dopytu na prírastku HDP bol v rokoch 2012 a 2013 ešte záporný: rast HDP bol sprevádzaný poklesom domáceho dopytu. A v roku 2014 bola potom zmena veľmi vý-razná: na jednotku HDP pripadalo 1,14 jednotiek prírastku domáceho do-pytu. To znamená, že domáci dopyt bol výlučným ťahúňom rastu HDP (pri hodnotení HDP zo stránky jeho použitia).

Habrman (2015) alebo Reľovský (2013) predložili odhady nároč-nosti zložiek agregátneho dopytu (AD) na dovoz a na „domácu prácu“. Po istom zjednodušení z toho možno odvodiť náročnosť na zamestnanosť v domácej ekonomike (ako to používa Habrman, 2015). Hoci sa jedná o od-hady, možno prijať, že zložky agregátneho dopytu majú výrazne odlišnú náročnosť na zamestnanosť v domácej ekonomike. Potom zmeny v štruk-túre prírastku agregátneho dopytu majú významný dopad na zmeny v za-mestnanosti. A k takejto zmene v štruktúre prírastku AD skutočne došlo.

Z uvedených odhadov vyplýva, že najnižšiu dovoznú náročnosť má konečná spotreba verejnej správy a konečná spotreba domácností, najvyš-šiu má export výrobkov a služieb. Prijímame tu zjednodušujúci predpo-klad, že náročnosť na domácu zamestnanosť je blízka opaku dovoznej ná-ročnosti. Z toho potom vyplýva, že ak spomalí rast exportu a zrýchli sa rast konečnej spotreby (domácností aj verejnej správy), zvýši sa pracovná

náročnosť takéhoto rastu. A práve to je prípad uvedeného obdobia po roku 2013.

2. Posilnenie zamestnanosti v odvetviach so silnou ingerenciou štátu.

Zameriame sa na zamestnanosť v odvetviach „verejná správa a obrana“, „vzdelávanie“ a „zdravotníctvo a sociálna pomoc“. Ide o odvetvia, v ktorých má štát výrazný vplyv na vývoj zamestnanosti (alebo ju priamo určuje tým, že štát je zamestnávateľom, alebo štát funguje ako regulátor a sektory fungujú primárne vďaka tokom verejných výdavkov). V roku 2014 bol podiel prírastku zamestnanosti v odvetviach silno ovplyvňovaných štátom na celkovej zamestnanosti v ekonomike mimoriadne veľký (v tabuľke P.1).

Tabuľka P1: Podiel odvetví s veľkou ingerenciou štátu na celkovom prírastku zamestnanosti v rokoch, v ktorých rástla zamestnanosť

	2001	2003	2005	2006	2008	2014
Podiel odvetví „Verejná práva a obrana“, „Vzdelávanie“ a „Zdravotníctvo a soc. pomoc“ na prírastku celkovej zamestnanosti v hospodárstve (%)	11,4	46,5	2,8	17,4	9,3	75,4

Poznámky: Podľa metodiky výberového zisťovania pracovných síl.

Údaje sú uvedené len za roky, v ktorých bol zaznamenaný rast celkovej zamestnanosti v hospodárstve.

Údaj za rok 2011 bol vynechaný kvôli neporovnateľnosti (metodická zmena).

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

V predchádzajúcich prípadoch rastu celkovej zamestnanosti bol podiel menovaných štátom ovplyvňovaných odvetví podstatne nižší. Štát tak v roku 2014 výrazne napomohol tomu, aby sa vývoj zamestnanosti uberal neobvykle priaznivo aj pri relatívne slabom raste ekonomiky. Tu možno predpokladať skôr krátkodobý charakter pôsobenia tohto faktora. Rolu štátom ovplyvňovaných odvetví pri „ťahaní“ rastu zamestnanosti prebrali aj iné odvetvia. Ale v „kritickom“ momente bola rola štátom ovplyvňovaných odvetví neprehliadnuteľná.

Príloha 3: Korigovaná produktivita práce a produktivita vyjadrovaná z neúplnej pridanej hodnoty

Eurostat v databázach ponúka údaje o produktivite práce očistenej o mzdy (za podnikateľský sektor – „business economy“ - bez finančných a poisťovacích aktivít). Takto vyjadrený ukazovateľ je podielom produktivity práce a priemerných osobných nákladov. Je blízky opaku jednotkových nákladov práce (ten má v čitateli priemerné odmeny zamestnanca a v menovateli produktivitu práce). V tejto práci používame priemerné odmeny zamestnancov, ktoré sú trochu užším pojmom ako priemerné osobné náklady. Považujeme ich s vedomím určitej nepresnosti za zastupiteľné. PP korigovaná o mzdy (wage adjusted labour productivity) sa teda chápe ako objem pridanej hodnoty pripadajúci na jednotku osobných nákladov (rovnica R1). V grafe P.2 možno pozorovať, ako hodnota tohto ukazovateľa klesla z najvyššej úrovne v skupine V4 na najnižšiu v priebehu dekády.

(R1):

$$WALP = \frac{\frac{GVA}{TE}}{\frac{PC}{E}} = \frac{1}{ULC}$$

Kde:

WALP je produktivita korigovaná o mzdy (wage adjusted labour productivity)

GVA je hrubá pridaná hodnota (gross value added)

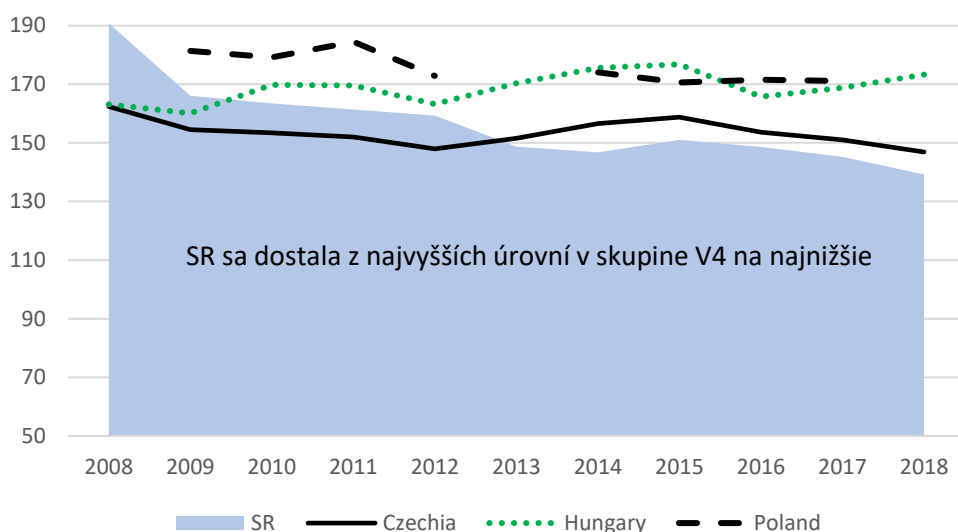
TE je celková zamestnanosť (total employed; = zamestnanci + samozamestnaní)

PC sú osobné náklady (personal costs)

E je počet zamestnancov (employees)

ULC sú jednotkové náklady práce, JNP (unit labour cost)

Graf P.2: Produktivita práce korigovaná o mzdy (wage adjusted labour productivity, WALP) v podnikateľskom sektore

Prameň: Eurostat

Používame ešte ďalší typ ukazovateľa (v nadväznosti na časť 3.3): Produktivitu práce počítanú z pridanej hodnoty redukovanej o mzdy (R2). Dávame tak bokom tú zložku príjmov, ktorá plynie zamestnancom a zisťujeme, aký objem iných (nemzdových) príjmov⁴³ pripadá v prepočte na jedného pracujúceho. V ďalšom kroku tento pohľad ešte zúžime a skúmame, aký objem čistých prevádzkových prebytkov (so zjednodušením ide o zisky) pripadá na jedného pracujúceho. Pomer čistých prevádzkových prebytkov a počtu pracujúcich možno považovať za ukazovateľ rentability zamestnanosti na makroúrovni.

⁴³ Zjednodušene ide o zisky, odpisy a nepriame dane.

(R2):

$$RLP = \frac{GVA - CoE}{TE}$$

Kde RLP je produktivita redukovaná o mzdy (presnejšie o odmeny zamestnancov)

GVA je hrubá pridaná hodnota

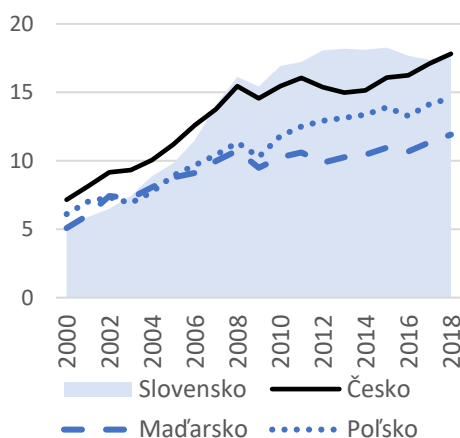
CoE sú odmeny zamestnancov (compensation of employees)

TE je celková zamestnanosť (zamestnanci + samozamestnaní)

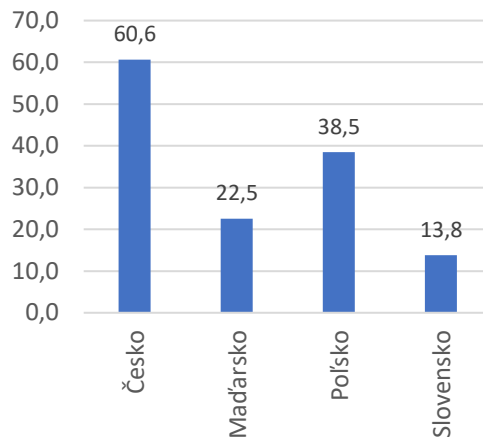
V grafoch P.3 a P.4 sú zobrazené výsledky v statickom pohľade (z objemov v jednotlivých rokoch) aj v dynamizovanom pohľade (zo zmien za obdobie).

Graf P.3: Produktivita práce počítaná z pridanej hodnoty bez miezd (RLP)
(tis. eur na pracujúceho)

a) PP z pridanej hodnoty bez miezd

b) hraničná hodnota v ob. 2013 - 2018

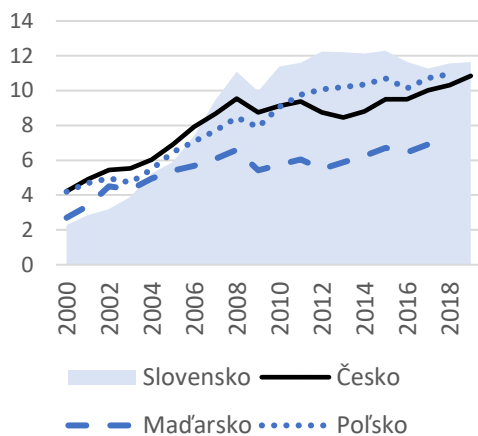
Poznámky: V grafe a) ide o pomer $(GVA - CoE)/TE$, kde GVA je hrubá pridaná hodnota, CoE sú odmeny zamestnancov a TE je celková zamestnanosť. Z údajov v bežných cenách.

V grafe b) ide o dodatočnú pridanú hodnotu (bez miezd) na dodatočného pracujúceho.

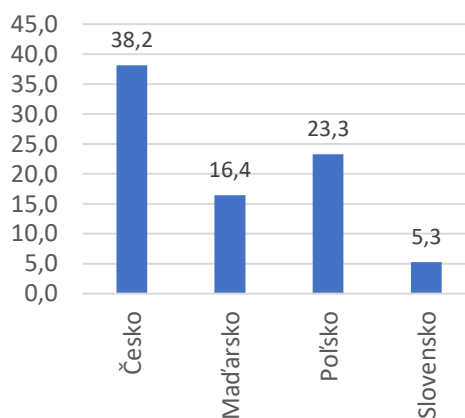
Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Graf P.4: Čistý prevádzkový prebytok na pracujúceho
(rentabilita zamestnanosti, tis. eur na pracujúceho)

a) ČPP na pracujúceho

b) hraničná hodnota v ob. 2013 - 2018

Poznámky: V grafe a) ide o pomer NS/TE, kde NS je čistý prevádzkový prebytok (zjednodušene zisk) a TE je celková zamestnanosť. Z údajov v bežných cenách.

V grafe b) ide o dodatočný čistý prevádzkový prebytok na dodatočného pracujúceho.

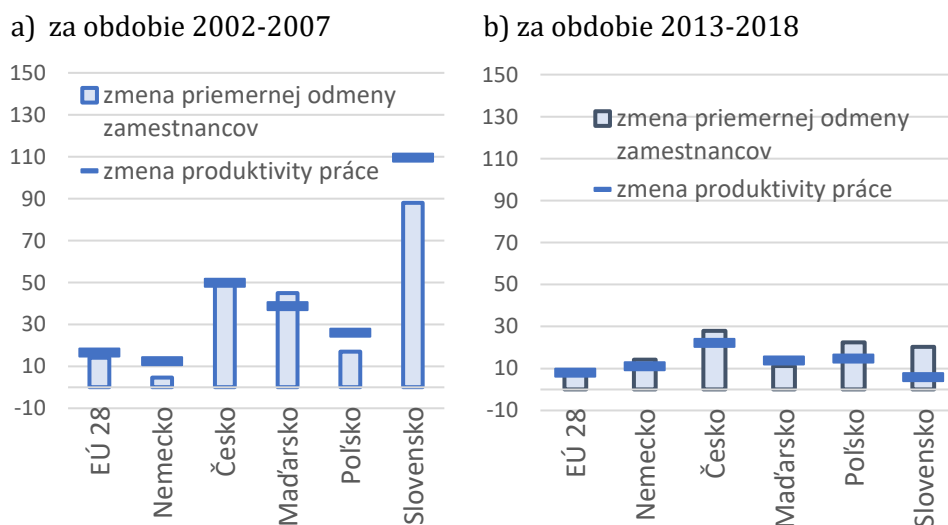
Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Príloha 4: Porovnanie parametrov vývoja produktivity práce a odmien zamestnancov pri posudzovaní na makro- úrovni a na úrovni sektora priemyselnej výroby

Sektor priemyselnej výroby je sektorom, v ktorom je vzťah produktivity a nákladov práce vnímaný obzvlášť citlivo- keďže ide o sektor vystavený medzinárodnej konkurencii. Ako už vyplynulo z časti 3.3, pri hodnotení vývoja v sektore priemyselnej výroby SR sa stretávame s výraznejšou podobou niektorých javov ako pri ich pozorovaní na makro- úrovni. Takýmto špecifickým javom bolo stieranie rozdielov medzi jednotkovými nákladmi práce v SR a EÚ 15: Pri pozorovaní na úrovni sektora priemyselnej výroby bol tento jav podstatne výraznejší ako pri pozorovaní na úrovni celého hospodárstva.

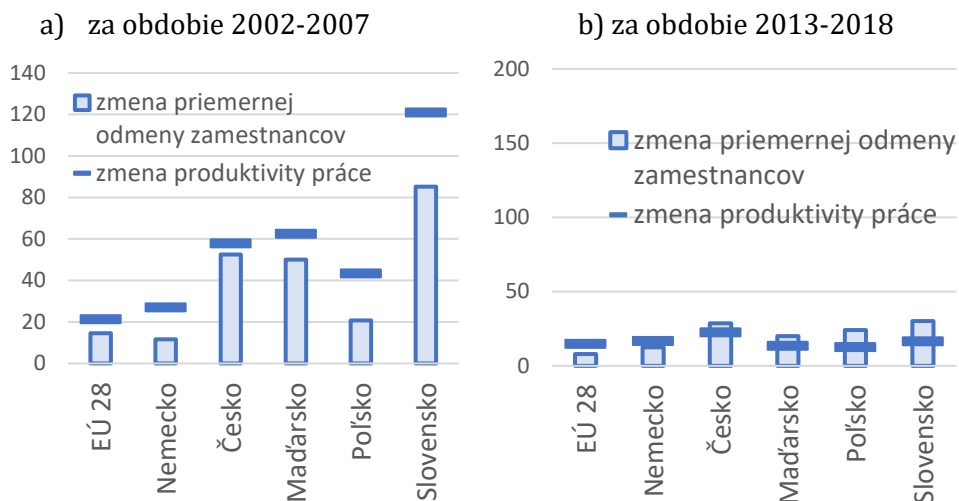
Vývoj základných parametrov ako produktivita práce a odmeny zamestnancov bol síce podobný v sektore priemyselnej výroby (graf P.5 až P.7), ale problém spomalenia produktivity pri rastúcich nákladoch práce bol v priemyselnej výrobe exponovanejší: Index kumulatívnych zmien odmien zamestnancov je pred zmenami produktivity vo výraznejšom predstihu ako pri pozorovaní na makro- úrovni.

Graf P.5a,b: Tempo rastu produktivity a priemernej odmeny zamestnanca za vybrané periódy (celé hospodárstvo)

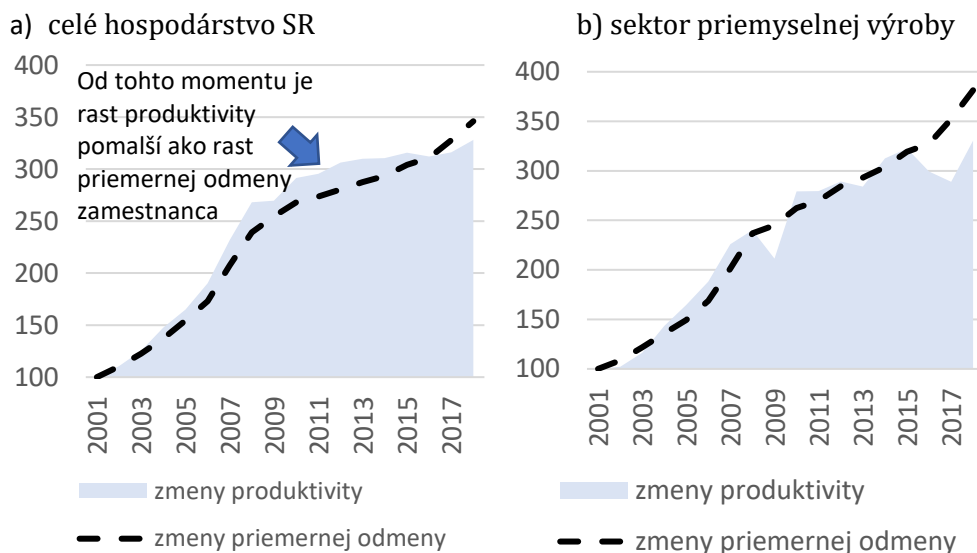
Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Graf P.6a,b: Tempo rastu produktivity a priemernej odmeny zamestnanca za vybrané periódy (sektor priemyselnej výroby)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Graf P.7a,b: Kumulatívne zmeny produktivity a priemernej odmeny zamestnanca (index, báza 2001 = 100)

Prameň: vlastné výpočty podľa údajov Eurostat-u

Názov	Slovenská ekonomika na ceste od nedostatku práce k nedostatku jej produktivity
Autor	Karol Morvay
Vydalo	Vydavateľstvo EKONÓM Dolnozemská cesta 1 852 35 Bratislava
Vydanie	prvé, 2020
Rozsah	108 strán
AH	6,55
Náklad	100 výtlačkov

ISBN 978-80-225-4765-9